

RAPORT

**O STANIE ZACHOWANIA
ZABYTEKÓW NIERUCHOMYCH
W WOJEWÓDZTWIE
WARMIŃSKO-MAZURSKIM**

**Zabytki wpisane
do rejestru zabytków**

(księgi rejestru A i C)

RAPORT

O STANIE ZACHOWANIA ZABYTEKÓW NIERUCHOMYCH W WOJEWÓDZTWIE WARMIŃSKO-MAZURSKIM

Zabytki wpisane
do rejestru zabytków
(księgi rejestru A i C)

NARODOWY INSTYTUT
DZIEDICTWA
NATIONAL HERITAGE BOARD OF POLAND

Wydawca:

Narodowy Instytut Dziedzictwa
ul. Kopernika 36/40, 00-924 Warszawa
tel.: 22 826 02 39, 22 826 93 52
e-mail: info@nid.pl
www.nid.pl

Opracowanie wykonane zostało w ramach *Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2014–2017*, przyjętego uchwałą Rady Ministrów nr 125/2014 z dnia 24 czerwca 2014 r. (Cel szczegółowy 1: *Wspieranie rozwiązań systemowych na rzecz ochrony zabytków w Polsce, Kierunek działania 6*)

Redaktor naczelny:

dr hab. prof. PW Małgorzata Rozbicka

Redaktor prowadzący i koordynacja prac nad Raportem:

Maciej Warchoń

Autorzy tekstu Raportu:

Oddział Terenowy NID w Olsztynie
Iwona Liżewska
Hanna Mackiewicz

Redakcja językowa i korekta:

Beata Stadryniak-Saracyn

Projekt i opracowanie graficzne:

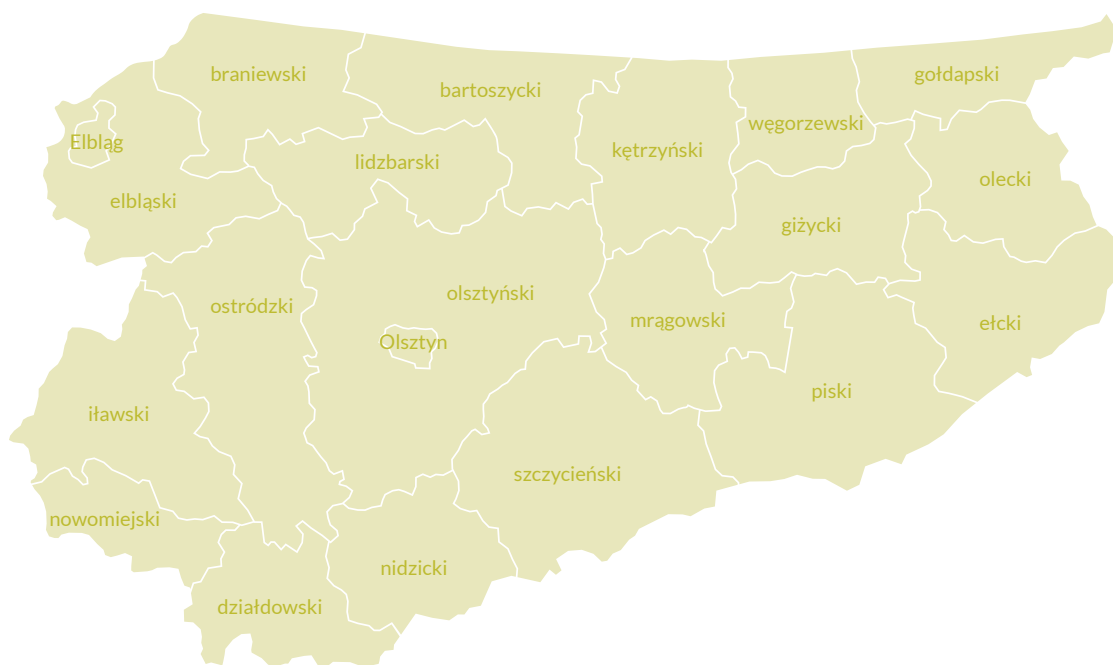
Magdalena Piotrowska-Kloc, Printomato

© Narodowy Instytut Dziedzictwa

Warszawa 2017

SPIS TREŚCI

I.	WSTĘP	9
II.	ZAŁOŻENIA METODYCZNE WERYFIKACJI REJESTRU ZABYTKÓW NIERUCHOMYCH (KSIĘGI A I C) W LATACH 2009-2017	13
III.	PREZENTACJA ZASOBU ZABYTKÓW WPISANYCH DO REJESTRU	25
1.	Tło historyczno-kulturowe	25
2.	Prezentacja zabytków nieruchomych na terenie województwa	27
3.	Prezentacja zabytków archeologicznych na terenie województwa	35
IV.	CHARAKTERYSTYKA STANU ZACHOWANIA ZASOBU ZABYTKÓW NIERUCHOMYCH WPISANYCH DO REJESTRU	47
1.	Opis zabytków województwa w odniesieniu do stanu zachowania obiektów	47
2.	Analiza stanu zachowania zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru, tendencje i kierunki zmian stanu zachowania zasobu	51
	A. Obiekty o różnym stanie zachowania, niezaliczone do grup wyodrębnionych z zasobu w trakcie prowadzonej weryfikacji rejestru zabytków w latach 2009-2015	51
	B. Obiekty zaliczone do grup w trakcie prowadzonej weryfikacji rejestru zabytków w latach 2009-2015	54
3.	Analiza stanu zachowania zabytków obszarowych wpisanych do rejestru	67
V.	CHARAKTERYSTYKA STANU ZACHOWANIA ZASOBU ZABYTKÓW ARCHEOLOGICZNYCH WPISANYCH DO REJESTRU	75
1.	Opis zabytków archeologicznych na terenie województwa w odniesieniu do stanu zachowania obiektów	75
2.	Analiza stanu zachowania zabytków archeologicznych wpisanych do rejestru, tendencje i kierunki zmian stanu zachowania zasobu	80
	A. Obiekty o różnym stanie zachowania, niezaliczone do grup wyodrębnionych z zasobu w trakcie prowadzonej weryfikacji rejestru zabytków	80
	B. Obiekty zaliczone do grup w trakcie prowadzonej weryfikacji rejestru zabytków	81
VI.	PODSUMOWANIE I WNIOSKI	89

Szanowni Państwo,

Oddajemy w Państwa ręce *Raport o stanie zachowania zabytków nieruchomych w województwie warmińsko-mazurskim. Zabytki wpisane do rejestru zabytków (księgi rejestru A i C)*, będący szczegółowym uzupełnieniem *Raportu o stanie zachowania zabytków nieruchomych w Polsce*, który Narodowy Instytut Dziedzictwa opracował w ramach *Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2014–2017*. Raport powstał na podstawie całościowych danych dotyczących szeroko pojętego stanu zachowania zabytków nieruchomych na terenie województwa (księgi A i C), zgromadzonych przez Instytut w latach 2009–2017 podczas terenowej weryfikacji zabytków nieruchomych. Publikacja zawiera szczegółową prezentację zasobu zabytków wpisanych do rejestru z wyodrębnieniem zabytków wpisanych na listę Pomników Historii i Listę światowego dziedzictwa UNESCO. Przedstawia diagnozę stanu ich zachowania w odniesieniu do poszczególnych powiatów zlokalizowanych na terenie województwa oraz zaobserwowane tendencje i kierunki postępujących w tym zakresie zmian, omawia też rodzaje i skalę istniejących i przewidywanych zagrożeń.

Niniejszy Raport jest pierwszym kompleksowym opracowaniem wieloaspektowo omawiającym, w oparciu o aktualną wiedzę o zasobie zabytków wpisanych do rejestru, stan zachowania zabytków nieruchomych w województwie. Pozostaję z nadzieją, że wyniki wieloletniej pracy naszego Instytutu uznają Państwo za materiał, który stanowi solidną podstawę do określenia niezbędnych działań mających na celu poprawę stanu obiektów zabytkowych, a tym samym zwiększenie szans na ich zachowanie dla przyszłych pokoleń.

dr hab. prof. PW Małgorzata Rozbicka
Dyrektor Narodowego Instytutu Dziedzictwa

WSTĘP

I. WSTĘP

Niniejszy *Raport o stanie zachowania zabytków nieruchomych w województwie podlaskim* zaplanowany został jako uzupełnienie *Raportu o stanie zachowania zabytków nieruchomych w Polsce*, którego opracowanie przewidziano jako jedno z zadań *Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2014–2017*. Realizację Krajowego programu koordynuje Generalny Konserwator Zabytków, działający z upoważnienia i w porozumieniu z Ministrem Kultury i Dziedzictwa Narodowego oraz podległy mu Zespół MKiDN ds. Krajowego Programu przy Departamencie Ochrony Zabytków.

Jednostką odpowiedzialną za przygotowanie *Raportu o stanie zachowania zabytków nieruchomych w Polsce* oraz przeprowadzenie niezbędnych działań badawczych ustanowiony został Narodowy Instytut Dziedzictwa¹, państwowa instytucja kultury wpisana do rejestru instytucji kultury prowadzonego przez ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego. Zadaniem NID jest m.in. gromadzenie, zarządzanie i udostępnianie dokumentacji zasobu rejestru zabytków oraz krajowej ewidencji zabytków, tworzenie baz danych o zabytkach i przygotowanie oceny stanu zasobu dziedzictwa kulturowego². Na poziomie regionalnym NID reprezentowany jest przez szesnaście oddziałów terenowych, którym powierzono opracowanie raportów wojewódzkich o stanie zachowania zabytków na terenach poszczególnych województw.

W Raporcie dokonana została prezentacja zasobu zabytków nieruchomych (księgi A i C) objętych wpisem do rejestru w województwie, z uwzględnieniem specyfiki regionalnej oraz wyodrębnieniem zabytków wpisanych na listę Pomników Historii i Listę światowego dziedzictwa UNESCO. W dalszej kolejności przedstawiono diagnozę stanu zachowania zabytków w danym regionie, określono tendencje i kierunki postępujących zmian, rodzaje i skalę zagrożeń. Jest to próba oceny poszczególnych problemów, poparta aktualnym rozpoznaniem i wynikającymi z niego danymi statystycznymi, uzyskanymi w wyniku przeprowadzonej weryfikacji terenowej rejestru zabytków nieruchomych: zabytków architektury i budownictwa, założeń zieleni oraz zabytkowych cmentarzy w latach 2009–2015, zabytków obszarowych w latach 2015–2016 oraz zabytków archeologicznych w latach 2009–2017³.

¹ Dalej zwany: NID.

² Regulamin organizacyjny NID, załącznik do Zarządzenia nr 2/2014 Dyrektora Narodowego Instytutu Dziedzictwa z dnia 30 stycznia 2014 roku w sprawie nadania regulaminu organizacyjnego Narodowemu Instytutowi Dziedzictwa.

³ W sposób szczegółowy informacje dotyczące historii, zakresu i metodologii prowadzonych weryfikacji terenowych rejestru zabytków przedstawione zostały w *Raporcie o stanie zachowania zabytków nieruchomych w Polsce*.

**ZAŁOŻENIA METODYCZNE
WERYFIKACJI
REJESTRU ZABYTKÓW
NIERUCHOMYCH
(KSIĘGI A I C)
W LATACH 2009-2017**

II.

ZAŁOŻENIA METODYCZNE WERYFIKACJI REJESTRU ZABYTKÓW NIERUCHOMYCH (KSIĘGI A I C) W LATACH 2009–2017

Podstawą zestawień statystycznych wykorzystanych w Raporcie są dane z ogólnopolskich baz rejestru zabytków nieruchomych prowadzonych w Dziale Ewidencji i Rejestru Zabytków oraz Dziale Dokumentacji i Baz Danych o Zabytkach NID. Dane pozyskane z bazy danych Działu Ewidencji i Rejestru Zabytków były podstawą weryfikacji rejestru zabytków w zakresie architektury i budownictwa, założeń zieleni oraz zabytkowych cmentarzy, natomiast geoprzestrzenna baza danych NID została aktywnie wykorzystana w obszarze związanym z weryfikacją zabytków archeologicznych wpisanych do księgi rejestru C oraz do weryfikacji zabytków obszarowych.

Baza danych Działu Ewidencji i Rejestru Zabytków NID tworzona jest na podstawie treści dokumentów administracyjnych ustanawiających ochronę prawną zabytków wpisanych do rejestru. Uzupełnieniem informacji dotyczących cech zabytkowych znajdujących się w niej obiektów były ustalenia poczynione na podstawie aktualnej wiedzy o obiektach, istniejącej dokumentacji oraz weryfikacji terenowej rejestru przeprowadzonej w latach 2009–2015. Głównym celem bazy jest ustalenie zasobu wpisanego do rejestru oraz zgromadzenie o nim jednolitych informacji pozwalających na jego charakterystykę i uzyskanie scalonego obrazu statystycznego zasobu zabytków w Polsce. Jednakże trudności w przedstawieniu zasobu wpisanego do rejestru istnieją już na poziomie materiału źródłowego, czyli decyzji ustanawiających prawną ochronę zabytków⁴. Dokumenty administracyjne, wydawane od niemal

⁴ Szerzej aspekt ten omówiony został w *Raporcie o stanie zachowania zabytków nieruchomych w Polsce* w części poświęconej charakterystyce aktów administracyjnych ustanawiających ochronę konserwatorską zabytków wpisanych do rejestru.

90 lat w oparciu o kolejne akty prawne dotyczące prowadzenia rejestru zabytków⁵, nadal obowiązują, chociaż zmieniło się znaczenie prawne i rozumienie niektórych terminów określających przedmiot ochrony, a podejście konserwatorskie w wielu obszarach uległo znacznej ewolucji. Dokumenty te odzwierciedlają preferencje poszczególnych urzędów oraz zmieniający się na przestrzeni czasu sposób określania przedmiotu ochrony prawnej. Dlatego tworzą zbiór bardzo niejednorodny, szczególnie pod względem sformułowań stosowanych w treściach decyzji dotyczących przedmiotu ochrony, ale też poziomu szczegółowości we wskazaniu zabytków objętych ochroną. Niejednoznaczność określenia przedmiotu wpisu do rejestru zabytków oraz bardzo częste niezgodności w treściach samych decyzji (rozstrzygnięciach, uzasadnieniach i załącznikach) – powodują trudności z uzyskaniem jednoznacznych ustaleń, co właściwie stanowi przedmiot wpisu do rejestru, jaki jest status ochrony zabytku oraz jakie są jego cechy historyczne i wartość zabytkowa. Powyższe nieprawidłowości oraz cechy dokumentów administracyjnych ustanawiających zakres ochrony konserwatorskiej zabytków – wobec możliwości przyjęcia różnych zasad ich interpretacji – mogą w konsekwencji prowadzić do rozbieżnych danych o zabytkach w wykazach poszczególnych instytucji sprawujących ochronę (wojewódzkie urzędy ochrony zabytków) bądź gromadzących dane i wiedzę o zabytkach (NID).

Mając na względzie powyższe rozbieżności i zróżnicowanie dokumentów w prowadzonej w NID krajowej bazie zabytków wpisanych do rejestru, zrezygnowano ze ścisłego zapisu sformułowań użytych w rozstrzygnięciach poszczególnych decyzji administracyjnych. W celu uzyskania scalonego, jednolitego obrazu statystycznego zasobu wpisanego do rejestru zabytków w skali całego kraju, przyjęto stałe dla całego zbioru zasady interpretacji treści decyzji o wpisie do rejestru zabytków w zakresie:

- wskazania zabytków wpisanych do rejestru, zwłaszcza wobec zabytków stanowiących części składowe obiektów złożonych lub zespołów historycznych oraz elementów układów urbanistycznych i ruralistycznych bądź też obszarów ochronnych,
- stosowania ogólnopolskiej terminologii określania obiektów,
- ogólnopolskiej kategoryzacji zabytków stosowanej od 1996 r. (w NID, a wcześniej w Ośrodku Dokumentacji Zabytków i Krajowym Ośrodku Badań i Dokumentacji Zabytków), tj. podziału zasobu na rodzaje funkcjonalne.

Powyższa metodologia bazy rejestru znalazła odzwierciedlenie w publikowanych statystykach Raportu. Uwzględnione są w nich wskazane w treści decyzji zabytki:

- wpisane indywidualnie do rejestru zabytków, tj. obiekty wymienione jako przedmiot ochrony w rozstrzygnięciu decyzji,
- stanowiące części składowe zespołów historycznych określonych w rozstrzygnięciu decyzji (zespołów rezydencjonalnych, kościelnych, klasztornych, obronnych, przemysłowych, zabudowy mieszkalnej, gmachów użyteczności publicznej itp.), tj. obiekty wchodzące w skład

⁵ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 6 marca 1928 r. o opiece nad zabytkami (Dz.U. z 1928 Nr 29, poz. 265 ze zm.), ustawa z dnia 15 lutego 1962 r. o ochronie dóbr kultury (Dz.U. z 1962 Nr 10, poz. 48 ze zm.), ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. z 2014, poz. 1446 ze zm.).

zespołów wyszczególnione w treści decyzji jako posiadające wartości zabytkowe objęte ochroną⁶,

- będące elementami historycznych układów urbanistycznych i ruralistycznych (w tym m.in. zabudowa wyszczególniona w treści decyzji jako posiadająca wartości zabytkowe objęte ochroną),
- które w decyzjach są określone w sposób uogólniony, lecz została określona ich liczba (np. „trzy budynki gospodarcze wchodzące w skład zabudowy folwarku”).

W statystykach nie zostały natomiast uwzględnione „zespoły” rozumiane jako związane ze sobą funkcjonalnie grupy obiektów wpisane jedną bądź kilkoma decyzjami (np. zespoły dworsko-folwarczne, linie kolejowe, zespoły cukrowni), w tych przypadkach liczone były wyłącznie ich elementy składowe. Zasada ta przyjęta została ze względu na zróżnicowany sposób dokonywania wpisu do rejestru zespołów i ich elementów składowych oraz trudności w jednoznacznym uznaniu zespołu za objęty ochroną prawną dla obiektów wpisanych do rejestru na podstawie starszych dokumentów, gdy stanowisko konserwatorskie w tym zakresie różniło się od obecnego. Nie zostały też uwzględnione, niekiedy wymieniane w decyzjach, „części budynków” (np. kaplice stanowiące integralne części kościołów, bramy w ciągu ogrodzeń). Jednocześnie w przypadku decyzji niejednoznacznych, rozstrzygnięcia i załączniki zwykle interpretowano w taki sposób, by ująć w bazie wszystkie wymienione w dokumentach objekty.

W zestawieniach statystycznych Raportu zabytki przedstawione zostały w podziałach zgodnych z ich lokalizacją administracyjną, ze stanem własności oraz z cechami historycznymi w odniesieniu do stanu zachowania oraz sposobu użytkowania. Wyodrębnione na potrzeby opracowania cechy historyczne to:

- funkcja pierwotna zabytku w podziale na 11 kategorii (sakralne, obronne, mieszkalne, zabytkowa zieleni, cmentarze, gospodarcze, folwarczne, przemysłowe, rezydencjonalne, użyteczności publicznej oraz inne),
- materiał, z którego wzniesiona została zasadnicza część zabytku, dominująca w jego strukturze, w 9 kategoriach (DREWNIANE WIEŃCOWA I INNE – objekty drewniane konstrukcji wieńcowej, sumikowo-łatkowej, szkieletowej wyłącznie z wypełnieniem drewnianym oraz inne, DREWNIANE SZKIELETOWE – objekty konstrukcji szkieletowej drewnianej z wypełnieniem innym niż drewniane, MUROWANE CEGLANE, MUROWANE KAMIENNE, ZIEMNE, GLINOBITKA, BETONOWE, METALOWE oraz RUDA DARNIOWA),
- czas powstania obiektu odnosi się do najwcześniejszej zidentyfikowanej fazy powstania części zabytku, zachowanej niekiedy również w formie reliktu. W zestawieniach statystycznych nie są uwzględnione kolejne fazy budowy często determinujące obecny wygląd zabytku.

⁶ Wyjątkowo, w przypadkach zbyt ogólnego określenia przedmiotu ochrony w treści decyzji (np. zespół klasztorny lub dworski) doprecyzowywano na podstawie ustaleń merytorycznych, jakie objekty wchodzi w jego skład, i informacje te uwzględniano w bazie danych, by utrzymać jednolity dla kraju poziom szczegółowości informacji. W tym przypadku zapis informacji o poszczególnych obiektach, np. pochodzących z różnych faz budowy, pozwala na ujęcie ich w statystykach na równi z tymi, które są wyszczególnione w treści precyzyjniejszych decyzji, dotyczących analogicznych założeń zabytkowych.

Poza tym brano również pod uwagę:

- lokalizację w granicach jednostek administracyjnych (województwa i powiaty),
- rodzaj własności zabytków w 6 kategoriach (państwowe, samorządowe, prywatne, kościołów i związków wyznaniowych, inne oraz mieszana).

Dane zawarte w bazie Działu Ewidencji i Rejestru Zabytków NID stały się materiałem wyjściowym do weryfikacji terenowej rejestru zabytków (księga rejestru A), rozpoczętej w 2009 r. i prowadzonej przez oddziały terenowe NID do 2015 r. Podjęcie działań przy weryfikacji rejestru zabytków początkowo związane było z realizacją jednego z głównych postulatów *Raportu o stanie zachowania zabytków nieruchomych* z 2004 r. – uporządkowania rejestru zabytków poprzez m.in. skreślenie obiektów nieistniejących oraz przeniesionych do muzeów (skansenów). Zasadniczym celem przeprowadzonej weryfikacji było określenie faktycznego zasobu chronionych prawem zabytków nieruchomych. Dodatkowymi celami było sprawdzenie i uzupełnienie informacji zawartych w bazie danych NID o poszczególnych zabytkach, zwłaszcza dotyczących ich materiału, chronologii i aktualnego stanu własnościowego, oraz zebranie nowych informacji poszerzających zakres dostępnych danych i sporządzenie dokumentacji fotograficznej. Nie przewidziano natomiast szczegółowej oceny stanu technicznego poszczególnych obiektów, jak też analiz mających na celu określenie koniecznych korekt granic i zakresów ochrony konserwatorskiej. Jako materiał uzupełniający weryfikację opracowano również spisy obiektów proponowanych do objęcia ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków.

Weryfikacja rejestru zabytków nieruchomych objęła obiekty wpisane do rejestru zabytków nieruchomych (księga A) przed wrześniem 2008 r. Składała się z dwóch etapów: analizy gabinetowej dokumentów administracyjnych⁷ i materiałów ewidencyjnych⁸ oraz lustracji terenowej. Podlegały jej zabytki architektury i budownictwa, założenia zieleni oraz cmentarze. Z weryfikacji rejestru w pierwszym etapie prac wyłączone zostały zabytki obszarowe (układy urbanistyczne i ruralistyczne)⁹.

W celu określenia stanu chronionych prawem obiektów nieruchomych zdefiniowano 7 grup weryfikacyjnych, z których 6 odnosi się do obiektów figurujących w rejestrze zabytków i skoncentrowanych jest na ich stanie zachowania. Były to obiekty:

- nieistniejące (rozebrane, spalone, zburzone, których zarówno historyczne istnienie, jak i obecne nieistnienie nie budzi wątpliwości),
- które utraciły wartości zabytkowe (w wyniku daleko posuniętej dezintegracji substancji zabytkowej lub niszczącej przebudowy utraciły wartości, dla zachowania których zostały wpisane do rejestru zabytków; do grupy tej kwalifikowane są również obiekty o wątpliwej zasadności wpisu, co do których zachodzi podejrzenie, że w chwili objęcia ochroną takowej wartości nie posiadały),

⁷ Na tym etapie porównywano m.in. zapisy w udostępnionych wyciągach z bazy z dokumentami administracyjnymi, przede wszystkim decyzjami o wpisie do rejestru zabytków.

⁸ W miarę potrzeby także dokumentacji specjalistycznej i innych materiałów udostępnionych przez wojewódzkich konserwatorów zabytków.

⁹ *Sprawozdanie krajowe z weryfikacji rejestru zabytków nieruchomych, prowadzonej przez Oddziały Terenowe NID. Lata 2009–2010*, „Kurier Konserwatorski” 2012, nr 12.

- zagrożone, które jednak nie utraciły jeszcze wartości zabytkowych (zachowały wartości zabytkowe, dla których wpisano je do rejestru zabytków, lecz ich dalsze trwanie jest zagrożone z jakichkolwiek przyczyn),
- przeniesione do skansenów (pozostają w rejestrze zabytków mimo fizycznego przeniesienia ich do skansenów i wpisania do inwentarza muzealnego),
- translokowane (przeniesione w inne miejsce po dacie wpisania ich do rejestru zabytków),
- niezidentyfikowane w terenie (wskazanie ich w terenie na podstawie danych i opisów zawartych w decyzji o wpisie do rejestru jest niemożliwe).

Osobną grupę weryfikacyjną stanowiły obiekty proponowane do wpisu do rejestru zabytków.

Pozostałe zabytki – które nie zostały zaliczone do żadnej z grup weryfikacyjnych, które w czasie prowadzonej lustracji terenowej nie były zagrożone zniszczeniem i nie utraciły posiadanych wartości zabytkowych oraz nie wymagały podjęcia pilnych działań konserwatorskich – natomiast mogły znajdować się w zróżnicowanym stanie zachowania, od złego do bardzo dobrego.

Dla obiektów zaliczanych do wymienionych wyżej grup weryfikacyjnych sporządzano tzw. kwestionariusze – ujednolicone dokumenty, zawierające oprócz podstawowych informacji o zabytku uzasadnienie kwalifikacji do danej grupy, m.in. krótki opis jego stanu i wskazanie przyczyn zagrożenia bądź zniszczenia. W przypadku obiektów, które utraciły wartości zabytkowe i nieistniejących, starano się również określić czas ich zniszczenia.

Dzięki jednolitości metodologicznej i zakresowi zlustrowanych obiektów – pomimo możliwych zastrzeżeń dotyczących aktualności danych i subiektywnych kryteriów oceny stanu zachowania – rezultaty podjętych działań weryfikacyjnych mogły stać się podstawowym materiałem źródłowym dla opracowania Raportu¹⁰. Zgromadzone w trakcie weryfikacji materiały, oprócz zakładanego wskazania obiektów, które powinny być wykreślone z rejestru zabytków oraz uzupełniania i aktualizacji informacji o pozostałych zabytkach, posłużyły jako podstawa ogólnej oceny stanu zachowania zabytków nieruchomych w województwie oraz diagnozy istniejących zagrożeń. W trakcie weryfikacji zgromadzono materiał pozwalający na analizę przyczyn zniszczenia obiektów nieistniejących i o utraconych wartościach zabytkowych oraz rodzajów występujących zagrożeń. Zarówno pozyskane dane statystyczne, jak i uwagi zawarte w kwestionariuszach i opisach zasobu zabytkowego poszczególnych powiatów stały się przedmiotem pogłębionych analiz, mających na celu ocenę stanu zachowania zabytków w skali województwa, wskazanie występujących zagrożeń oraz przyczyn niszczenia zabytków, a także opisu zależności pomiędzy charakterystyką obiektów (funkcją pierwotną, podstawowym materiałem, chronologią), ich sposobem aktualnego użytkowania i lokalizacją a stanem zachowania i stwierdzanymi zagrożeniami.

¹⁰ Opracowanie Raportu o stanie zachowania zabytków nieruchomych w Polsce było jednym z zadań Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2014–2017, którego założenia opracowano w 2013 r., a więc już w końcowym okresie prowadzonej weryfikacji rejestru zabytków nieruchomych przez NID.

Wyłączenie z prowadzonej w latach 2009–2015 weryfikacji rejestru zabytków obszarowych spowodowało konieczność uzupełnienia na potrzeby Raportu weryfikacji o tę grupę zabytków nieruchomych. Prace przygotowawcze do weryfikacji zabytków obszarowych prowadzone były w NID od 2011 r. w ramach Zespołu ds. Wpisów Obszarowych. Prace zespołu koncentrowały się na analizie samych decyzji i załączników do tych dokumentów, a także analizie precyzyjnie określenia w nich przedmiotu, granic i zakresu ochrony oraz wartości obszaru wpisanego do rejestru, tj. tych elementów, które stanowią o kompletności dokumentu z punktu widzenia dzisiejszych wymagań formalnoprawnych. W czasie prac określono 4 grupy typologiczne zabytków obszarowych: układ urbanistyczny, układ ruralistyczny, zespół zabudowy i krajobraz kulturowy, do których przyporządkowano obszary objęte weryfikacją rejestru zabytków. Efektem prac zespołu była redakcja ankiety weryfikacyjnej zabytków obszarowych, składającej się z części A – rozpoznanie stanu prawnego; i części B – rozpoznanie terenowe. Forma i struktura ankiety pozwoliły na selektywne przeglądanie i sporządzanie zestawień statystycznych na potrzeby różnych analiz dotyczących tej grupy zabytków.

Część Raportu dotycząca zabytków obszarowych oparta została na weryfikacji przeprowadzonej przez pracowników oddziałów terenowych NID w latach 2015–2016. Weryfikacją objęto zabytki obszarowe wpisane do rejestru przed 2014 r.¹¹ Celem weryfikacji była próba uporządkowania rejestru poprzez zdefiniowanie przedmiotu ochrony poszczególnych zabytków obszarowych, w odniesieniu do zasięgu ochrony i wyznaczonych granic wpisu, rozpoznanie stanu zachowania, zdiagnozowanie zagrożeń mających wpływ na utratę wartości zabytkowych oraz desygnowanie wad formalnoprawnych decyzji wpisujących obszary do rejestru zabytków. Proces weryfikacji pod względem metodologicznym prowadzony był podobnie jak w przypadku zabytków nieruchomych, w oparciu o zestandaryzowaną ankietę weryfikacyjną. Prace prowadzono dwuetapowo.

W pierwszym etapie obejmowały one analizę dokumentów (decyzji, orzeczeń) pod względem poprawności, kompletności i zawartości merytorycznej oraz analizę dokumentacji naukowych i konserwatorskich dotyczących poszczególnych obszarów, których treści mogłyby przybliżyć przedmiot ochrony i jego granice w sytuacji, gdy decyzja takich danych nie zawierała.

Na tym etapie prac przedmiotem rozpoznania były: aktualne dane administracyjne zabytków obszarowych, przedmiot ochrony, strefa ochrony konserwatorskiej, sformułowanie zakresu ochrony zawarte w decyzjach lub w przywołanych dokumentacjach historycznych, materiały graficzne dołączone do decyzji (oryginalne i „interpretacyjne”) oraz korekty decyzji przeprowadzone w wyniku postępowań administracyjnych prowadzonych przez Generalnego Konserwatora Zabytków i wojewódzkich konserwatorów zabytków. Analiza zebranych informacji pozwoliła wyłonić te zabytki obszarowe, dla których do określenia przedmiotu ochrony, jego granic i zakresu ochrony zachodzi konieczność opracowania dodatkowych studiów historyczno-konserwatorskich.

¹¹ Materiałem wyjściowym do weryfikacji był wyciąg z bazy danych rejestru zabytków nieruchomych prowadzonej w Dziale Ewidencji i Rejestru Zabytków NID, zaklasyfikowany jako „urbanistyka” według stanu na 2014 r., który był przedmiotem badań Zespołu ds. Wpisów Obszarowych.

Drugi etap polegał na lustracji w terenie zabytkowych obszarów wskazanych w decyzjach (o ile decyzje je określały) pod kątem oceny, czy przedmiot ochrony posiada rozpoznawalne granice w terenie i czy wiarygodny jest przekaz historyczny zawarty np. w układzie urbanistycznym. Dokonywano także oceny stanu zachowania wartości w poszczególnych grupach typologicznych obszarów:

- wartości historycznych – w zakresie stopnia zachowania nieprzekształconej autentycznej substancji, funkcji wewnątrz urbanistycznych/ruralistycznych i charakteru historycznej koncepcji przestrzennej,
- wartości artystycznych – w zakresie stopnia zachowania charakteru i zasad kompozycji z uwzględnieniem współczesnego zagospodarowania i zabudowy, np. po zniszczeniach wojennych, charakteru i typu rozplanowania historycznego, cech stylistycznych zabudowy i walorów krajobrazowych,
- wartości naukowych – w zakresie stopnia zachowania reprezentatywności obszaru dla regionu, epoki, stylu, a także miejsca związanego z wydarzeniami historycznymi.

Ocenie poddano również stan zachowania wszystkich elementów kompozycyjnych: elementów historycznego rozplanowania, tj. rysunku planu z okresu lokacji (sieć ulic, placów, dróg oraz parcelacji), historycznej zabudowy, jej autentycznej substancji i formy, usytuowanej według określonych zasad kompozycyjnych, tworzących wewnątrz urbanistyczne/ruralistyczne, komponowanej zieleni itp., oraz ekspozycji zabytkowego obszaru, tj. istniejących panoram, dominant, akcentów kompozycyjno-architektonicznych i krajobrazowych.

Planowane jest przeniesienie wszystkich danych z wypełnionych ankiet weryfikacyjnych zabytków obszarowych do aplikacji stworzonej przez NID w geoprzestrzennej bazie danych, z możliwością ich udostępnienia wojewódzkim konserwatorom zabytków w celu zapoznania się i zainicjowania ewentualnych korekt decyzji posiadających wady formalnoprawne. Korekta ta mogłaby polegać np. na wskazaniu do skreślenia z rejestru zabytków części obszaru, który utracił wartości (proponycja takiego obszaru określona w ankiecie weryfikacyjnej w formie graficznej), i doprecyzowaniu granic zabytku pozostającego w tym rejestrze.

Dane dotyczące zabytków archeologicznych (księga rejestru C) przedstawione w raporcie, zebrane zostały w trakcie weryfikacji zabytków archeologicznych prowadzonej w latach 2009–2017. Weryfikację przeprowadzili pracownicy NID z oddziałów terenowych oraz dawnego Działu Archeologii (po reorganizacji struktury NID: Zespołu ds. Zabytków Archeologicznych, Zespołu ds. Ekspertyz i Analiz Zabytków Archeologicznych oraz Zespołu ds. Standardów Badań i Ochrony Dziedzictwa), a także wykonawcy zewnętrzni z instytucji badawczych i muzealnych, archeologicznych firm prywatnych oraz archeolodzy prowadzący samodzielną działalność. Weryfikacja początkowo objęła wyłącznie wpisy do 2010 r., a jej koniec przewidziany był na 2012 r. Jednak w związku z nierównomiernym rozpoczęciem i prowadzeniem prac w poszczególnych województwach – termin weryfikacji uległ wydłużeniu. Wydłużenie terminu prowadzenia prac pozwoliło jednocześnie na powiększenie zbioru weryfikowanych zabytków do wszystkich wpisów wykonanych do kwietnia 2016 r.

Weryfikacja wykonana została według jednolitego kwestionariusza, a pozyskane dane oraz uwagi zebrano w zestandaryzowanych ankietach weryfikacyjnych. Mimo to nie dało się uniknąć

wielu trudności opisowych, wynikających zarówno z różnorodnych zmiennych, jak i subiektywnej oceny poszczególnych osób wykonujących weryfikację. Niemniej jednak dostarczone dane – dzięki częściom opisowym ankiet weryfikacyjnych zawierających uzasadnienie przedstawianych ocen – pozwalają na dokonywanie analiz stanu zachowania zabytków zarówno dla poszczególnych powiatów, jak i całego województwa. Dane z ankiet zostały przeniesione do aplikacji stworzonej na potrzeby osadzenia ich w środowisku geoprzestrzennej bazy danych oraz dalszych analiz.

Proces weryfikacji dla każdego zabytku składał się z dwóch części: gabinetowej oraz terenowej. Etap gabinetowy polegał na kwerendzie obejmującej analizę zapisów zawartych w decyzjach odnoszących się do zabytków archeologicznych, informacji zawartych w dokumentacji ewidencyjnej i badań archeologicznych, teczках konserwatorskich zabytków przechowywanych w wojewódzkich urzędach ochrony zabytków, literaturze naukowej, dostępnych materiałach kartograficznych współczesnych i archiwalnych, zdjęciach lotniczych, satelitarnych oraz danych lotniczego skaningu laserowego (ALS – Airborne Laser Scanning) z projektu Informatycznego Systemu Osłony Kraju. Punktem wyjściowym były dane zawarte w krajowym rejestrze zabytków, ewidencji zabytków oraz bazy wykorzystujące środowisko systemu informacji przestrzennej (GIS – Geographic Information System), stworzone na ich podstawie.

W wyniku prac gabinetowych rozpoznane zostały kwestie dotyczące poprawności i kompletności poszczególnych decyzji i orzeczeń o uznaniu za zabytek, a także przedmiotu i granic ochrony oraz lokalizacji, powierzchni, formy własności i aktualnej przynależności administracyjnej zabytku. Na tym etapie stwierdzano istnienie załączników formalnych i nieformalnych do decyzji, a także potencjalną niezgodność między danymi zawartymi w decyzji i dokumentacji ewidencyjnej, archiwaliach, literaturze oraz dostępnych materiałach kartograficznych. W prowadzonej analizie uwzględniano istniejącą dokumentację administracyjną i konserwatorską (w tym mapy sytuacyjno-wysokościowe, modele 3D oraz fotografie lotnicze). Ważnym aspektem było również prześledzenie historii zabytku, historii badań na nim, w tym ustalenie stopnia przebadania stanowiska i odniesienie wyników tych badań do potrzeby zmiany przedmiotu i granic ochrony, a także uzyskanie danych o powiązaniu z innym zabytkiem (np. w obrębie skupisk osadniczych) i informacji o innych formach ochrony. Na podstawie analizy zebranych informacji wskazano również na ewentualną potrzebę aktualizacji danych administracyjnych.

Etap terenowy polegał na wizytacji miejsc wskazanych w decyzjach i ich otoczenia, a w przypadku błędnego określenia lokalizacji w sentencjach lub w załącznikach graficznych decyzji – także odnalezieniu miejsc rzeczywistego położenia zabytku. Tym samym w terenie oceniano poprawność merytoryczną zakresu ochrony: zgodność lokalizacji z decyzją i możliwość jej ustalenia, a także właściwe oznaczenie granic ochrony i potrzebę ich skorygowania. Dokonywano również oceny stanu zachowania zabytku, uwzględniając kwestie sposobu użytkowania terenu, zachowania formy terenowej i wartości krajobrazu kulturowego, częściowego lub całkowitego zniszczenia zabytku, występowania na powierzchni zabytków ruchomych i reliktywów obiektów nieruchomych widocznych na powierzchni, a także wskazywano występujące zagrożenia, jak rozorywanie, gospodarka leśna, działanie sił natury, inwestycje, wydobywanie kruszyw czy rabunek. Na tej podstawie w ankiecie zamieszczano uwagi dotyczące potrzeby działań konserwatorskich, oznakowania zabytku, zabezpieczenia i uzupełnienia ubytków w rzeźbie stanowiska,

odstąpienia jej przez oddrzewienie lub odkrzewienie oraz sugerowanej zmiany użytkowania terenu, niezbędnych badań ratowniczych czy propozycji objęcia go innymi formami ochrony, jak utworzenie parku kulturowego bądź uznanie za Pomnik Historii. W efekcie określana była zasadność wpisu w podziale na określone kategorie, ze szczególnym uwzględnieniem wpisów bardzo cennych, faktu częściowej utraty wartości zabytkowej, wpisów od początku wątpliwych oraz zabytków, które najprawdopodobniej utraciły posiadane wartości zabytkowe.

Weryfikacja pozwoliła na aktualizację danych krajowego rejestru zabytków oraz baz danych NID, a wyniki weryfikacji, poza wykorzystaniem w Raporcie, zostaną również przekazane odpowiednim wojewódzkim urzędom ochrony zabytków, jako podstawa do podejmowania czynności konserwatorskich. Jednocześnie nie zawsze była możliwość wykonywania weryfikacji terenowej o sprzyjającej porze roku i pogodzie, co odbijało się na możliwości ustalenia granic stanowisk archeologicznych, szczególnie na podstawie zasięgu występowania na powierzchni zabytków ruchomych. Wówczas w ankietach niezbędne było wskazanie potrzeby dodatkowej weryfikacji oraz wykonanie dokumentacji i ponownej weryfikacji w innym, sprzyjającym terminie.

Na podstawie danych weryfikacyjnych wydzielono grupy zabytków pod względem stanu zachowania:

- zabytki zachowane w dobrym stanie (stanowiska archeologiczne zasadnie wpisane do rejestru zabytków i niepodlegające znaczącym zagrożeniom, zachowane prawdopodobnie w całości oraz niewymagające zabiegów konserwatorskich),
- zabytki zagrożone (stanowiska archeologiczne, które zachowały wartości zabytkowe uzasadniające ich pozostawienie w rejestrze, jednak zagrożone częściową utratą wartości lub/oraz wymagające podjęcia zabiegów konserwatorskich, zabezpieczających bądź ratowniczych, także zabytki o częściowo utraconych wartościach, jednak w całości wpis pozostał zasadny nawet pomimo częściowych strat wartości zabytkowych),
- zabytki o utraconych wartościach i obiekty niezasadnie wpisane do rejestru (istniejące zabytki, które w wyniku częściowego zniszczenia najprawdopodobniej utraciły wartości zabytkowe w zakresie uzasadniającym pozostawanie w rejestrze zabytków, przez co wpis stał się niezasadny, lub obiekty, które nigdy nie posiadały wartości zabytkowych uzasadniających wpisanie do rejestru zabytków),
- zabytki nieistniejące (stanowiska archeologiczne, które najprawdopodobniej utraciły wartości zabytkowe i zostały w całości zniszczone, chociaż pierwotnie ich wpisanie do rejestru zabytków było zasadne),
- oraz jako odrębna grupa: obiekty, których nie można było poddać weryfikacji z różnych przyczyn niezależnych od weryfikujących (np. brak dostępu do zabytku) i nie udało się w sposób pewny potwierdzić istnienia zabytku w terenie, a co do których brak było wystarczających danych pozwalających określić zasadność wpisu (np. wyników wcześniej przeprowadzonych badań archeologicznych).

**PREZENTACJA ZASOBU
ZABYTKÓW WPISANYCH
DO REJESTRU**

III.

PREZENTACJA ZASOBU ZABYTKÓW WPISANYCH DO REJESTRU

1.

TŁO HISTORYCZNO-KULTUROWE

Najstarsze, dotychczas zarejestrowane ślady pobytu człowieka na terenie dzisiejszego województwa warmińsko-mazurskiego sięgają 14 tysięcy lat p.n.e. i związane są z ludnością kultury świderskiej. W miarę ocieplania się klimatu (ok. 8000 p.n.e.) zaczęły się pojawiać niewielkie grupy społeczności mezolitycznych reprezentujące zbieracko-łowiecki typ gospodarki. Wraz z neolitem, w wyniku rewolucyjnych zmian w gospodarce i osadnictwie nastąpiły pierwsze trwałe przekształcenia krajobrazu naturalnego. Ingerencja neolitycznych społeczności w otaczającą przestrzeń krajobrazową była na tyle istotna, że stanęła u podstaw kształtowania się krajobrazu kulturowego. Zmiany te należy łączyć z ludnością kultury ceramiki sznurowej oraz kultury rzucewskiej, zamieszkującej m.in. tereny w rejonie Elbląga i Zalewu Wiślanego. Na początku epoki brązu na terenach południowej i zachodniej części Mazur zaznaczyła swoją obecność kultura trzciniecka. W młodszych okresach epoki brązu na tereny pojezierzy dotarła ludność kultury łużyckiej, rozwijając miejscową wytwórczość metalurgiczną oraz tworząc lokalne grupy warmińsko-mazurską i sambijską.

We wczesnej epoce żelaza na omawianym terenie zaszły dość istotne zmiany kulturowe, w wyniku których pojawiła się kultura kurhanów zachodniobałtyjskich identyfikowana z plemionami prabałtyjskimi. Jednym z jej wyróżników była budowa osad obronnych w dwóch podstawowych typach: wysoczyznowym i nawodnym – tzw. sztucznych wysp. Ludność tej kultury rozpowszechniła również, znaną już wcześniej, kurhanową formę pochówków. Współczesną kulturze kurhanów zachodniobałtyjskich była kultura pomorska, której ślady zarejestrowano m.in. na Wysoczyźnie Elbląskiej i Pojezierzu Iławskim. W ostatnich wiekach przed naszą erą u ujścia Wisły pojawiła się kultura oksywska kojarzona z osadnictwem germańskim, która rozprzestrzeniła się w okolicach Elbląga, części Pojezierza Iławskiego oraz w rejonie Garbu Lubawskiego. W okresie wpływów rzymskich nastąpiło jej przeobrażenie w kulturę przeworską, która objęła swym zasięgiem niemal cały obszar współczesnej Polski.

Na przełomie er w rejonie Zatoki Gdańskiej pojawili się Goci – grupa przybyszów z północy, której pobyt na terenach wokół ujścia Wisły zaowocował wykształceniem się nowej jednostki kulturowej – kultury wielbarskiej. Śladami pobytu ludności tego horyzontu kulturowego na te-

renach dzisiejszego województwa warmińsko-mazurskiego są pozostałości osad i cmentarzyk zarówno płaskich, jak i kurhanowych, często o niezwykle bogatym wyposażeniu.

Na terenach zamieszkiwanych przez zachodnich Bałtów w okresie wczesnego średniowiecza zarysowały się wyraźne podziały plemiennie, co znalazło swoje odzwierciedlenie w kronice Piotra z Dusburga (1326). Wymienił on 10 krain plemiennych o następujących nazwach: Pomezania, Pogezania, Warmia, Natangia, Sambia, Nadrowia, Skalowia, Galindia, Sudowia i Barcja.

Rozwój społeczno-gospodarczy pruskich i jaćwieskich społeczności plemiennych nie był na tyle silny, aby wykształcić podstawy państwowości. Jej początki związane z ekspansją na te ziemie zakonu krzyżackiego sięgają XIII w. Na podbitych terenach zakon utworzył własne państwo, które w pierwotnym kształcie przetrwało blisko 300 lat. Był to obszar niemalże tożsamy z terenem obecnego województwa, z wyjątkiem części ziemi chełmińskiej (ziemia lubawska i Nowe Miasto Lubawskie) oraz południowych krańców (północne Mazowsze – Janowo i Janowiec Kościelny). W trakcie akcji kolonizacyjnej prowadzonej przez Krzyżaków, szczególnie intensywnej w XIV w., powstała większość miast oraz znaczna część wsi, w zasadniczym zrębie ukształtowała się sieć parafialna. W XV w. zaczęły powstawać liczne majątki rycerskie, stanowiące podwaliny wielkiej własności ziemskiej, rozwijającej się prężnie w późniejszym państwie pruskim. Z końcem średniowiecza granica osadnictwa kończyła się na linii Nidzica – Szczytno – Ryn – Gołdap. Licznie zachowana murowana architektura obronna i sakralna do dzisiaj stanowi wyraźne świadectwo tamtej epoki i dynamicznego rozwoju cywilizacyjnego.

Po II pokoju toruńskim (1466 r.) w granice Królestwa Polskiego włączono ziemię chełmińską i Żuławę z Elblągiem, nazywane odtąd Prusami Królewskimi, oraz Warmię, księstwo biskupów warmińskich. Po sekularyzacji państwa zakonnego (1525 r.) na jego obszarze utworzono księstwo pruskie, które od 1701 r. stało się jedną z prowincji królestwa Prus, a od 1870 r. cesarstwa niemieckiego. Konsekwencją tych zmian było powstanie wyrazistej granicy konfesyjnej (protestanckie Prusy, katolicka Warmia i Prusy Królewskie z protestanckim Elblągiem), widocznej w strukturze społecznej do 1945 r., znajdującej też swoje odzwierciedlenie w krajobrazie kulturowym, m.in. sanktuaria pielgrzymkowe i liczne kapliczki na Warmii, nowy typ budownictwa sakralnego i liczne cmentarze w krajobrazie otwartym na terenie państwa pruskiego.

Powstanie królestwa Prus (1701 r.) i podjęta przez władców pruskich intensywna akcja kolonizacyjna na obszarach dotychczas słabo lub w ogóle niezasiedlonych, szczególnie zaś na terenach puszczańskich, znacznie przesunęła granicę osadnictwa na południe i wschód regionu. Powstające wówczas wsie miały charakterystyczny układ przestrzenny ulicówki, z zabudową skupioną wzdłuż jednej drogi wiejskiej. Pierwszy rozbiór Polski (1772 r.), a co za tym idzie, włączenie Warmii i Prus Królewskich do państwa pruskiego oraz przeobrażenia cywilizacyjne XIX w. (reformy agrarne, powstanie kolei, rozwój przemysłu, prawodawstwo pruskie) przyniosły wyraźne zmiany w organizacji państwowej i stosunkach społecznych oraz w krajobrazie osiedleńczym. W II połowie XIX w. zabudowa murowana zaczęła wypierać drewnianą, powstawały liczne kolonie, tj. pojedyncze gospodarstwa lokowane poza obrębem wsi, pojawiły się budynki użyteczności publicznej o architekturze projektowanej i odgórnie narzucanej przez państwo (szkoły, leśniczówki, dworce wraz z infrastrukturą), rozbudowany został układ połą-

czeń komunikacyjnych (zmodernizowana i poszerzona sieć dróg obsadzonych alejami, kolej wraz z infrastrukturą, drogi wodne – kanały i jeziora). Pojawiły się też, zwłaszcza w miastach oraz większych miejscowościach wiejskich, z reguły niewielkie (z wyjątkiem znacznie lepiej gospodarczo rozwiniętego Elbląga) zakłady przemysłowe, liczne i powszechne tartaki, fabryki elementów drewnianych, przetwórnice spożywcze, rozbudowane i wykorzystujące maszyny parowe młyny, gorzelnie i browary, a także zupełnie wyjątkowe, jak fabryka majoliki w Kadynach oraz wyluszcznia nasion w Rucianem-Nidzie. Zaczęła też powstawać nowoczesna architektura o cechach modernistycznych, w tym charakterystyczne osiedla domów o zunifikowanych formach architektonicznych i starannie opracowanym planie przestrzennym.

Druga wojna światowa przyniosła ze sobą zasadnicze zmiany polityczne, społeczne i gospodarcze. Konsekwencją zawartych wówczas międzynarodowych traktatów były zmiany granic w tej części Europy oraz niespotykane na taką skalę od czasów wczesnego średniowiecza migracje ludności. Doprowadziło to do rozbitcia istniejących struktur społecznych i zerwania ciągłości tradycji oraz znaczących przekształceń krajobrazu kulturowego (zniszczenia wojenne, ahisteryczna odbudowa ośrodków miejskich, uspołeczniona gospodarka, poczucie obcości i tymczasowości wśród napływającej ludności). W latach 90. XX w., w nowej sytuacji polityczno-społecznej rozpoczął się proces budowania tożsamości regionalnej, w znacznym stopniu rekonstruowanej w oparciu o zachowane dziedzictwo kulturowe i potrzebę jego ochrony.

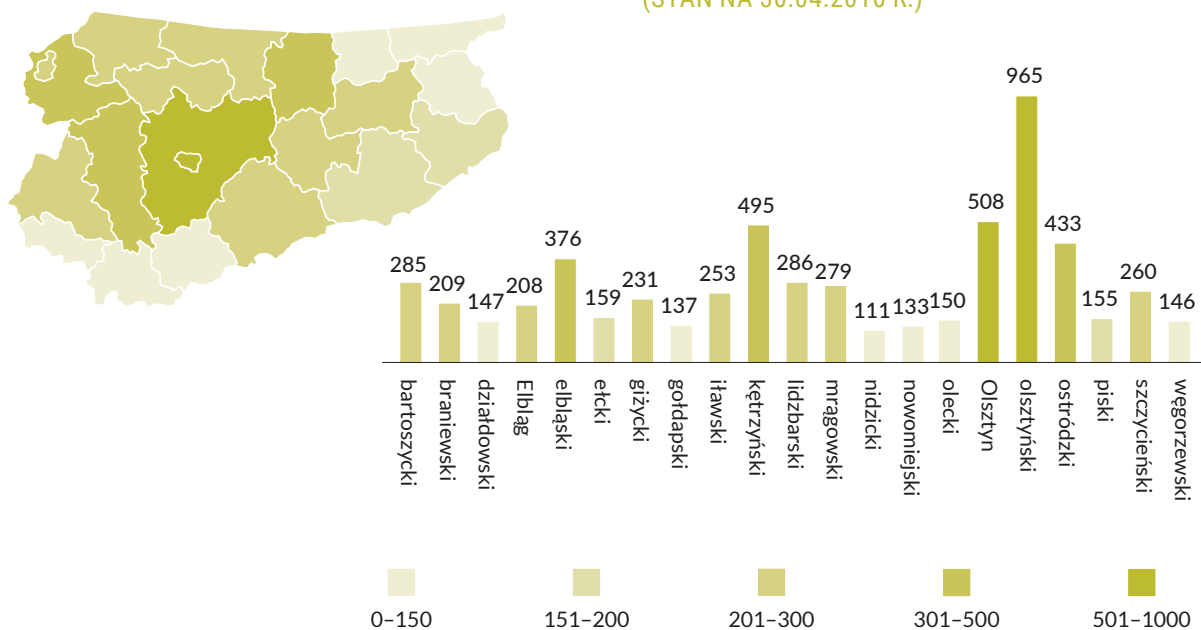
Obecny kształt i granice województwa warmińsko-mazurskiego są wynikiem reformy administracyjnej z 1998 r. Województwo obejmuje różne krainy historyczne: Warmię (dawne księstwo biskupie, o wyrazistych i dobrze rozpoznawalnych granicach), Mazury (wschodnie i południowe tereny województwa, nazwa upowszechniana od połowy XIX w., dla określenia obszarów zamieszkiwanych przez ludność polskojęzyczną wyznania ewangelickiego), Powiśle (nazwa historycznie używana na określenie obszaru położonego w dorzeczu Wisły i Nogatu, współcześnie używana dla określenia ziem na zachód od Pasłęki, dla których do dzisiaj nie znaleziono odpowiedniego desygnatu w języku polskim), Barcję i Natangię (ziemie w północnym pasie województwa, których nazwy i granice uległy dziś zatarciu), część ziemi chełmińskiej (ziemia lubawska i Nowe Miasto Lubawskie), jak również niewielki skrawek Żuław (okolice Elbląga) oraz historycznego Mazowsza (gm. Janowo i Janowiec Kościelny).

2.

PREZENTACJA ZABYTKÓW NIERUCHOMYCH NA TERENIE WOJEWÓDZTWA

Zasób zabytkowy województwa warmińsko-mazurskiego jest bogaty i zróżnicowany. Do rejestru zabytków nieruchomych wpisanych jest 5926 obiektów (8,36% zasobu krajowego) i 286 stanowisk archeologicznych (10,41% zasobu krajowego). Na terenie województwa brak obiektów wpisanych na Listę światowego dziedzictwa UNESCO. Za Pomnik Historii uznane

OBIEKTY WPISANE DO REJESTRU ZABYTKÓW NIERUCHOMYCH W PODZIALE TERYTORIALNYM (STAN NA 30.04.2016 R.)

zostały zespół katedralny we Fromborku, Kanał Elbląski i Pole Bitwy Grunwaldzkiej – razem 3 wpisy i 21 obiektów.

Wzgórze katedralne we Fromborku to unikatowy zespół o charakterze sakralno-obronnym, którego centralnym punktem jest gotycka katedra pw. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny, konsekrowana w 1342 r., z bogatym, głównie barokowym wystrojem wnętrza. W skład zespołu uznanego za Pomnik Historii wchodzi otaczające katedrę zabudowania, m.in. kapitułarz, Dom Kustosza, kurie wewnętrzne, obwarowania, wieża Radziejowskiego.

Kanał Elbląski, do dziś funkcjonujący zabytek sztuki inżynierskiej, powstał w latach 1844–1881, aby usprawnić śródlądowy przewóz towarów do portu w Elblągu. Trasa prowadziła przez sztuczne przekopy, groble oraz jeziora. System kanałów, śluz i pochylni tworzył drogę wodną o długości ok. 210 kilometrów. Jest to budowla liniowa, hydrotechniczna, w której zastosowano nowatorskie rozwiązania z zakresu mechaniki i hydrotechniki. Dzisiaj Kanał Elbląski wykorzystywany jest w celach turystycznych.

Pole Grunwaldzkie upamiętnia jedną z największych bitew średniowiecznej Europy. Krajobraz pola bitwy zachował się do dzisiaj prawdopodobnie w niezmienionej formie. Obszar został wyodrębniony w 1960 r., wówczas też rozpoczęto budowę zespołu pomnikowego (obelisk, 30-metrowe maszty i amfiteatr) autorstwa Jerzego Bandury i Witolda Cęckiewicza.

Do rejestru zabytków nieruchomych w województwie wpisanych jest 57 układów urbanistycznych (historyczne obszary miast – 52 wpisy, osiedla lub układ ulicy – 5 wpisów) oraz 4 układy ruralistyczne. Do 2013 roku do rejestru zabytków nie został wpisany żaden krajobraz kulturowy. Objęte ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków układy urbanistyczne to głównie staromiejskie centra związane z obszarem średniowiecznej lub nowożytnej lokacji (zachod-

nia i centralna część województwa – dawne województwa elbląskie i olsztyńskie). Są to również większe obszary miejskie obejmujące teren historycznej zabudowy, od założenia miasta po początek XX w. (wschodnia część województwa, dawne województwo suwalskie). Ochroną objęte są też układy urbanistyczne 4 osiedli mieszkaniowych (Elbląg) oraz układ urbanistyczny ulic Elbląskiej i Podgórnej w Ornece wraz z zabudową. Wśród osiedli elbląskich jedno (osiedle Kajki) to duże założenie przestrzenne z modernistycznym rozplanowaniem i zabudową, trzy pozostałe to niewielkie osiedla, zaplanowane i wybudowane zgodnie z koncepcjami budownictwa socjalnego lat 20. i 30. XX w. Układ urbanistyczny ulic Elbląskiej i Podgórnej w Ornece to historyczne przedmieście i trakt prowadzący z Ornety do Elbląga. Trzeba podkreślić, że znaczna część domów na tej ulicy zachowała jeszcze charakter XIX-wiecznej, niskiej zabudowy małomiasteczkowej. Wśród układów ruralistycznych ochroną objęte są wsie Kadyny, Kamieniec, Klon i Tropy Elbląskie. Zabudowa wiejska Kamieńca i Kadyn jest powiązana funkcjonalnie z istniejącym i chronionym układem rezydencjonalnym (park, pałac i folwark). Kamieniec to wieś dworska z XVIII-wiecznym układem przestrzennym i zabudową folwarczno-pracowniczą. Kadyny to wieś cesarska, o charakterze wiejsko-robotniczym, z kształtowanym w duchu koncepcji urbanistycznych z przełomu XIX i XX w. układem przestrzennym i zabudową projektowaną przez berlińskich architektów. Bardzo ciekawym, unikalnym wręcz układem jest wieś Tropy

OBIEKTY WPISANE DO REJESTRU ZABYTEKÓW NIERUCHOMYCH W PODZIALE WG CHRONOLOGII Z WYŁĄCZENIEM UKŁADÓW URBANISTYCZNYCH (STAN NA 30.04.2016 R.)

Powiat	Do poł. XIII w.	Poł. XIII-XV w.	XVI-XVIII w.	XIX w.	XX w.	Brak danych	Razem obiektów
Bartoszycki	0	31	59	159	25	7	281
Braniewski	0	49	78	50	15	13	205
Działdowski	0	9	27	79	19	11	145
Elbląg	3	14	17	86	74	8	202
Elbląski	0	24	131	165	37	14	371
Ełcki	0	1	8	50	55	43	157
Giżycki	0	2	12	149	38	28	229
Gołdapski	0	0	7	56	42	31	136
Hawski	0	22	59	103	32	31	247
Kętrzyński	0	31	97	252	103	9	492
Lidzbarski	0	37	71	141	22	12	283
Mrągowski	0	1	17	166	74	18	276
Nidzicki	0	7	9	40	41	12	109
Nowomiejski	1	16	12	50	19	32	130
Olecki	0	0	7	104	35	3	149
Olsztyn	0	9	21	250	217	9	506
Olsztyński	0	27	106	554	188	85	960
Ostródzki	0	24	80	161	125	37	427
Piski	0	1	14	57	46	33	151
Szczygieński	0	5	30	161	49	13	258
Węgorzewski	0	1	15	81	42	5	144
Województwo	4	311	877	2914	1298	454	5858
Polska (całość zasobu rejestru zabytków)	450	3950	16625	30812	13947	4025	69809
Udział woj. w kraju (%)	0,89%	7,87%	5,28%	9,46%	9,31%	11,28%	8,39%

Elbląskie, na Żuławach Wiślanych, której główną osią komunikacyjną jest kanał z zabudową po jego obu stronach (obecnie zabudowa zniszczona). Zabudowa wsi Klon, w znacznej części zmodernizowana i przekształcona, należała do najcenniejszych i największych zespołów architektury drewnianej na terenie województwa.

Większość miast województwa ma metrykę średniowieczną. Wśród 52 zespołów miejskich 45 zabytków pochodzi z czasów średniowiecza, 7 to układy nowożytne. Zupełnie inaczej sytuacja kształtuje się wśród pozostałych zabytków nieruchomych. Tu najliczniejsze są dwie grupy: zabytki z XIX w. (2914 obiektów) i XX w. (1298). Razem w skali województwa to 72% zasobu zabytkowego (XIX w. – 49%; XX w. – 23%). Jest to grupa nie tylko najliczniejsza, ale też najbardziej reprezentatywna dla całego zasobu. Tak znaczna ich liczba to efekt dynamicznego rozwoju regionu w XIX i na początku XX w., jak również ich stosunkowo krótki okres funkcjonowania (liczą po 150–100 lat), co również może przekładać się na ich stan zachowania.

Województwo warmińsko-mazurskie to obszar, na którym wyraźnie dominuje architektura murowana (4248 obiektów; ok. 88% zasobu w skali województwa) pochodząca ze wszystkich

**OBIEKTY WPISANE DO REJESTRU ZABYTKÓW NIERUCHOMYCH W PODZIALE WG MATERIAŁU/KONSTRUKCJI
(STAN NA 30.04.2016 R.)**

Powiat	Drewniane		Murowane		Ziemne	Glinobitka	Ruda darniowa	Betonowe	Metalowe	Brak danych	Razem
	wieńcowa/ inna	szkieletowe	ceglane	kamienne							
Bartoszycki	0	1	216	3	0	0	0	0	0	2	222
Braniewski	4	4	153	7	1	0	0	0	0	0	169
Działdowski	9	1	104	0	0	0	0	0	1	0	115
Elbląg	1	3	167	0	1	0	0	1	1	0	174
Elbląski	45	16	253	1	0	0	0	1	3	3	322
Etcki	8	0	54	1	0	0	0	3	3	2	71
Giżycki	5	3	160	3	7	0	0	0	1	0	179
Gołdapski	2	0	79	1	0	0	0	2	0	0	84
Iławski	23	4	167	0	0	0	0	0	0	6	200
Kętrzyński	10	9	389	5	0	0	0	0	2	4	419
Lidzbarski	2	2	242	1	0	0	0	1	0	0	248
Mragowski	40	2	170	0	0	0	0	3	1	0	216
Nidzicki	1	1	69	0	0	0	0	0	0	0	71
Nowomiejski	6	1	96	0	0	0	0	0	0	0	103
Olecki	6	0	100	3	0	0	0	0	0	2	111
Olsztyn	2	5	474	0	0	0	0	0	1	4	486
Olsztyński	38	2	812	4	1	0	0	1	2	2	862
Ostródzki	21	5	288	13	0	0	0	0	0	0	327
Piski	19	4	75	0	1	0	0	2	0	0	101
Szczycieński	130	4	93	3	0	0	0	1	0	1	232
Węgorzewski	3	2	87	2	0	0	0	4	1	0	99
Województwo	375	69	4248	47	11	0	0	19	16	26	4811
Polska (całość zasobu rejestru zabytków)	5251	1041	47924	1805	185	11	5	305	180	851	57558
Udział woj. w kraju (%)	7,14%	6,63%	8,86%	2,60%	5,95%	0,00%	0,00%	6,23%	8,89%	3,06%	8,36%

epok, od czasów średniowiecza do współczesnych. Są to obiekty tynkowane lub wznoszone z cegły licowej, o starannie opracowanych formach i zróżnicowanych typach architektonicznych. Ochroną objęte jest głównie budownictwo sakralne, rezydencjonalne i miejskie. Znaczny zasób, do tej pory nieobjęty wpisem do rejestru zabytków, stanowi budownictwo wiejskie, zarówno mieszkaniowe, jak i gospodarcze.

Najliczniejszą grupę na terenie województwa tworzą zabytki o funkcji mieszkalnej (2059 obiektów; ok. 35,5% zasobu wojewódzkiego). Są to głównie kamienice i domy zlokalizowane w miastach. Kolejną liczną grupę stanowią obiekty sakralne, przy czym są to zarówno kościoły, jak i kaplice oraz kapliczki przydrożne (902; ok. 15,5%), dalej cmentarze (592; ok. 10%), obiekty folwarczne (524; ok. 9%), parki (455; ok. 7,8%). Najmniejszą liczebnie grupą są zamki (28; 0,5%). Trzeba jednak zauważyć, że już w chwili powstawania była to grupa stosunkowo nieliczna, wręcz elitarna, znaczna część obiektów przetrwała do dzisiaj, a wpisem do rejestru zabytków objęte jest niemal 100% istniejącego zasobu w województwie. Warto też podkreślić wysoki udział tej grupy w zasobie krajowym, wynosi on 6,91%.

OBIEKTY WPISANE DO REJESTRU ZABYTKÓW NIERUCHOMYCH W PODZIALE WG FUNKCJI PIERWOTNEJ (STAN NA 30.04.2016 R.)

Powiat	Urbanistyka	Sakralne	Obronne	Publiczne	Zamki	Rezydencjonalne	Zieleń	Folwarczne	Gospodarcze	Mieszkalne	Przemysłowe	Cmentarze	Inne	Razem
Bartoszycki	4	41	5	10	0	21	38	26	4	105	5	21	5	285
Braniewski	4	43	15	10	1	14	13	35	5	31	4	23	11	209
Działdowski	2	18	0	8	2	16	20	38	3	21	4	10	5	147
Elbląg	6	19	2	24	0	7	23	5	8	77	16	5	16	208
Elbląski	5	46	2	10	1	21	26	62	22	114	27	23	17	376
Ełcki	2	12	0	8	1	3	9	6	2	24	13	77	2	159
Giżycki	2	12	31	7	2	10	16	26	7	76	5	34	3	231
Gołdapski	1	13	1	11	0	7	9	14	14	16	7	43	1	137
Iławski	6	39	5	14	2	17	30	23	3	70	14	17	13	253
Kętrzyński	3	63	5	26	3	34	58	71	9	166	26	15	16	495
Lidzbarski	3	88	7	3	1	10	10	2	7	120	6	25	4	286
Mragowski	3	15	0	25	1	7	19	12	15	123	15	41	3	279
Nidzicki	2	13	1	8	1	4	9	12	4	12	12	29	4	111
Nowomiejski	3	25	4	3	2	8	13	27	1	28	2	14	3	133
Olecki	1	7	0	5	0	9	17	31	5	49	2	21	3	150
Olsztyn	2	25	2	61	1	4	9	7	45	325	10	11	6	508
Olsztyński	5	307	7	22	3	31	45	66	30	358	23	53	15	965
Ostródzki	6	58	8	21	4	43	57	32	14	124	11	43	12	433
Piski	4	18	3	3	1	0	8	1	22	43	5	42	5	155
Szczycieński	2	26	2	15	1	7	9	1	11	162	5	17	2	260
Węgorzewski	2	14	0	6	1	14	17	27	4	15	14	28	4	146
Województwo	68	902	100	300	28	287	455	524	235	2059	226	592	150	5926
Polska (całość zasobu rejestru zabytków)	1076	12890	1105	4706	405	4847	7449	5332	2336	19626	2482	4802	3829	70885
Udział woj. w kraju (%)	6,32%	7,00%	9,05%	6,37%	6,91%	5,92%	6,11%	9,83%	10,06%	10,49%	9,11%	12,33%	3,92%	8,36%

Rozmieszczenie poszczególnych grup zabytków na terenie województwa jest efektem rozwoju i zasięgu osadnictwa w kolejnych okresach, zmiany granic politycznych i konfesyjnych, a także zmian administracyjnych. Pierwsza faza osadnictwa w państwie krzyżackim obejmowała środkową i północną część jego terytorium. Na tym obszarze lokowano średniowieczne miasta i wsie, budowano założenia obronne, tworzone sieć parafialną i wznoszono kościoły. Według dzisiejszego podziału administracyjnego są to przede wszystkim północne i środkowe powiaty (bartoszycki, braniewski, elbląski, kętrzyński). Południowy pas regionu (powiaty działdowski, piski, szczycieński) zasiedlano dopiero w czasach księstwa pruskiego, od połowy XVI w. W związku z tym w powiatach północnych i środkowych (bartoszycki, braniewski, elbląski, iławski, kętrzyński, lidzbarski, olsztyński, ostródzki) występuje większe niż w pozostałych nasycenie zabytków. Charakterystyczna dla nich jest też znaczna grupa zabytków gotyckich, w tym bardzo liczna grupa zamków, obwarowań miejskich i murowanych, miejskich i wiejskich świątyń. Na tych terenach już od XV w. kształtowała się wielka własność ziemska, co skutkowało powstawaniem rozległych dóbr, licznych dworów i pałaców oraz parków (powiaty bartoszycki, giżycki, gołdapski, kętrzyński, olecki, ostródzki, węgorzewski). Tereny na zachód od rzeki Pasłęki (powiaty elbląski i częściowo ostródzki) należą do Żuław i znajdują się w obrębie ich wpływów kulturowych. Bardzo wyraźną grupę zabytków na tych terenach stanowią tzw. domy podcieniowe oraz zagrody holenderskie stanowiące świadectwo kultury mennonickiej.

Wyraźną cezurę stanowił początek XVI w. Nastąpił wówczas podział państwa krzyżackiego na katolicką Warmię (księstwo biskupa) oraz Prusy Książęce (księstwo protestanckie). Na Warmii dominowały wsie chłopskie i majątki biskupie, własność szlachecka była średniej wielkości. Na terenie księstwa pruskiego w czasach nowożytnych miała miejsce kolejna faza osadnictwa, głównie w pasie ziem południowych i wschodnich, gdzie powstała liczna grupa nowożytnych wsi i miast. Nastąpił też rozkwit architektury pałacowej i parkowej. Włączenie Warmii w granice państwa pruskiego w 1772 r. i zmiany cywilizacyjne w XIX w. (prawodawstwo pruskie, sekularyzacja majątków kościelnych, rozwój przemysłu, reformy agrarne) w znacznym stopniu ujednoliciły krajobraz kulturowy regionu. Przyczyniły się do tego regulacje prawne w zakresie kształtowania krajobrazu i zabudowy, wzorniki zabudowy mieszkalnej i użyteczności publicznej, style i trendy architektoniczne.

W średniowieczu miasta zakładane były przez zakon krzyżacki lub biskupów/kapituły diecezji pruskiej. Do najstarszych na terenie województwa należą Braniewo (1254 r., powtórna lokacja 1284 r.), Elbląg (1246 r.), Pasłęk (1297 r.), ośrodki położone w północnej i zachodniej części regionu. W XIV w. akcja osadnicza nabrała znacznego tempa, do początku XV w. powstały wszystkie średniowieczne ośrodki miejskie, z których ostatnie to: Mrągowo i Srokowo (1405 r.) oraz Janowo (1421 r.). Miasta zakładano na prawie chełmińskim, były one stosunkowo niewielkie. Charakteryzowały się regularnym układem przestrzennym, którego centrum stanowił rynek, najczęściej z ratuszem i kramami pośrodku. Wokół rynku wytyczano parcele i siatkę ulic, tworzące kwartały z zabudową mieszkalno-gospodarczą. Kościół wraz z działką kościelną zazwyczaj znajdował się na zewnątrz rynku. Obronie służyła lokalizacja wykorzystująca naturalne walory (rzeka, jeziora, wysokie skarpy) oraz wznoszone wokół miasta mury

z systemem obwarowań i bramami wjazdowymi. Wyjątek stanowiły miasta portowe lokowane na prawie lubeckim, do których należały Braniewo, Elbląg, Frombork i Tolkmicko. Ich układ podporządkowany był charakterowi ośrodka, stąd większość ulic zmierzała ku nabrzeżu portowemu. Wprawdzie rynek, często z ratuszem pośrodku, usytuowany był centralnie, niemniej kierunki rozwoju przestrzennego miasta wyznaczał ciężar życia gospodarczego przesunięty w stronę portu. Intensywny rozwój tego typu miast w okresie średniowiecza spowodował, że poziom ich zabudowy znacznie przewyższał poziom zabudowy innych średniowiecznych założeń miejskich w regionie. Wśród miast hanzeatyckich województwa szczególnie wysoki poziom rozwoju w okresie średniowiecza osiągnął Elbląg. Świadczyć o tym może chociażby mieszczańska murowana zabudowa przyrynkowa.

W okresie nowożytnym powstało kilka miast, które założono na terenach słabo dotąd skolonizowanych. Ich początek zazwyczaj stanowiła albo osada przyzamkowa (Szczytno), albo rozwinęły się z dużej osady targowej (Mikołajki). Osnową układu przestrzennego mogła być szeroka ulica o nieregularnym przebiegu, zakończona lub przedzielona rynkiem/dużym placem targowym (Ełk, 1560 r.; Giżycko, 1612 r.; Mikołajki, 1726 r.). Były też miasta planowane jako ośrodki dużej wymiany handlowej z rozległym rynkiem, czego najbardziej wyrazistym przykładem było Olecko (1560 r.). Ośrodki te charakteryzuje brak murów obronnych, jedyną formą wyznaczenia granicy miasta były palisady. Wszystkie powstały we wschodniej lub południowej części regionu.

W II połowie XIX w. część miast przeżyła dynamiczny rozwój, powiększając swoją powierzchnię nawet kilkakrotnie (Giżycko, Kętrzyn, Olsztyn, Ostróda). Poza obrębem dawnych centrów miejskich zaczęły powstawać nowe dzielnice z szerokimi i brukowanymi ulicami z kilkukondygnacyjną zabudową czynszową, skwerami, zieleńcami i budowlami użyteczności publicznej. Od początku XX w. zaczęto wznosić osiedla wielo- lub jednorodzinnych domów z niewielkimi ogrodami oraz urządzonej terenami zieleni lub rekreacji do wspólnego użytku.

W czasie I wojny światowej znaczna część miast – zwłaszcza na Mazurach – uległa dotkliwym zniszczeniom. Odbudowa po zniszczeniach I wojny światowej trwała z górą 10 lat (1915–1925) i objęła głównie ośrodki położone we wschodniej i południowej części obecnego województwa (Działdowo, Ełk, Gołdap, Nidzica, Olsztyn). W swych założeniach była ona akcją zaplanowaną z rozmachem, prowadzoną pod kuratelą państwa i z jego dużą pomocą finansową. Głównym założeniem było uporządkowanie oblicza miast dawnych Prus Wschodnich i nadania im charakteru bardziej atrakcyjnego i nowoczesnego. Stąd też zamysł przeprowadzenia niezbędnych korekt urbanistycznych i regulacji, które skutkować miały zmianami w dotychczasowym rozplanowaniu.

Do wyjątkowo cennych obiektów w województwie warmińsko-mazurskim należą zamki i zabytki obronne (wzgórze warowne z katedrą we Fromborku; zamek biskupów warmińskich w Lidzbarku Warmińskim; zamek kapituły warmińskiej w Olsztynie; zamek krzyżacki w Barcianach; dawny zamek krzyżacki wraz z majdanem w Beżławkach, od XVI w. kościół; wzgórze obronne w Kętrzynie z inkastelowanym kościołem farnym; mury obronne w Pasłęku) oraz wyjątkowo liczna grupa miejskich i wiejskich, murowanych świątyń gotyckich, często z cennym

wystrojem (m.in. Dobrze Miasto, Elbląg, Jeziorany, Łabędnik, Mołtajny, Morąg, Olsztyn, Orneta, Pasym, Reszel, Sątoczno, Sątopy, Unikowo, Wozławki).

Grupą charakterystyczną dla Warmii są barokowe sanktuaria pielgrzymkowe zakładane na podobnym schemacie przestrzennym – kościół otoczony krużgankami z kaplicami na narożach – ze sztandarowym przykładem sanktuarium maryjnym w Świętej Lipce. W grupie założeń pielgrzymkowych ważne są dwa zespoły XIX-wieczne: sanktuarium w Gietrzwałdzie i kalwaria w Głotowie. Dla terenów protestanckich charakterystyczne są kościoły dworskie (Kamieniec, Kwitajny), kościoły powstające w kręgu szkoły Karla Friedricha Schinkla (m.in. Dobrze Miasto, Lidzbark Warmiński, Mikołajki, Wielbark) oraz grupa kościołów z początku XX w. nawiązująca do średniowiecznej architektury obronnej, wyróżniająca się nowymi rozwiązaniami funkcjonalno-przestrzennymi (m.in. Kociołek Szlachecki, Spychowo, Turośl, Wejsuny). Bardzo charakterystyczna i wyróżniająca się pod względem architektonicznym i artystycznym jest grupa kościołów neogotyckich z przełomu XIX i XX w. (Biesowo, Kętrzyn, Kobyłty, Olsztyn – kościół Najświętszego Serca Pana Jezusa). Do wyjątków należą świątynie modernistyczne, jedną z ciekawszych i wybitniejszych realizacji jest kościół wybudowany w dawnym zespole zakładu leczniczo-opiekuńczego Bethesda w Węgorzewie. Wśród nielicznych zachowanych obiektów dziedzictwa żydowskiego należy wymienić przede wszystkim synagogę w Barczewie oraz unikatowy w skali ponadregionalnej, zachowany wraz z wystrojem dom oczyszczeń (Bet Tahara) przy cmentarzu żydowskim w Olsztynie, dzieło wczesnego modernizmu, zaprojektowane przez światowej sławy architekta Ericha Mendelsohna. Cenną grupę tworzą wielkoobszarowe założenia rezydencjonalne z barokowymi pałacami, głównie z XVIII w. oraz krajobrazowymi parkami z XIX w., często ze śladami kompozycji barokowych z wcześniejszych okresów (Drogosze, Galiny, Kwitajny, Nakomiady, Sztynort). Unikalnym obiektem jest XVI-wieczny stęp graniczny pomiędzy Rzeczpospolitą a Prusami Książęcymi w miejscowości Bogusze (gm. Prostki). Cennymi zabytkami techniki są: wyłuszcznia nasion z pełnym wyposażeniem z II połowy XIX w. w Rucianem-Nidzie oraz most obrotowy w Giżycku, jedyny tego typu obiekt zachowany w Polsce.

Należy podkreślić, że wyjątkowo cenny w regionie jest krajobraz kulturowy, łączący wysokie walory przyrodnicze (urozmaicona rzeźba terenu, jeziora, rzeki, lasy) z równie cennym i w znacznej części zachowanym pejzażem historycznym (panoramy, sylwety wsi i miasteczek, otwarcia widokowe, historyczne zagospodarowanie terenów, sieć historycznych traktów drogowych, komponowany krajobraz wielkoobszarowych majątków ziemskich, układ przestrzenny wsi i zabudowa wiejska). Zabudowę tworzą zarówno budynki mieszkalne i gospodarcze, jak i budowle użyteczności technicznej, ważnym elementem jest też infrastruktura techniczna. Są to szkoły wiejskie, leśniczówki, gospody, remizy, dróżnicówki, dworce kolejowe wraz z zabudową mieszkalną, mosty, wiadukty, przepusty, urządzenia hydrotechniczne i inne. Charakterystycznym elementem całego województwa jest sieć alei przydrożnych.

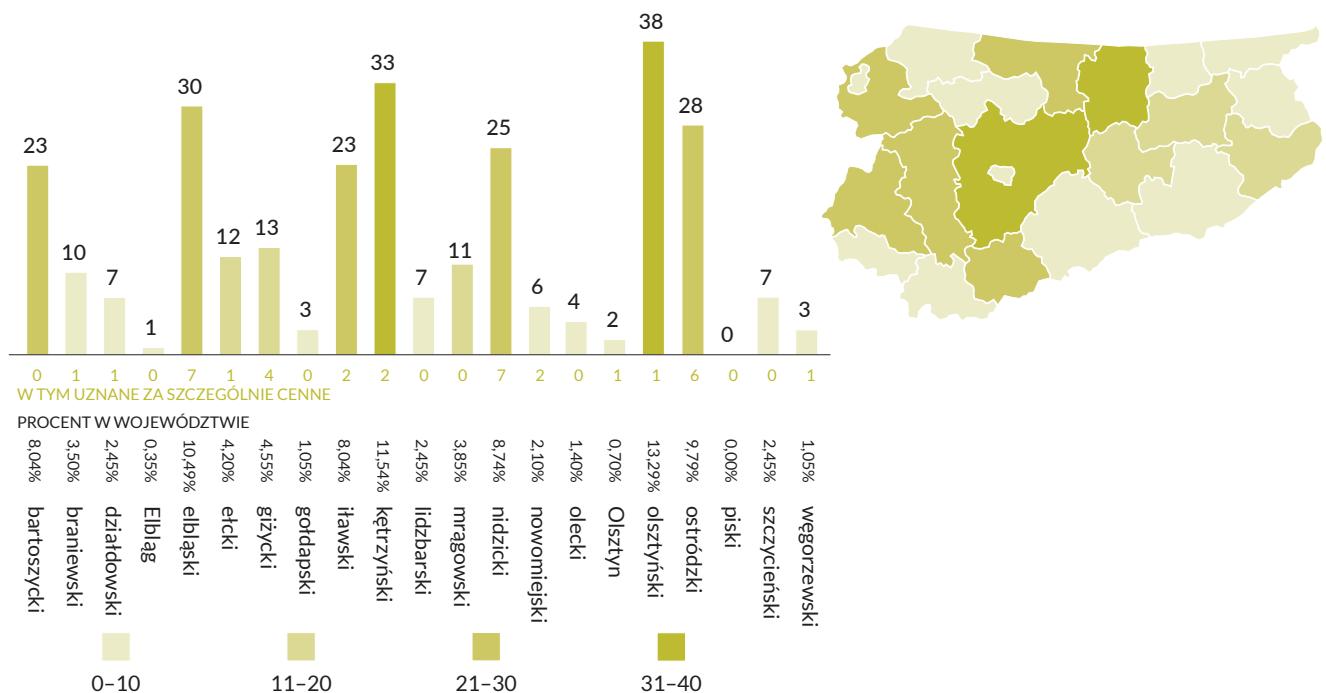
3.

PREZENTACJA ZABYTKÓW ARCHEOLOGICZNYCH NA TERENIE WOJEWÓDZTWA

Z racji przynależności tych terenów przed II wojną światową do państwa niemieckiego, rozpoznanie zasobu archeologicznego większości obszarów obecnego województwa warmińsko-mazurskiego zapoczątkowane zostało głównie przez badaczy niemieckich. Dopiero po 1945 r. nastąpiła weryfikacja z udziałem polskich archeologów i polskich służb konserwatorskich.

Zawartość rejestru zabytków archeologicznych w ujęciu chronologicznym można podzielić na cztery główne grupy stanowisk, które odzwierciedlają specyfikę i historię osadniczą tych terenów. Pierwsza z nich to stanowiska związane z najstarszym okresem działalności człowieka – epoką kamienia, głównie neolitem, a także wczesną epoką brązu. Kolejną grupę stanowią obiekty związane z wyodrębnieniem i funkcjonowaniem kultury kurhanów zachodniobałtyjskich. Następnie stanowiska związane z kształtowaniem się wspólnot plemiennych Prusów. Ostatnią grupę stanowią obiekty związane z kształtowaniem się państwa krzyżackiego. Rodzaj wpisanych stanowisk archeologicznych odzwierciedla specyfikę geograficzną i historyczno-

LICZBA I PROCENT STANOWISK ARCHEOLOGICZNYCH WPISANYCH DO REJESTRU ZABYTKÓW
W PODZIALE NA POSZCZEGÓLNE POWIATY, Z WYODRĘBNIENIEM UZNANYCH W TRAKCIE
WERYFIKACJI ZA SZCZEGÓLNIE CENNE (STAN NA 30.04.2016 R.)

LICZBA I PROCENT STANOWISK ARCHEOLOGICZNYCH WPISANYCH DO REJESTRU ZABYTKÓW W POSZCZEGÓLNYCH POWIATACH W PODZIALE WG FUNKCJI PIERWOTNEJ Z UWZGLĘDNIENIEM KONIECZNOŚCI JEJ AKTUALIZACJI (STAN NA 30.04.2016 R.)

Powiat	Funkcja																									
	obronna			obrzędowa							osadnicza/mieszkalna												sepulkralna			
	grodzisko	fortyfikacje	fortalicja	depozyt	kościół, świątynia, kaplica	zespół klasztorny, eremicki	krag kamienny	menhir	miejsce kultu, miejsce ofiarne	inne	dwór	folwark	jaskinia	jurdyka	miasto	obozowisko	osada, wieś	pałac	relikty architektury	schronisko skalne	ślad osadniczy	zamek	inne	kurhanowy	megakylon	megalit
Bartoszycki	17	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	4	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Braniewski	7	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Działdowski	4	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0
Elbląg	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Elbląski	21	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	7	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0
Ełcki	9	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Giżycki	4	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	4	0	0	0	0	0	0	0	2	0	0
Gołdapski	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0
Iławski	14	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3	0	2	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0
Kętrzyński	20	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	4	0	2	0	0	0	0	0	1	0	3	0	0
Lidzbarski	3	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0
Mragowski	7	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Nidzicki	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	18	0	0
Nowomiejski	6	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Olecki	4	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Olsztyn	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Olsztyński	22	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	5	0	4	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0
Ostródzki	17	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	5	0	2	0	0	0	0	0	1	1	2	0	0
Piski	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Szczycki	3	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Węgorzewski	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Razem w województwie	164	1	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	29	2	26	0	0	0	1	2	1	30	0	0	
Procent w województwie	57,34%	0,35%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0,35%	0%	0%	0%	10,1%	0,7%	9,1%	0%	0%	0%	0,35%	0,7%	0,35%	10,48%	0%	0%	
Konieczność aktualizacji przedmiotu ochrony (liczba)	9	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	2	1	3	0	0	

-kulturową terenów obejmujących obszar między dolną Wisłą a Niemnem, w który wpisuje się teren obecnego województwa warmińsko-mazurskiego.

Aktualnie na terenie województwa warmińsko-mazurskiego znajduje się 286 stanowisk archeologicznych ujętych w rejestrze zabytków archeologicznych, co stanowi 10,41% ogólnej liczby zabytków archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków na terenie całego kraju.

Funkcja																									Razem		
sepulkralna													gospodarcza										określenia dla stanowisk wielofunkcyjnych o różnej funkcji	liczba	procent		
grób						cmentarzysko							infrastruktura	miejsce eksploatacji surowca	miejsce produkcji	inne	kompleks osadniczy	kopiec	pole bitwy	skarb	waży	inne					
płaskie						płaskie																					
skrzynkowy	w obstawie kamiennej i/lub brukiem	z kamieniami nagrobnymi	jamowy	popielnicowy	inny	inny	kurhanowe	megalityczne	groby skrzynkowe	groby w obstawach kamiennych i/lub brukami	z kamieniami nagrobnymi	groby jamowe														groby popielnicowe	inny
0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	23	8,04%	
0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	10	3,50%	
0	0	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	7	2,45%	
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0,35%	
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	30	10,49%	
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	12	4,20%	
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	13	4,55%	
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3	1,05%	
0	0	0	0	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	23	8,04%	
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	33	11,54%	
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	7	2,45%	
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	0	11	3,85%	
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0	1	0	25	8,74%	
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	6	2,10%	
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	4	1,40%	
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0,70%	
0	0	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	4	38	13,29%	
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	28	9,79%	
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0,00%
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	7	2,45%	
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3	1,05%	
0	0	0	0	0	0	1	7	0	0	2	1	2	1	3	1	0	0	0	1	5	0	0	5	0	286	100,00%	
0%	0%	0%	0%	0%	0%	0,35%	2,45%	0%	0%	0,7%	0,35%	0,7%	0,35%	1,05%	0,35%	0%	0%	0%	0,35%	1,75%	0%	0%	1,75%	0%	100%		
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	16	5,59%	

Na terenie województwa nie występują zabytki archeologiczne uznane za Pomnik Historii lub wpisane na Listę światowego dziedzictwa UNESCO. W wyniku weryfikacji, za szczególnie cenne zostało uznane 36 obiektów (12,5% zasobu województwa wpisanego do rejestru zabytków archeologicznych). Obiekty te zostały wytypowane w oparciu o następujące przesłanki: wyjątkowo dobrze zachowana forma terenowa – w przypadku stanowisk przestrzennych, kontekst

**LICZBA I PROCENT STANOWISK ARCHEOLOGICZNYCH WPISANYCH DO REJESTRU ZABYTKÓW
W POSZCZEGÓLNYCH POWIATACH W ODNIESIENIU DO MOŻLIWOŚCI ICH IDENTYFIKACJI W TERENIE
(STAN NA 30.04.2016 R.)**

Powiat	Miejsce wskazane w decyzji zidentyfikowane w terenie		Stanowisko zidentyfikowane w terenie		Stanowisko niezidentyfikowane w terenie		W tym niezidentyfikowane w terenie, ponieważ prawdopodobnie nie istnieje		Razem
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	
Bartoszycki	20	6,99%	17	5,94%	6	2,10%	0	0,00%	23
Braniewski	10	3,50%	7	2,45%	3	1,05%	0	0,00%	10
Działdowski	7	2,45%	6	2,10%	1	0,35%	1	0,35%	7
Elbląg	1	0,35%	1	0,35%	0	0,00%	0	0,00%	1
Elbląski	30	10,49%	23	8,04%	6	2,10%	0	0,00%	30
Ełcki	10	3,50%	8	2,80%	4	1,40%	0	0,00%	12
Giżycki	13	4,55%	9	3,15%	4	1,40%	0	0,00%	13
Gołdapski	3	1,05%	1	0,35%	2	0,70%	0	0,00%	3
Iławski	19	6,64%	16	5,59%	7	2,45%	0	0,00%	23
Kętrzyński	29	10,14%	26	9,09%	7	2,45%	0	0,00%	33
Lidzbarski	7	2,45%	4	1,40%	3	1,05%	0	0,00%	7
Mragowski	11	3,85%	8	2,80%	3	1,05%	0	0,00%	11
Nidzicki	25	8,74%	22	7,69%	3	1,05%	0	0,00%	25
Nowomiejski	6	2,10%	5	1,75%	1	0,35%	0	0,00%	6
Olecki	1	0,35%	1	0,35%	3	1,05%	0	0,00%	4
Olsztyn	2	0,70%	1	0,35%	1	0,35%	0	0,00%	2
Olsztyński	38	13,29%	29	10,14%	8	2,80%	0	0,00%	38
Ostródzki	25	8,74%	18	6,29%	10	3,50%	0	0,00%	28
Piski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Szczygieński	7	2,45%	3	1,05%	4	1,40%	0	0,00%	7
Węgorzewski	3	1,05%	3	1,05%	0	0,00%	0	0,00%	3
Razem w województwie	267	93,36%	208	72,73%	76	26,57%	1	0,35%	286

kulturowo-historyczny i współistnienie z innymi obiektami zabytkowymi, a także wyniki przeprowadzonych na stanowisku badań.

Ze względu na przedmiot ochrony zabytki archeologiczne wpisane do rejestru w województwie warmińsko-mazurskim można sklasyfikować jako obronne – grodziska i fortyfikacje (łącznie 165); obrzędowe (1); osadnicze – miasta, obozowiska, osady, ślady osadnicze, zamki (łącznie 61); sepulkralne – groby i cmentarzyska (łącznie 47); infrastruktura (1); kompleksy osadnicze (1); kopce (5); wały (5).

Najliczniejszą grupą zabytków ujętych w rejestrze są stanowiska archeologiczne o własnej formie terenowej (łącznie 214; 74,8%). Wśród nich dominują grodziska (164; 57,34% ogólnego zasobu wpisanego do rejestru zabytków). Kolejną grupę pod względem liczbowym stanowią pojedyncze groby kurhanowe i cmentarzyska kurhanowe (37 stanowisk; ok. 13%); następnie kopce i wały graniczne (każda grupa reprezentowana jest przez 5 obiektów; razem ok. 3,5%). Fortyfikacje reprezentowane są przez 1 stanowisko w powiecie ełckim, podobnie infrastruktura, którą reprezentuje stanowisko w powiecie nidzickim – 2 groble (Smolany-Żardawy, C_256).

Specyfiką regionu w kategorii stanowisk o własnej formie terenowej są osady obronne – 2 obiekty (Maradki C_115 i Mażany C_124). Do stanowisk, dla których przyjąć można, że mają własną formę terenową, zaliczyć należy również osady nawodne, stanowiące kolejną specyfikę regionu, jeżeli chodzi o formę osadniczą. Na terenie województwa wpisane zostały 2 tego typu stanowiska (Mołtajny C_228 i Gil Wielki C_197).

Wśród stanowisk płaskich najliczniejszą grupę reprezentują stanowiska o funkcji osadniczej, do których zaliczone zostały miasta (nawarstwienia kulturowe starych miast) – 29 stanowisk oraz osady – 24 stanowiska; również 2 obozowiska neolityczne i kompleks osadniczy. Do stanowisk płaskich zaliczona została też grupa cmentarzysk reprezentowana przez 9 obiektów.

Jeżeli chodzi o samo rozmieszczenie stanowisk w odniesieniu do poszczególnych kategorii, to na uwagę zasługuje powiat nidzicki, gdzie dominującą grupą stanowisk ujętych w rejestrze są obiekty o funkcji sepulkralnej (21 spośród łącznej liczby 25). Podobnie jednorodną specyfikę prezentuje powiat nowomiejski, gdzie wszystkie wpisane do rejestru stanowiska są grodziskami.

Bez wątplenia specyfikę regionu pod względem decyzji konserwatorskich stanowią wpisy nawarstwień kulturowych tzw. starych miast. Decyzje o wpisie nawarstwień miejskich wydane zostały na początku lat 90. XX w. (głównie w 1992 i 1993 r.) i objęły swym zasięgiem założenia urbanistyczne, które wówczas znajdowały się na terenie województwa olsztyńskiego. W stosunku do obecnego zasięgu województwa warmińsko-mazurskiego, wpisem tym nie są objęte nawarstwienia miast części zachodniej obecnego województwa (np. Braniewo, Elbląg, Susz), części południowej (np. Lidzbark Welski, Nowe Miasto Lubawskie) i części wschodniej (np. Ełk, Giżycko, Gołdap Pisz).

Rozmieszczenie zabytków archeologicznych wpisanych do rejestru na terenie województwa nie jest równomierne. Najwięcej znajduje się na terenie powiatów olsztyńskiego (38; 13,29%), kętrzyńskiego (33; 11,54%) i elbląskiego (30; ok. 10,5%). Najmniej zabytków archeologicznych ujętych w rejestrze znajduje się w powiatach gołdapskim i węgorzewskim (po 3; 1,05%). Niewielki odsetek wpisów występuje również w powiatach nowomiejskim (6; 2,1%) oraz lidzbarskim i szczycieńskim (po 7; 2,45). A w powiecie piskim całkowicie brak stanowisk rejestrowych. Podane w tekście wartości procentowe wyliczone zostały w odniesieniu do całkowitej liczby stanowisk archeologicznych wpisanych na terenie województwa warmińsko-mazurskiego, która wynosi 286.

Również czasowo proces kształtowania się zbioru zabytków archeologicznych wpisanych do rejestru nie przebiegał w sposób równomierny. Najstarsze decyzje pochodzą z 1948 r. Było ich jedynie 5, co zapewne wynikało z faktu, że tereny te dopiero po 1945 r. zaczęły być rozpoznawane przez polskich archeologów i polskie służby konserwatorskie. Już rok później zostało wpisanych 25 stanowisk. Kolejna intensyfikacja wpisów do rejestru zabytków nastąpiła pomiędzy 1968 a 1973 r. (przy czym w 1970 r. nie wydano ani jednej decyzji). Wydano wówczas łącznie 83 decyzje, najwięcej w 1969 r. – 32. Należy dodać, że na początku tworzenia rejestru zabytków na terenie obecnego województwa warmińsko-mazurskiego wpisywano wyłącznie stanowiska o własnej formie terenowej.

**LICZBA I PROCENT STANOWISK ARCHEOLOGICZNYCH WPISANYCH DO REJESTRU ZABYTEKÓW
W POSZCZEGÓLNYCH POWIATACH Z UWZGLĘDNIENIEM INFORMACJI OTRZYMANÝCH W TRAKCIE
WERYFIKACJI DOTYCZĄCYCH ZASADNOŚCI WPISU ORAZ LOKALIZACJI I GRANIC ZABYTEKU PODANYCH
W DECYZJI (STAN NA 30.04.2016 R.)**

Powiat	Lokalizacja						Nieuzasadniony wpis w momencie jego powstania (zasadność wpisu wątpliwa)	
	zgodna z decyzją		niezgodna z decyzją (potrzeba poprawienia lokalizacji)		niemożliwa do ustalenia			
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
Bartoszycki	20	6,99%	0	0,00%	3	1,05%	3	1,05%
Braniewski	9	3,15%	0	0,00%	1	0,35%	1	0,35%
Działdowski	6	2,10%	0	0,00%	1	0,35%	0	0,00%
Elbląg	1	0,35%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Elbląski	28	9,79%	1	0,35%	1	0,35%	3	1,05%
Ełcki	11	3,85%	0	0,00%	1	0,35%	0	0,00%
Giżycki	13	4,55%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Gołdapski	3	1,05%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Iławski	22	7,69%	1	0,35%	0	0,00%	0	0,00%
Kętrzyński	30	10,49%	1	0,35%	2	0,70%	2	0,70%
Lidzbarski	7	2,45%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Mragowski	9	3,15%	2	0,70%	0	0,00%	1	0,35%
Nidzicki	25	8,74%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Nowomiejski	6	2,10%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Olecki	4	1,40%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Olsztyn	2	0,70%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Olsztyński	38	13,29%	0	0,00%	0	0,00%	2	0,70%
Ostródzki	28	9,79%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Piski	0	0,00%		0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Szczygieński	6	2,10%	1	0,35%	0	0,00%	0	0,00%
Węgorzewski	3	1,05%		0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Razem w województwie	271	94,76%	6	2,10%	9	3,15%	12	4,20%

Kolejnym okresem były lata 1992 i 1993, kiedy wpisano do rejestru 45 stanowisk. Specyfiką zabytków archeologicznych ujętych w rejestrze w tym okresie było wpisanie historycznych nawarstwień kulturowych 29 założeń urbanistycznych, czyli wszystkich miast w zasięgu administracyjnym ówczesnego województwa olsztyńskiego.

Następny okres wpisów do rejestru zabytków miał miejsce w latach 1995 – 1997 (łącznie 49). Ostatnie decyzje o wpisie do rejestru pochodzą z 2013 r. (2 stanowiska). W latach pomiędzy okresami zwiększonej intensywności wpisów do rejestru wydawano jedynie po kilka decyzji, były również lata, kiedy nie wpisano do rejestru żadnego stanowiska.

Również samo rozmieszczenie terytorialne stanowisk wpisanych do rejestru w poszczególnych latach nie było równomierne, np. w 1949 r. najwięcej decyzji wydanych zostało dla obecnego powiatu ostródzkiego (8 z 25). Analogicznie, w 1969 r. najwięcej decyzji wydano dla powiatu iławskiego (10 z 21) a w 1971 r. dla powiatu elbląskiego (11 z 12).

Granice ochrony									
oznaczone właściwie		nieokreślone		określone nieprecyzyjnie		określone, ale poprawność obecnie niemożliwa do zweryfikowania		określone niepoprawnie/ wymagają zmiany (rozszerzenia lub zawężenia)	
liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
12	4,20%	2	0,70%	8	2,80%	1	0,35%	0	0,00%
4	1,40%	3	1,05%	0	0,00%	3	1,05%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	1	0,35%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
9	3,15%	13	4,55%	2	0,70%	4	1,40%	2	0,70%
2	0,70%	3	1,05%	3	1,05%	4	1,40%	0	0,00%
8	2,80%	0	0,00%	1	0,35%	4	1,40%	0	0,00%
3	1,05%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
11	3,85%	6	2,10%	3	1,05%	0	0,00%	3	1,05%
17	5,94%	3	1,05%	4	1,40%	4	1,40%	5	1,75%
5	1,75%	0	0,00%	2	0,70%	0	0,00%	0	0,00%
3	1,05%	2	0,70%	3	1,05%	1	0,35%	2	0,70%
23	8,04%	0	0,00%	1	0,35%	0	0,00%	1	0,35%
0	0,00%	5	1,75%	1	0,35%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	3	1,05%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,35%
2	0,70%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
32	11,19%	1	0,35%	5	1,75%	0	0,00%	0	0,00%
21	7,34%	2	0,70%	1	0,35%	0	0,00%	4	1,40%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
4	1,40%	1	0,35%	1	0,35%	0	0,00%	1	0,35%
2	0,70%	0	0,00%	1	0,35%	0	0,00%		0,00%
158	55,24%	45	15,73%	36	12,59%	21	7,34%	19	6,64%

Pod względem najstarszych wpisów wyróżniają się powiaty nowomiejski, gdzie ostatnie decyzje zostały wydane w 1969 r., i węgorzewski – 1973 r.

W przypadku 61 stanowisk ujętych w rejestrze zabytków nie została w decyzji określona chronologia, z czego 29 dotyczy nawarstwień założen urbanistycznych. W pozostałych przypadkach brak datowania dotyczy decyzji wydanych bardzo wcześnie – np. kopce strażnicze wpisane do rejestru zabytków w 1949 r. (np. Wyszembork C_024, Orłó C_027, Zyndaki C_021) bądź też grodziska (Nowe Bagienice C_020, Stama C_023, Staświny C_029, Trzcina C_103, Durąg C_015, Domkowo C_014, Gardyny C_018). Brak zdefiniowanej chronologii w decyzji stwierdzono również w przypadku grodzisk wpisanych do rejestru zabytków w 1971 r. znajdujących się na terenie obecnego powiatu elbląskiego (6 stanowisk). Nie podano również chronologii w przypadku części grobów kurhanowych (np. powiaty nidzicki, iławski). W przypadku znacznej części tych stanowisk chronologia została ustalona w drodze późniejszych badań

bądź też na podstawie danych archiwalnych z badań zrealizowanych przed II wojną światową przez badaczy niemieckich.

W przypadku 30 stanowisk decyzja definiuje chronologię w sposób ogólnikowy, stosując określenie „starożytność”. Najwięcej takich stanowisk znajduje się w powiecie nidzickim i dotyczy grobów kurhanowych wpisanych do rejestru zabytków w latach 90. XX w.

W pozostałych przypadkach chronologia została podana w decyzjach, przy czym w kilku przypadkach jest różna w stosunku do ustaleń np. z badań Archeologicznego Zdjęcia Polski. W kilku przypadkach chronologia została zweryfikowana w wyniku późniejszych badań wykopaliskowych.

Wśród zabytków archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków większość posiada dokumentację ewidencyjną, głównie w formie kart Archeologicznego Zdjęcia Polski (275 stanowisk; 96,15%). Część stanowisk posiada również starsze niż Archeologiczne Zdjęcie Polski karty ewidencji. W przypadku 149 obiektów (52,1%) natrafiono na informacje o przeprowadzonych badaniach wykopaliskowych, przy czym z racji historii regionu część z tych informacji dotyczyła badań zrealizowanych jeszcze przed II wojną światową przez badaczy niemieckich. Również część stanowisk, z różnych przyczyn, była weryfikowana wykopaliskowo więcej niż raz.

W przypadku 6 stanowisk wystąpiła niezgodność lokalizacji z decyzją (np. Stama C_023, Szestno, C_022, Rejsyty C_154).

Niektóre stanowiska archeologiczne funkcjonują na terenach objętych ochroną przyrodniczo-krajobrazową lub też programami edukacyjnymi: jedno z grodzisk znajduje się na terenie Zespołu Przyrodniczo-Krajobrazowego Las Słupnicki (Słupnica C_045); cmentarzysko kurhanowe Zaporowo C_145 zostało wyeksponowane na terenie ścieżki przyrodniczo-edukacyjnej; grodzisko w Wężewie C_072 znajduje się na terenie Rezerwatu Cisowy Jar; część grobów kurhanowych powiatu nidzickiego została objęta ścieżką edukacyjną Śladem pobożańskich kurhanów.

**CHARAKTERYSTYKA
STANU ZACHOWANIA
ZASOBU ZABYTKÓW
NIERUCHOMYCH
WPISANYCH DO REJESTRU**

IV. CHARAKTERYSTYKA STANU ZACHOWANIA ZASOBU ZABYTEKÓW NIERUCHOMYCH WPISANYCH DO REJESTRU

1.

OPIS ZABYTEKÓW WOJEWÓDZTWA W ODNIESIENIU DO STANU ZACHOWANIA OBIEKTÓW

Wszystkie trzy Pomniki Historii znajdują się w bardzo dobrym stanie zachowania. Kanał Elbląski został poddany pracom konserwatorskim w ostatnich latach (za te prace otrzymał tytuł laureata w konkursie Zabytek Zadbany w roku 2017). W zespole katedralnym we Fromborku od kilku lat prowadzone są prace konserwatorskie, wykonywane w oparciu o starannie opracowane programy prac konserwatorskich. Na Polach Grunwaldzkich przeprowadzane są bieżące prace remontowe i pielęgnacyjne.

Zasadnicza część zabytków województwa (89,25% całego zasobu) tworzy grupę o różnym stanie zachowania. Najliczniejsza jest grupa obiektów znajdujących się w stanie dobrym oraz dostatecznym/średnim. W tej grupie część obiektów nie wymaga większych remontów czy napraw, jest użytkowana i na co dzień lepiej lub gorzej pielęgnowana, znaczna część jest zaniedbana (brak bieżących remontów i napraw, postępujące zniszczenia substancji), niektóre znajdują się w złym stanie technicznym. Jest też liczna grupa obiektów wyremontowanych i zmodernizowanych, znajdujących się w dobrym, a nawet bardzo dobrym stanie technicznym, co nie jest równoznaczne z dobrym stanem zachowania zabytku, tj. zachowaniem jego wartości zabytkowych. W wyniku zastosowanych podczas remontów współczesnych metod i materiałów najczęściej ulegały one degradacji. Do tej grupy należą obiekty o funkcji mieszkalnej (domy, kamienice), znajdujące się w ośrodkach miejskich, a zwłaszcza w niewielkich miastach regionu.

Na skrajnych biegunach znajdują się zabytki zachowane w bardzo dobrym stanie, do których należą m.in. 3 Pomniki Historii (Frombork, Kanał Elbląski, Pole Grunwaldzkie), z drugiej

**OBIEKTY WPISANE DO REJESTRU ZABYTKÓW W WOJEWÓDZTWIE W PODZIALE WG STANU ZACHOWANIA
(OBJĘTE WERYFIKACJĄ W LATACH 2009–2015)**

Powiat	Niezaliczone do grup weryfikacyjnych		Zagrożone		Utrata wartości		Nieistniejące		Translokowane	Nieidentyfikowane	Przeniesione do muzeów	Razem
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent				
Bartoszycki	251	90,94%	17	6,16%	3	1,09%	2	0,72%	0	3	0	276
Braniewski	166	81,37%	26	12,75%	1	0,49%	9	4,41%	0	2	0	204
Działdowski	115	83,33%	15	10,87%	1	0,72%	5	3,62%	0	2	0	138
Elbląg	187	93,03%	5	2,49%	0	0,00%	3	1,49%	6	0	0	201
Elbląski	293	80,72%	29	7,99%	7	1,93%	24	6,61%	0	10	0	363
Ełcki	137	88,39%	11	7,10%	0	0,00%	5	3,23%	0	0	2	155
Giżycki	206	91,56%	15	6,67%	0	0,00%	3	1,33%	0	1	0	225
Gołdapski	108	79,41%	26	19,12%	0	0,00%	2	1,47%	0	0	0	136
Iławski	203	86,38%	20	8,51%	0	0,00%	7	2,98%	0	5	0	235
Kętrzyński	448	92,75%	20	4,14%	3	0,62%	7	1,45%	0	5	0	483
Lidzbarski	250	91,24%	14	5,11%	1	0,36%	4	1,46%	0	5	0	274
Mragowski	239	87,87%	17	6,25%	0	0,00%	13	4,78%	1	2	0	272
Nidzicki	97	89,81%	9	8,33%	0	0,00%	2	1,85%	0	0	0	108
Nowomiejski	112	97,39%	2	1,74%	1	0,87%	0	0,00%	0	0	0	115
Olecki	134	89,93%	13	8,72%	0	0,00%	1	0,67%	0	1	0	149
Olsztyn	451	97,20%	7	1,51%	3	0,65%	3	0,65%	0	0	0	464
Olsztyński	852	92,01%	37	4,00%	4	0,43%	23	2,48%	2	6	2	926
Ostródzki	367	89,51%	18	4,39%	7	1,71%	13	3,17%	0	4	1	410
Piski	135	90,60%	12	8,05%	0	0,00%	1	0,67%	1	0	0	149
Szczycieński	202	80,80%	14	5,60%	6	2,40%	24	9,60%	0	4	0	250
Węgorzewski	113	79,02%	21	14,69%	5	3,50%	1	0,70%	0	3	0	143
Województwo	5066	89,25%	348	6,13%	42	0,74%	152	2,68%	10	53	5	5676

strony zabytki, które nie utraciły wartości i nie są zagrożone katastrofą budowlaną lub bezpośrednim, realnym zniszczeniem, jednak zachowały się w złym lub nawet bardzo złym stanie.

Zabytki zagrożone to obiekty, które są w bardzo złym stanie technicznym lub znajdują się w stanie katastrofy budowlanej czy ruiny. W regionie zagrożonych jest 348 obiektów (6,13% zasobu województwa). Najwięcej obiektów zagrożonych znajduje się w powiatach olsztyńskim (37 obiektów), elbląskim (29), gołdapskim (26), braniewskim (26), węgorzewskim (21) oraz iławskim i kętrzyńskim (po 20), najmniej występuje w powiatach nowomiejskim (2) i nidzickim (9) oraz miastach Elbląg (5) i Olsztyn (7). Należy jednak wziąć pod uwagę nie tylko bezwzględną liczbę zagrożonych obiektów, ale też stosunek liczby obiektów zagrożonych do liczby obiektów wpisanych do rejestru zabytków. Z tej perspektywy największe zagrożenia odnotowane zostały w powiatach znajdujących się w północnym pasie województwa: gołdapskim (19,12% zasobu powiatowego), węgorzewskim (14,69%) i braniewskim (12,75%), najmniejsze w powiecie nowomiejskim (1,74%) oraz w miastach Olsztynie (1,51%) i Elblągu (2,49%).

Największą liczebnie grupę zabytków zagrożonych stanowią cmentarze ewangelickie (70 obiektów, 12,09% zagrożonych spośród wszystkich cmentarzy wpisanych do rejestru

zabytków) oraz zespoły rezydencjonalne, wśród których zagrożonych jest 55 rezydencji (19,37%), 51 obiektów zabytkowej zieleni (11,56%). Najmniej w województwie zagrożonych jest zamków (2 obiekty) i zabytków obronnych (3), co wiąże się przede wszystkim z wysoką oceną ich wartości, zarówno ze względu na metrykę, jak i walory architektoniczne, a w związku z tym priorytetowym traktowaniem przy planowaniu zadań związanych z ochroną zabytków.

Najwięcej obiektów zagrożonych to zabytki, które powstały w XIX w. (189 obiektów), drugą, mniejszą o połowę grupę tworzą zabytki, które powstawały w XVI–XVIII w., przy czym i w jednym, i w drugim przypadku stanowi to od 6 do 8% obiektów znajdujących się w każdej z grup. Z uwagi na materiał/konstrukcję najwięcej zagrożeń występuje w grupie obiektów drewnianych. Nie znajduje to odzwierciedlenia w liczbach bezwzględnych (190 obiektów murowanych, 24 obiekty drewniane), ale w skali procentowej już tak (4,63% wśród obiektów murowanych, 5,40% wśród obiektów drewnianych). Wśród zabytków podzielonych na grupy ze względu na rodzaj własności najbardziej zagrożoną grupą są zabytki stanowiące własność państwa (51 obiektów; 11,21% zasobu grupy). Drugą w kolejności grupą o wysokim wskaźniku procentowym są zabytki stanowiące własność prywatną (98; 8,66%).

Zabytki o utraconych wartościach to w województwie 42 obiekty (0,74% całego zasobu). Najwięcej jest ich w powiatach elbląskim i ostródzkim (po 7), brak w powiatach etckim, giżyckim, gołdapskim, iławskim, mrągowskim, nidzickim, oleckim, piskim oraz w mieście Elbląg. Najwięcej zabytków o utraconych wartościach to obiekty rezydencjonalne (7). Są to najczęściej pałace lub dwory od wielu lat pozbawione użytkownika, systematycznie dewastowane i niszczące, najczęściej znajdujące się w stanie zaawansowanej ruiny lub zachowane szczątkowo (Arklity, Jarnołtowo, Markowo, Proсна). W tej grupie najliczniejsze z uwagi na czas powstania są obiekty z XIX w. (28), druga w kolejności jest grupa zabytków z XVI–XVIII w. (11). Z uwagi na materiał/konstrukcję najwięcej obiektów o utraconych wartościach to zabytki drewniane. Znowu nie znajduje to potwierdzenia w liczbach bezwzględnych (29 obiektów murowanych, 11 obiektów drewnianych), ale w skali procentowej już tak (0,71% wśród obiektów murowanych, 2,96% wśród obiektów drewnianych). Najwyższe wskaźniki procentowe wśród zabytków o utraconych wartościach odnotowano wśród obiektów stanowiących własność prywatną (27).

LICZBA I UDZIAŁ PROCENTOWY (W ODNIESIENIU DO ZASOBU DANEGO RODZAJU WŁASNOŚCI W WOJEWÓDZTWIE) ZABYTEKÓW W GRUPIE OBIEKTÓW NIEZALICZONYCH DO GRUP WERYFIKACYJNYCH ORAZ W GRUPACH ZAGROŻEŃ W PODZIALE WG RODZAJU WŁASNOŚCI

Rodzaj własności	Niezaliczone do grup weryfikacyjnych		Zagrożone		Utrata wartości		Nieistniejące		Razem obiektów
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	
Państwowe	393	86,37%	51	11,21%	1	0,22%	9	1,98%	454
Samorządowe	586	94,21%	27	4,34%	1	0,16%	5	0,80%	619
Kościółów i związków wyznaniowych	1149	92,59%	73	5,88%	3	0,24%	9	0,73%	1234
Prywatne	937	82,77%	98	8,66%	27	2,39%	52	4,59%	1114
Mieszane	644	96,70%	15	2,25%	2	0,30%	5	0,75%	666
Inne	142	95,30%	6	4,03%	0	0,00%	1	0,67%	149
Brak danych	1215	86,11%	78	5,53%	8	0,57%	71	5,03%	1372

Do skansenów przeniesionych zostało 6 obiektów (1 budynek gospodarczy i 5 chałup wiejskich). Chałupa z Krzyżewa nr 16 przypuszczalnie datowana jest na 1825 r., pozostałe ogólnie na XIX w. Są to obiekty drewniane, 4 o konstrukcji wieńcowej, 2 chałupy podcieniowe o konstrukcji mieszanej – wieńcowej z podcieniem o konstrukcji szkieletowej (Chojnik i Królewo). Pierwotnie znajdowały się na terenie powiatów etckiego (2 obiekty, w tym 1 gospodarczy), olsztyńskiego (2) i ostródzkiego (2). Wszystkie zostały przeniesione w granicach obecnego województwa: 2 obiekty z powiatu etckiego przeniesiono do Muzeum Kultury Ludowej w Węgorzewie, 4 z powiatu olsztyńskiego i ostródzkiego do Muzeum Budownictwa Ludowego w Olsztynku. Proces przenoszenia był z reguły długotrwały, czasami trwał po kilkanaście lat. Pierwszy z obiektów ze wsi Kaborno został przeniesiony do Muzeum Budownictwa Ludowego w Olsztynku w 1978 r., drugi w połowie lat 80. XX w. O chałupę ze wsi Królewo zabiegano od 1985 r., dopiero w 1997 r. została przeniesiona do skansenu i później zestawiona. Dwa obiekty ze wsi Krzyżewo zostały rozebrane w latach 80. XX w. z myślą przeniesienia ich do planowanego skansenu w Etku, potem znalazły się w rękach prywatnych. Dopiero w latach 90. XX w. w bardzo złym stanie zostały zakupione przez Muzeum Kultury Ludowej w Węgorzewie, gdzie zostały postawione na nowo. Ostatnia translokacja chałupy z Chojnika miała miejsce w latach 2006–2015. W 2006 r. chałupę rozebrano i przeniesiono do muzealnych magazynów, w latach 2014–2015 odbudowano na terenie muzeum.

Obiektów translokowanych w obrębie województwa lub na jego obszar jest 10, w tym 3 z terenu województwa pomorskiego, a 7 w obrębie województwa warmińsko-mazurskiego. Wśród obiektów przeniesionych znajdują się 2 kościoły (Elbląg), dwór, obecnie plebania (Elbląg), karczma (Gałkowo), chałupa wiejska (Zydzrojowy Piecek), kapliczka (Dobre Miasto), schron bojowy (Witramowo), dawny budynek szkolny (Elbląg) i dom mieszkalny (Elbląg) oraz pawilon parkowy (Elbląg). Większość (7 obiektów) pochodzi z XIX w., 2 z XVI–XVIII w. oraz 1 z XX w. Są to w znacznej części budynki murowane (dom mieszkalny i dawny budynek szkolny w Elblągu, kapliczka w Dobrym Mieście), tynkowane (dwór, obecnie plebania w Elblągu, oraz pawilon w parku Modrzewie), betonowe (schron w Witramowie); 2 kościoły w Elblągu są konstrukcji szkieletowej z wypełnieniem z cegły licowej. Z drewna są tylko 2 obiekty: karczma ze Sztynortu w Gałkowie oraz chata z Lesin Wielkich przeniesiona do Zydzrojowego Piecka. Translokacje zaczęto wykonywać już w latach 90. XX w. (2 kościoły w Elblągu, kapliczka w Dobrym Mieście), jednak ich wyraźne nasilenie przypada na dwie pierwsze dekady XXI w.

W rejestrze zabytków nadal wpisane są 152 zabytki, które nie istnieją (2,68% całego zasobu). Najwięcej wpisów dla takich obiektów odnotowano dla powiatów szczycieńskiego i elbląskiego (po 24 obiekty; łącznie 0,84% zasobu województwa). W obu tych powiatach są to wpisy dotyczące chałup konstrukcji drewnianej, które łatwo i szybko ulegają procesom destrukcji i niszczenia, poza tym często znajdowały się w złym stanie technicznym w chwili wpisywania do rejestru zabytków. W skali województwa najwięcej takich wpisów dotyczy zabytków o funkcji mieszkalnej, głównie z XIX w. (ponad 80 obiektów). Drugą w kolejności grupą są zabytki z XVI–XVIII w. (47). Brak takich zabytków w grupie cmentarzy, zamków i zabytków obronnych. Biorąc pod uwagę materiał/konstrukcję, najwięcej wpisów w grupie zabytków nieistniejących dotyczy obiektów murowanych, jednak w skali procentowej, wyrażającej stosunek obiek-

tów nieistniejących do liczby obiektów w danej grupie, największe straty odnotowano wśród obiektów drewnianych (74 obiekty murowane, co stanowi 1,72% wśród obiektów murowanych; 70 obiektów drewnianych, 15,77% wśród obiektów drewnianych). Najwyższe wskaźniki procentowe dla wpisów dotyczących zabytków nieistniejących odnotowano wśród obiektów stanowiących własność prywatną (wskaźnik procentowy w tej grupie wynosi 4,59%, 52 obiekty). Najwięcej wpisów do rejestru zabytków dla obiektów obecnie nieistniejących pochodzi z lat 60.–80. XX w., z wyraźną tendencją spadkową w okresach późniejszych.

2.

ANALIZA STANU ZACHOWANIA ZABYTKÓW NIERUCHOMYCH WPISANYCH DO REJESTRU, TENDENCJE I KIERUNKI ZMIAN STANU ZACHOWANIA ZASOBU

A.

OBIEKTY O RÓŻNYM STANIE ZACHOWANIA, NIEZALICZONE DO GRUP WYODRĘBNIONYCH Z ZASOBU W TRAKCIE PROWADZONEJ WERYFIKACJI REJESTRU ZABYTKÓW W LATACH 2009–2015

Stan zachowania zabytków w województwie warmińsko-mazurskim jest zróżnicowany. Zasadnicza część zabytków województwa (89,25% całego zasobu) tworzy grupę o różnym stanie zachowania, głównie w stanie dobrym oraz dostatecznym/średnim. Jednak w grupie tej znajdują się obiekty, które można nazwać zagrożonymi, choć zgodnie z kryteriami przyjętymi do opracowania raportu nie zostały do takiej grupy zaliczone. Nie są one w stanie ruiny lub na progu katastrofy budowlanej, jednak ich stan zachowania bądź stopień utraty wartości zabytkowych budzi uzasadniony niepokój o ich przetrwanie.

**OBIEKTY NIEZALICZONE DO GRUP WERYFIKACYJNYCH W PODZIALE WG FUNKCJI PIERWOTNEJ I POWIATÓW
(OBJĘTE WERYFIKACJĄ W LATACH 2009–2015)**

Powiat	Sakralne		Obronne		Użyteczności publicznej		Zamki		Rezydencjonalne		Zieleń	
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
Bartoszycki	37	90,24%	4	80,00%	5	71,43%	0	0,00%	17	80,95%	31	81,58%
Braniewski	36	85,71%	14	93,33%	9	90,00%	0	0,00%	11	78,57%	11	84,62%
Działdowski	17	94,44%	0	0,00%	7	87,50%	2	100,00%	9	60,00%	18	94,74%
Elbląg	15	78,95%	2	100,00%	22	95,65%	0	0,00%	4	57,14%	23	100,00%
Elbląski	42	91,30%	2	100,00%	10	100,00%	1	100,00%	14	66,67%	26	100,00%
Ełcki	12	100,00%	0	0,00%	8	100,00%	1	100,00%	2	66,67%	8	88,89%
Giżycki	11	91,67%	31	100,00%	7	100,00%	2	100,00%	10	100,00%	14	87,50%
Gołdapski	12	92,31%	1	100,00%	11	100,00%	0	0,00%	6	85,71%	8	88,89%
Iławski	37	97,37%	5	100,00%	12	92,31%	1	50,00%	12	70,59%	26	86,67%
Kętrzyński	61	96,83%	5	100,00%	24	96,00%	3	100,00%	26	78,79%	54	94,74%
Lidzbarski	85	96,59%	7	100,00%	3	100,00%	1	100,00%	6	60,00%	5	55,56%
Mragowski	14	93,33%	0	0,00%	23	100,00%	1	100,00%	7	100,00%	15	78,95%
Nidzicki	13	100,00%	1	100,00%	6	85,71%	1	100,00%	4	100,00%	8	88,89%
Nowomiejski	21	100,00%	4	100,00%	2	100,00%	2	100,00%	6	85,71%	11	100,00%
Olecki	7	100,00%	0	0,00%	5	100,00%	0	0,00%	8	88,89%	16	94,12%
Olsztyn	24	100,00%	2	100,00%	48	100,00%	1	100,00%	3	75,00%	7	100,00%
Olsztyński	291	97,00%	6	85,71%	15	88,24%	3	100,00%	21	67,74%	28	65,12%
Ostródzki	53	91,38%	7	87,50%	18	100,00%	4	100,00%	32	74,42%	50	94,34%
Piski	17	94,44%	3	100,00%	3	100,00%	1	100,00%	0	0,00%	7	87,50%
Szczycieński	23	92,00%	2	100,00%	13	100,00%	1	100,00%	6	85,71%	6	75,00%
Węgorzewski	11	78,57%	0	0,00%	6	100,00%	1	100,00%	11	78,57%	15	88,24%
Województwo	839	94,59%	96	96,00%	257	96,25%	26	92,86%	215	75,70%	387	87,76%

**ZABYTKI NIERUCHOME WPISANE DO REJESTRU NIEZALICZONE DO GRUP WERYFIKACYJNYCH
W PODZIALE WG MATERIAŁU/KONSTRUKCJI I POWIATÓW (OBJĘTE WERYFIKACJĄ W LATACH 2009–2015)**

Powiat	Drewniane				Murowane				Ziemne	
	wieńcowa/inna		szkieletowe		cegłane		kamienne			
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
Bartoszycki	0	0,00%	1	100,00%	196	92,45%	2	66,67%	0	0,00%
Braniewski	0	0,00%	3	75,00%	123	80,92%	5	71,43%	1	100,00%
Działdowski	5	55,56%	1	100,00%	81	82,65%	0	0,00%	0	0,00%
Elbląg	1	100,00%	1	33,33%	154	92,77%	0	0,00%	1	100,00%
Elbląski	17	38,64%	15	93,75%	210	83,67%	1	100,00%	0	0,00%
Ełcki	2	25,00%	0	0,00%	51	98,08%	1	100,00%	0	0,00%
Giżycki	3	60,00%	3	100,00%	153	97,45%	2	66,67%	7	100,00%
Gołdapski	2	100,00%	0	0,00%	73	92,41%	1	100,00%	0	0,00%
Iławski	17	73,91%	3	100,00%	138	87,34%	0	0,00%	0	0,00%
Kętrzyński	6	60,00%	4	44,44%	360	94,24%	4	80,00%	0	0,00%
Lidzbarski	1	50,00%	2	100,00%	216	92,31%	1	100,00%	0	0,00%
Mragowski	27	67,50%	2	100,00%	160	95,81%	0	0,00%	0	0,00%
Nidzicki	0	0,00%	1	100,00%	59	86,76%	0	0,00%	0	0,00%
Nowomiejski	5	100,00%	1	100,00%	82	96,47%	0	0,00%	0	0,00%
Olecki	6	100,00%	0	0,00%	93	93,00%	3	100,00%	0	0,00%
Olsztyn	2	100,00%	4	100,00%	424	97,03%	0	0,00%	0	0,00%
Olsztyński	26	68,42%	1	50,00%	740	94,63%	3	75,00%	1	100,00%
Ostródzki	9	45,00%	2	66,67%	252	90,32%	12	92,31%	0	0,00%
Piski	18	94,74%	4	100,00%	71	95,95%	0	0,00%	1	100,00%
Szczycieński	93	71,54%	2	50,00%	79	91,86%	3	100,00%	0	0,00%
Węgorzewski	1	33,33%	2	100,00%	64	73,56%	2	100,00%	0	0,00%
Województwo	241	64,78%	52	80,00%	3779	92,04%	40	85,11%	11	100,00%

Folwarczne		Gospodarcze		Mieszkalne		Przemysłowe		Cmentarze		Inne		Razem w powiecie	
liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
23	88,46%	2	50,00%	102	98,08%	5	100,00%	21	100,00%	4	100,00%	251	90,94%
20	57,14%	4	80,00%	24	77,42%	4	100,00%	23	100,00%	10	90,91%	166	81,37%
28	77,78%	3	100,00%	17	89,47%	3	100,00%	9	90,00%	2	40,00%	115	83,33%
5	100,00%	6	75,00%	75	97,40%	15	93,75%	5	100,00%	15	93,75%	187	93,03%
55	88,71%	15	71,43%	78	69,64%	17	65,38%	20	100,00%	13	81,25%	293	80,72%
6	100,00%	1	50,00%	17	77,27%	13	100,00%	67	87,01%	2	100,00%	137	88,39%
23	88,46%	7	100,00%	71	95,95%	4	100,00%	23	69,70%	3	100,00%	206	91,56%
14	100,00%	12	85,71%	16	100,00%	5	71,43%	22	51,16%	1	100,00%	108	79,41%
16	69,57%	1	100,00%	57	85,07%	12	100,00%	14	87,50%	10	90,91%	203	86,38%
61	85,92%	5	55,56%	159	96,95%	20	86,96%	14	100,00%	16	100,00%	448	92,75%
1	50,00%	6	85,71%	103	91,96%	4	66,67%	25	100,00%	4	100,00%	250	91,24%
10	83,33%	15	100,00%	107	87,70%	13	86,67%	31	77,50%	3	100,00%	239	87,87%
12	100,00%	4	100,00%	11	91,67%	4	33,33%	29	100,00%	4	100,00%	97	89,81%
23	92,00%	1	100,00%	26	100,00%	2	100,00%	13	100,00%	1	100,00%	112	97,39%
25	80,65%	5	100,00%	49	100,00%	2	100,00%	14	66,67%	3	100,00%	134	89,93%
7	100,00%	26	100,00%	311	96,28%	8	100,00%	11	100,00%	3	100,00%	451	97,20%
55	83,33%	16	80,00%	333	94,87%	19	86,36%	50	98,04%	15	100,00%	852	92,01%
21	80,77%	12	92,31%	109	87,90%	10	100,00%	42	100,00%	9	81,82%	367	89,51%
0	0,00%	22	100,00%	41	95,35%	4	100,00%	32	78,05%	5	100,00%	135	90,60%
1	100,00%	6	54,55%	121	76,10%	5	100,00%	17	100,00%	1	100,00%	202	80,80%
17	62,96%	3	75,00%	13	86,67%	8	57,14%	26	96,30%	2	50,00%	113	79,02%
423	82,30%	172	85,15%	1840	91,00%	177	83,10%	508	87,74%	126	90,65%	5066	89,25%

Glinobitka		Ruda darniowa		Betonowe		Metalowe		Brak danych		Razem
liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	199
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	132
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	100,00%	88
0	0,00%	0	0,00%	1	100,00%	1	100,00%	0	0,00%	159
0	0,00%	0	0,00%	1	100,00%	1	50,00%	2	100,00%	247
0	0,00%	0	0,00%	3	100,00%	3	100,00%	2	100,00%	62
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	100,00%	169
0	0,00%	0	0,00%	2	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	78
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	163
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	100,00%	380
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	220
0	0,00%	0	0,00%	3	100,00%	1	100,00%	0	0,00%	193
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	60
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	88
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	104
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3	100,00%	433
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	50,00%	774
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	275
0	0,00%	0	0,00%	2	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	96
0	0,00%	0	0,00%	1	100,00%	0	0,00%	1	100,00%	179
0	0,00%	0	0,00%	2	50,00%	1	100,00%	0	0,00%	72
0	0,00%	0	0,00%	15	78,95%	12	85,71%	21	95,45%	4171

**OBIEKTY NIEZALICZONE DO GRUP WERYFIKACYJNYCH W PODZIALE WG CHRONOLOGII I POWIATÓW
(OBJĘTE WERYFIKACJĄ W LATACH 2009–2015)**

Powiat	Do poł. XIII w.		Poł. XIII–XV w.		XVI–XVIII w.		XIX w.		XX w.		Brak danych		Razem obiektów
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba
Bartoszycki	0	0,00%	28	90,32%	48	82,76%	145	93,55%	23	92,00%	7	100,00%	251
Braniewski	0	0,00%	42	85,71%	56	71,79%	40	81,63%	15	100,00%	13	100,00%	166
Działdowski	0	0,00%	9	100,00%	23	88,46%	58	76,32%	14	87,50%	11	100,00%	115
Elbląg	3	100,00%	14	100,00%	14	82,35%	78	90,70%	70	95,89%	8	100,00%	187
Elbląski	0	0,00%	21	87,50%	106	82,17%	123	76,88%	33	89,19%	10	76,92%	293
Ełcki	0	0,00%	1	100,00%	5	62,50%	42	85,71%	51	94,44%	38	88,37%	137
Giżycki	0	0,00%	2	100,00%	11	91,67%	137	92,57%	32	91,43%	24	85,71%	206
Gołdapski	0	0,00%	0	0,00%	4	57,14%	52	92,86%	38	90,48%	14	45,16%	108
Iławski	0	0,00%	21	95,45%	50	86,21%	76	78,35%	28	100,00%	28	93,33%	203
Kętrzyński	0	0,00%	30	96,77%	84	87,50%	230	93,12%	97	96,04%	7	87,50%	448
Lidzbarski	0	0,00%	36	97,30%	61	87,14%	121	90,98%	20	90,91%	12	100,00%	250
Mragowski	0	0,00%	1	100,00%	12	70,59%	139	84,76%	71	97,26%	16	94,12%	239
Nidzicki	0	0,00%	7	100,00%	9	100,00%	29	72,50%	40	100,00%	12	100,00%	97
Nowomiejski	1	100,00%	16	100,00%	12	100,00%	37	94,87%	14	93,33%	32	100,00%	112
Olecki	0	0,00%	0	0,00%	7	100,00%	90	86,54%	35	100,00%	2	66,67%	134
Olsztyn	0	0,00%	8	100,00%	19	90,48%	213	96,38%	203	98,54%	8	100,00%	451
Olsztyński	0	0,00%	27	100,00%	94	88,68%	476	90,49%	170	93,41%	85	100,00%	852
Ostródzki	0	0,00%	23	95,83%	62	77,50%	132	87,42%	115	96,64%	35	97,22%	367
Piski	0	0,00%	1	100,00%	13	92,86%	49	87,50%	43	95,56%	29	87,88%	135
Szczycieński	0	0,00%	5	100,00%	21	70,00%	124	78,48%	39	88,64%	13	100,00%	202
Węgorzewski	0	0,00%	1	100,00%	13	86,67%	58	71,60%	36	87,80%	5	100,00%	113
Województwo	4	100,00%	293	94,52%	724	83,22%	2449	87,59%	1187	95,11%	409	91,29%	5066

B.
**OBIEKTY ZALICZONE DO GRUP W TRAKCIE PROWADZONEJ
WERYFIKACJI REJESTRU ZABYTKÓW W LATACH 2009–2015**

**OBIEKTY SZCZEGÓLNIIE ZAGROŻONE, KTÓRE NIE UTRACIŁY WARTOŚCI
ZABYTKOWYCH**

Zabytki zagrożone to 348 obiektów (6,13% zasobu w skali województwa). Ten pozornie niski odsetek nie powinien zmylić. Znaczna liczba zabytków wymagających podjęcia prac konserwatorskich i przeprowadzenia remontów, jako obiekty w dostatecznym lub złym stanie technicznym, została włączona do grupy obiektów o różnym stanie zachowania. Zatem trzeba sobie zdać sprawę, że skala potencjalnych potrzeb i interwencji konserwatorskich dotyczy znacznie większej liczby obiektów, niż wynika to z liczby obiektów określonych w raporcie jako zagrożone.

Grupa ta została wyodrębniona ze względu na bardzo zły stan zachowania, zagrażający przede wszystkim istnieniu zabytku. W grupie tej znajdują się obiekty z dużymi ubytkami ory-

ginalnej substancji, ze zniszczoną częścią historycznej formy, konstrukcji czy detalu, a nawet będące w stanie zaawansowanej ruiny czy na skraju katastrofy budowlanej.

Wśród zabytków zagrożonych znajdują się obiekty zróżnicowane pod względem funkcji bądź czasu powstania. Należą do nich zarówno obiekty z okresu średniowiecza (fragmenty murów obronnych w Górowie Haweckim, kościół w Borkach, zamek w Pieniężnie), czasów nowożytnych (kaplica rodowa Groebenów przy kościele w Łabędniku, pałac w Bęsi), jak i XIX- i XX-wieczne (linia kolejowa Węgorzewo – Kętrzyn, pałac w Budwitach, wieże obronne w Samborowie). Są to również duże zespoły rezydencjonalno-parkowe (Gładysze, Słobity, Sztynort), jak i warmińskie kapliczki oraz małe ewangelickie cmentarze. Wszystkie są świadectwem przeszłości, tym cenniejszym, że w obliczu masowej migracji dawnych mieszkańców są one często jedynym ogniwem łączącym współczesnych mieszkańców z historią tych ziem.

Warto zauważyć, że w przypadku niektórych obiektów ich przetrwanie, a także możliwości prac konserwatorskich stoją pod znakiem zapytania. Są to obiekty znajdujące się w stanie tak daleko posuniętej ruiny, że ich remont sprowadzałby się do rekonstrukcji prawie całego obiektu (pałac w Prośnie, pow. kętrzyński, pałac w Arklitach). Są takie, które mogą nie przetrwać kilku najbliższych lat (stajnia i kuźnia w Drogoszach, pałac w Silginach – pow. kętrzyński) lub już się zawaliły (Reszel, ul. Rynek 33). Ale są też takie, które w czasie kwerendy terenowej znajdowały się na skraju katastrofy budowlanej, zaś obecnie są remontowane (Reszel, plebania).

OBIEKTY ZAGROŻONE W PODZIALE WG CHRONOLOGII I POWIATÓW (OBJĘTE WERYFIKACJĄ W LATACH 2009–2015)

Powiat	Do poł. XIII w.		Poł. XIII–XV w.		XVI–XVIII w.		XIX w.		XX w.		Brak danych		Razem obiektów
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba
Bartoszycki	0	0,00%	3	9,68%	4	6,90%	9	5,81%	1	4,00%	0	0,00%	17
Braniewski	0	0,00%	4	8,16%	15	19,23%	7	14,29%	0	0,00%	0	0,00%	26
Działdowski	0	0,00%	0	0,00%	3	11,54%	10	13,16%	2	12,50%	0	0,00%	15
Elbląg	0	0,00%	0	0,00%	1	5,88%	2	2,33%	2	2,74%	0	0,00%	5
Elbląski	0	0,00%	2	8,33%	12	9,30%	13	8,13%	2	5,41%	0	0,00%	29
Ełcki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	4	8,16%	3	5,56%	4	9,30%	11
Giżycki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	8	5,41%	3	8,57%	4	14,29%	15
Gołdapski	0	0,00%	0	0,00%	3	42,86%	4	7,14%	2	4,76%	17	54,84%	26
Hawski	0	0,00%	1	4,55%	4	6,90%	14	14,43%	0	0,00%	1	3,33%	20
Kętrzyński	0	0,00%	0	0,00%	4	4,17%	11	4,45%	4	3,96%	1	12,50%	20
Lidzbarski	0	0,00%	1	2,70%	4	5,71%	7	5,26%	2	9,09%	0	0,00%	14
Mragowski	0	0,00%	0	0,00%	2	11,76%	12	7,32%	2	2,74%	1	5,88%	17
Nidzicki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	9	22,50%	0	0,00%	0	0,00%	9
Nowomiejski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	2,56%	1	6,67%	0	0,00%	2
Olecki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	12	11,54%	0	0,00%	1	33,33%	13
Olsztyn	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	5	2,26%	2	0,97%	0	0,00%	7
Olsztyński	0	0,00%	0	0,00%	9	8,49%	25	4,75%	3	1,65%	0	0,00%	37
Ostródzki	0	0,00%	0	0,00%	9	11,25%	6	3,97%	3	2,52%	0	0,00%	18
Piski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	6	10,71%	2	4,44%	4	12,12%	12
Szczycieński	0	0,00%	0	0,00%	3	10,00%	9	5,70%	2	4,55%	0	0,00%	14
Węgorzewski	0	0,00%	0	0,00%	1	6,67%	15	18,52%	5	12,20%	0	0,00%	21
Województwo	0	0,00%	11	3,55%	74	8,51%	189	6,76%	41	3,29%	33	7,37%	348

**OBIEKTY ZAGROŻONE W PODZIALE WG FUNKCJI PIERWOTNEJ I POWIATÓW
(OBJĘTE WERYFIKACJĄ W LATACH 2009–2015)**

Powiat	Sakralne		Obronne		Użyteczności publicznej		Zamki		Rezydencjonalne		Zieleń	
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
Bartoszycki	2	4,88%	1	20,00%	2	28,57%	0	0,00%	3	14,29%	6	15,79%
Braniewski	4	9,52%	1	6,67%	0	0,00%	1	100,00%	3	21,43%	2	15,38%
Działdowski	0	0,00%	0	0,00%	1	12,50%	0	0,00%	6	40,00%	1	5,26%
Elbląg	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	28,57%	0	0,00%
Elbląski	2	4,35%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	4	19,05%	0	0,00%
Ełcki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	11,11%
Giżycki	1	8,33%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	12,50%
Gołdapski	1	7,69%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	14,29%	1	11,11%
Iławski	1	2,63%	0	0,00%	0	0,00%	1	50,00%	4	23,53%	4	13,33%
Kętrzyński	0	0,00%	0	0,00%	1	4,00%	0	0,00%	5	15,15%	3	5,26%
Lidzbarski	3	3,41%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	4	40,00%	4	44,44%
Mragowski	1	6,67%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	4	21,05%
Nidzicki	0	0,00%	0	0,00%	1	14,29%	0	0,00%	0	0,00%	1	11,11%
Nowomiejski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	14,29%	0	0,00%
Olecki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	11,11%	1	5,88%
Olsztyn	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	25,00%	0	0,00%
Olsztyński	5	1,67%	0	0,00%	1	5,88%	0	0,00%	9	29,03%	15	34,88%
Ostródzki	2	3,45%	1	12,50%	0	0,00%	0	0,00%	7	16,28%	2	3,77%
Piski	1	5,56%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	12,50%
Szczycieński	1	4,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	14,29%	2	25,00%
Węgorzewski	2	14,29%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3	21,43%	1	5,88%
Województwo	26	2,93%	3	3,00%	6	2,25%	2	7,14%	55	19,37%	51	11,56%

Jednym z największych problemów w regionie jest zachowanie i utrzymanie w dobrym stanie dużych zespołów rezydencjonalnych, w skład których wchodzi pałace lub dwory, folwarki i komponowana zieleń. Jest to przedsięwzięcie wymagające dużych nakładów finansowych, ale też właściwej koncepcji funkcjonowania obiektu. Trzeba podkreślić, że właśnie te obiekty należą do najbardziej zagrożonych, stanowią też najwyższy odsetek obiektów o utraconych wartościach. Z pewnością pozytywnym zjawiskiem jest fakt, że można dla nich – w przeciwieństwie do opuszczonych cmentarzy ewangelickich, również licznej grupy zagrożonych obiektów zabytkowych – znaleźć funkcję użytkową. Jednak zarówno problemy adaptacyjne, jak i uwarunkowania finansowe (remont, jak też późniejsze utrzymanie obiektu) stanowią poważną przeszkodę w realizacji takich przedsięwzięć. To rozwiązanie nie jest dane opuszczonym cmentarzom wyznaniowym, głównie ewangelickim, od lat pozbawionym użytkownika czy sukcesora kultywującego pamięć o przeszłości i dawnych mieszkańcach regionu.

Jednym z największych zagrożeń i najpoważniejszych przyczyn niszczenia zabytków jest zaniechanie ich użytkowania. Brak użytkownika skutkuje zaniedbaniami obiektu, brakiem bieżących napraw i konserwacji, postępującymi zniszczeniami związanymi z warunkami przyrodniczymi (opady atmosferyczne, sukcesja zieleni) lub działalnością człowieka (kradzieże, podpalenia, niszczenie mienia). Niektóre obiekty wiele lat stoją opuszczone,

Folwarczne		Gospodarcze		Mieszkalne		Przemysłowe		Cmentarze		Inne		Razem w powiecie	
liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
1	3,85%	1	25,00%	1	0,96%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	17	6,16%
12	34,29%	0	0,00%	2	6,45%	0	0,00%	0	0,00%	1	9,09%	26	12,75%
2	5,56%	0	0,00%	1	5,26%	0	0,00%	1	10,00%	3	60,00%	15	10,87%
0	0,00%	1	12,50%	1	1,30%	1	6,25%	0	0,00%	0	0,00%	5	2,49%
6	9,68%	2	9,52%	7	6,25%	7	26,92%	0	0,00%	1	6,25%	29	7,99%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	10	12,99%	0	0,00%	11	7,10%
2	7,69%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	10	30,30%	0	0,00%	15	6,67%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	28,57%	21	48,84%	0	0,00%	26	19,12%
6	26,09%	0	0,00%	2	2,99%	0	0,00%	2	12,50%	0	0,00%	20	8,51%
7	9,86%	0	0,00%	1	0,61%	3	13,04%	0	0,00%	0	0,00%	20	4,14%
1	50,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	33,33%	0	0,00%	0	0,00%	14	5,11%
0	0,00%	0	0,00%	3	2,46%	0	0,00%	9	22,50%	0	0,00%	17	6,25%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	7	58,33%	0	0,00%	0	0,00%	9	8,33%
1	4,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	1,74%
4	12,90%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	7	33,33%	0	0,00%	13	8,72%
0	0,00%	0	0,00%	6	1,86%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	7	1,51%
1	1,52%	1	5,00%	3	0,85%	2	9,09%	0	0,00%	0	0,00%	37	4,00%
1	3,85%	0	0,00%	3	2,42%	0	0,00%	0	0,00%	2	18,18%	18	4,39%
0	0,00%	0	0,00%	1	2,33%	0	0,00%	9	21,95%	0	0,00%	12	8,05%
0	0,00%	0	0,00%	10	6,29%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	14	5,60%
5	18,52%	1	25,00%	1	6,67%	6	42,86%	1	3,70%	1	25,00%	21	14,69%
49	9,53%	6	2,97%	42	2,08%	30	14,08%	70	12,09%	8	5,76%	348	6,13%

pozbawione elementarnego zabezpieczenia i podstawowych napraw. Prowadzi to do degradacji substancji, później do ruiny, czasami katastrofy budowlanej, a w efekcie do całkowitego zniszczenia zabytku. W województwie warmińsko-mazurskim największe zagrożenia z powodu braku użytkownika dotyczą obiektów rezydencjonalnych i folwarcznych oraz komponowanej zieleni.

Do najczęstszych przyczyn zniszczenia zabytków należały rozbiórka (91) oraz całkowite zużycie materiału/konstrukcji (32), do najrzadszych pożary (13). Pod względem chronologii zniszczeń lub rozbiórek obiektów obecnie nieistniejących trudno stwierdzić duże zróżnicowanie w czasie. Zdecydowanie najmniej tych procesów odnotowano do lat 60. XX w. (4), najwięcej w latach 70. XX w. (22). W latach 80. i 90. XX w. wartości były bardzo zbliżone (odpowiednio 16 i 17), zaczęły się zmniejszać z początkiem XXI w. (11).

Jednak samo użytkowanie nie zapewnia jeszcze dobrego stanu zachowania i skutecznej ochrony wartości zabytkowego obiektu. Warunkiem koniecznym jest zaakceptowanie faktu, że obiekty zabytkowe muszą być remontowane i konserwowane według ściśle określonych zasad, a nadrzędny w stosunku do funkcji jest sam zabytek. Jednak nawet utrzymanie ciągłości funkcji w obiekcie nie jest gwarancją zachowania jego wartości zabytkowych. Największą grupę zabytków w województwie stanowią obiekty o funkcji mieszkalnej, pierwotnie i obecnie. Wiele z nich, nawet przy zachowaniu ciągłości funkcji (nieprzerwanie

**OBIEKTY ZAGROŻONE W PODZIALE WG MATERIAŁU/KONSTRUKCJI I POWIATÓW
(OBJĘTE WERYFIKACJĄ W LATACH 2009–2015)**

Powiat	Drewniane				Murowane				Ziemne	
	wieńcowa/inna		szkieletowe		cegłane		kamienne		liczba	procent
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent		
Bartoszycki	0	0,00%	0	0,00%	10	4,72%	1	33,33%	0	0,00%
Braniewski	1	25,00%	0	0,00%	21	13,82%	2	28,57%	0	0,00%
Działdowski	1	11,11%	0	0,00%	12	12,24%	0	0,00%	0	0,00%
Elbląg	0	0,00%	0	0,00%	5	3,01%	0	0,00%	0	0,00%
Elbląski	6	13,64%	0	0,00%	22	8,76%	0	0,00%	0	0,00%
Etcki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Giżycki	0	0,00%	0	0,00%	2	1,27%	1	33,33%	0	0,00%
Gołdapski	0	0,00%	0	0,00%	4	5,06%	0	0,00%	0	0,00%
Iławski	1	4,35%	0	0,00%	13	8,23%	0	0,00%	0	0,00%
Kętrzyński	2	20,00%	2	22,22%	12	3,14%	1	20,00%	0	0,00%
Lidzbarski	0	0,00%	0	0,00%	9	3,85%	0	0,00%	0	0,00%
Mragowski	0	0,00%	0	0,00%	4	2,40%	0	0,00%	0	0,00%
Nidzicki	1	100,00%	0	0,00%	7	10,29%	0	0,00%	0	0,00%
Nowomiejski	0	0,00%	0	0,00%	2	2,35%	0	0,00%	0	0,00%
Olecki	0	0,00%	0	0,00%	5	5,00%	0	0,00%	0	0,00%
Olsztyn	0	0,00%	0	0,00%	7	1,60%	0	0,00%	0	0,00%
Olsztyński	1	2,63%	0	0,00%	20	2,56%	1	25,00%	0	0,00%
Ostródzki	0	0,00%	0	0,00%	15	5,38%	1	7,69%	0	0,00%
Piski	0	0,00%	0	0,00%	2	2,70%	0	0,00%	0	0,00%
Szczycieński	10	7,69%	0	0,00%	2	2,33%	0	0,00%	0	0,00%
Węgorzewski	1	33,33%	0	0,00%	16	18,39%	0	0,00%	0	0,00%
Województwo	24	6,45%	2	3,08%	190	4,63%	7	14,89%	0	0,00%

funkcja mieszkalna), utraciło część wartości zabytkowych z powodu niewłaściwego sposobu użytkowania (modernizacje, docieplenia, wymiana substancji, przebudowy). To oznacza, że zabytek użytkowany być powinien, ale musi być użytkowany właściwie.

OBIEKTY, KTÓRE UTRACIŁY LUB NIGDY NIE POSIADAŁY WARTOŚCI ZABYTKOWYCH

Do grupy zabytków o utraconych wartościach zaliczono 42 obiekty (0,74% w skali całego województwa). Są to zabytki silnie zdegradowane, o utracie znacznej części substancji zabytkowej lub przekształcone/przebudowane z użyciem wtórnych/współczesnych materiałów i technologii, w stopniu niemalże całkowicie zacierającym ich historyczną strukturę i oryginalną formę. W większości przetrwały w stanie daleko posuniętej ruiny, z częściowo zachowanymi murami i ścianami, czasami tylko z obrysem fundamentów i relikami ścian przyziemia, najczęściej z zarwanymi dachami i/lub stropami bądź bez nich, pozbawione instalacji, stolarki okiennej i drzwiowej, ze zdewastowanymi wnętrzami. Do takich obiektów zaliczają się relikty kościołów w Woli Młynarskiej (pow. elbląski), Pacóttowie (pow. ostródzki), Głębocku (pow.

Glinobitka		Ruda darniowa		Betonowe		Metalowe		Brak danych		Razem
liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	11
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	24
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	13
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	5
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	50,00%	0	0,00%	29
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	4
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	14
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	17
0	0,00%	0	0,00%	1	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	10
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	4
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	8
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	5
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	7
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	22
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	16
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	12
0	0,00%	0	0,00%	2	50,00%	0	0,00%	0	0,00%	19
0	0,00%	0	0,00%	3	15,79%	1	7,14%	0	0,00%	227

braniewski); chałupy lub zabudowania gospodarcze w Brudzędach Wielkich 4 i Kwietniewie 54 (pow. elbląski) oraz pałace i dwory w Jarnoławie, Markowie, Ostrowinie i Sasinach (pow. ostródzki). Mniejszą, ale znaczącą grupę stanowią obiekty przebudowane w stopniu zacierającym ich historyczną formę, do których należą plebania w Bartoszycach (pow. bartoszycki), dom nr 14 w Ogrodnikach (pow. elbląski) oraz 2 domy w Kętrzynie, przy ul. Sikorskiego 4 i 8.

Utrata wartości związana jest przede wszystkim ze zniszczeniem oryginalnej substancji, przekształceniami obiektów, brakiem konserwacji, rozbiórkami powiązаныmi z odbudową w nowej formie. Do grupy tej zaliczono obiekty praktycznie kwalifikujące się do skreślenia z rejestru zabytków. Nie zaliczono natomiast licznej grupy obiektów, które w wyniku zaniedbań lub przeprowadzonych prac zaczęły te wartości tracić. Należy wskazać, że liczne remonty i modernizacje obiektów architektury często polegają na wymianie różnych elementów budowli, przy użyciu ahistorycznych metod i materiałów. Tak „zmodernizowane” obiekty tracą znaczną część zabytkowych wartości, które często wyrażone są w ich skromnych formach architektonicznych oraz funkcji kompozycyjno-przestrzennej. Są to proste budynki mieszkalne, tworzące urbanistyczną tkankę małych miast, które po dociepleniu ścian styropianem, wymianie stolarki otworowej i pokrycia dachu praktycznie przestają być rozpoznawane jako zabytki. Proces utraty nabrał dynamiki w latach 90. XX w. i pierwszych dekadach XXI w. Wykonano wówczas wiele

**OBIEKTY, KTÓRE UTRACIŁY WARTOŚCI ZABYTKOWE W PODZIALE WG FUNKCJI PIERWOTNEJ I POWIATÓW
(OBJĘTE WERYFIKACJĄ W LATACH 2009–2015)**

Powiat	Sakralne		Obronne		Użyteczności publicznej		Zamki		Rezydencjonalne		Zieleń	
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
Bartoszycki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	4,76%	1	2,63%
Braniewski	1	2,38%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Działdowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Elbląg	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Elbląski	1	2,17%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	4,76%	0	0,00%
Ełcki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Giżycki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Gołdapski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Iławski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Kętrzyński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Lidzbarski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Mragowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Nidzicki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Nowomiejski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Olecki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Olsztyn	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Olsztyński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	3,23%	0	0,00%
Ostródzki	1	1,72%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	4	9,30%	0	0,00%
Piski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Szczycieński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Węgorzewski	1	7,14%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	5,88%
Województwo	4	0,45%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	7	2,46%	2	0,45%

**OBIEKTY, KTÓRE UTRACIŁY WARTOŚCI ZABYTKOWE W PODZIALE WG MATERIAŁU/KONSTRUKCJI I POWIATÓW
(OBJĘTE WERYFIKACJĄ W LATACH 2009–2015)**

Powiat	Drewniane				Murowane				Ziemne	
	wieńcowa / inna		szkieletowe		ceglane		kamienne			
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
Bartoszycki	0	0,00%	0	0,00%	2	0,94%	0	0,00%	0	0,00%
Braniewski	0	0,00%	0	0,00%	1	0,66%	0	0,00%	0	0,00%
Działdowski	0	0,00%	0	0,00%	1	1,02%	0	0,00%	0	0,00%
Elbląg	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Elbląski	2	4,55%	0	0,00%	5	1,99%	0	0,00%	0	0,00%
Ełcki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Giżycki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Gołdapski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Iławski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Kętrzyński	0	0,00%	0	0,00%	3	0,79%	0	0,00%	0	0,00%
Lidzbarski	0	0,00%	0	0,00%	1	0,43%	0	0,00%	0	0,00%
Mragowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Nidzicki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Nowomiejski	0	0,00%	0	0,00%	1	1,18%	0	0,00%	0	0,00%
Olecki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Olsztyn	0	0,00%	0	0,00%	3	0,69%	0	0,00%	0	0,00%
Olsztyński	1	2,63%	0	0,00%	3	0,38%	0	0,00%	0	0,00%
Ostródzki	2	10,00%	0	0,00%	5	1,79%	0	0,00%	0	0,00%
Piski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Szczycieński	6	4,62%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Węgorzewski	0	0,00%	0	0,00%	4	4,60%	0	0,00%	0	0,00%
Województwo	11	2,96%	0	0,00%	29	0,71%	0	0,00%	0	0,00%

Folwarczne		Gospodarcze		Mieszkalne		Przemysłowe		Cmentarze		Inne		Razem w powiecie	
liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
0	0,00%	0	0,00%	1	0,96%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3	1,09%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,49%
1	2,78%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,72%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	2	9,52%	2	1,79%	1	3,85%	0	0,00%	0	0,00%	7	1,93%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
1	1,41%	0	0,00%	2	1,22%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3	0,62%
0	0,00%	0	0,00%	1	0,89%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,36%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
1	4,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,87%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	3	0,93%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3	0,65%
1	1,52%	0	0,00%	2	0,57%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	4	0,43%
0	0,00%	0	0,00%	2	1,61%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	7	1,71%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	1	9,09%	5	3,14%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	6	2,40%
2	7,41%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	25,00%	5	3,50%
6	1,17%	3	1,49%	18	0,89%	1	0,47%	0	0,00%	1	0,72%	42	0,74%

Glinobitka		Ruda darniowa		Betonowe		Metalowe		Brak danych		Razem
liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	7
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	4
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	7
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	6
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	4
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	40

**OBIEKTY, KTÓRE UTRACIŁY WARTOŚCI ZABYTKOWE W PODZIALE WG CHRONOLOGII I POWIATÓW
(OBJĘTE WERYFIKACJĄ W LATACH 2009–2015)**

Powiat	Do poł. XIII w.		Poł. XIII–XV w.		XVI–XVIII w.		XIX w.		XX w.		Brak danych		Razem obiektów
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba
Bartoszycki	0	0,00%	0	0,00%	3	5,17%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3
Braniewski	0	0,00%	1	2,04%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
Działdowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	1,32%	0	0,00%	0	0,00%	1
Elbląg	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Elbląski	0	0,00%	1	4,17%	1	0,78%	5	3,13%	0	0,00%	0	0,00%	7
Ełcki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Giżycki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Gołdapski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Iławski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Kętrzyński	0	0,00%	0	0,00%	1	1,04%	2	0,81%	0	0,00%	0	0,00%	3
Lidzbarski	0	0,00%	0	0,00%	1	1,43%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
Mragowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Nidzicki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Nowomiejski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	2,56%	0	0,00%	0	0,00%	1
Olecki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Olsztyn	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3	1,36%	0	0,00%	0	0,00%	3
Olsztyński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	4	0,76%	0	0,00%	0	0,00%	4
Ostródzki	0	0,00%	1	4,17%	4	5,00%	2	1,32%	0	0,00%	0	0,00%	7
Piski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Szczycieński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	6	3,80%	0	0,00%	0	0,00%	6
Węgorzewski	0	0,00%	0	0,00%	1	6,67%	4	4,94%	0	0,00%	0	0,00%	5
Województwo	0	0,00%	3	0,97%	11	1,26%	28	1,00%	0	0,00%	0	0,00%	42

remontów i modernizacji zabytków przyczyniających się do degradacji ich wartości zabytkowych. Był to proces związany zarówno z przemianami społeczno-gospodarczymi, jak i wyeksploatowaniem technicznym wielu obiektów, zbudowanych najczęściej ok. 100 lat wcześniej. Jeśli ta tendencja będzie się nasilała, to po kolejnych tak przeprowadzonych remontach trzeba będzie zaliczyć je do grupy obiektów o utraconych wartościach zabytkowych, pomimo że ich materialna forma nadal będzie trwała.

OBIEKTY NIEISTNIEJĄCE

Większość zabytków, które nie istnieją, a nadal są wpisane do rejestru zabytków, to obiekty, które zniszczyły już wiele lat wcześniej i powinny być skreślone z rejestru kilkanaście albo kilkadziesiąt lat temu. Zdarza się, że w rejestrze wciąż figurują obiekty, które rozebrano i wydano decyzję o skreśleniu z rejestru jeszcze w latach 50. XX w. (Kętrzyn, kaplica św. Ducha przy ul. Warmińskiej) lub też zostały rozebrane na mocy uchwały Rady Miejskiej (Kętrzyn, kaplica grobowa burmistrza miasta) albo po prostu zostały rozebrane kilkadziesiąt lat temu i nic nie wiadomo na temat procedur administracyjnych związa-

**OBIEKTY NIEISTNIEJĄCE W PODZIALE WG CHRONOLOGII I POWIATÓW
(OBJĘTE WERYFIKACJĄ W LATACH 2009–2015)**

Powiat	Do poł. XIII w.		poł. XIII–XV w.		XVI–XVIII w.		XIX w.		XX w.		Brak danych		Razem obiektów
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba
Bartoszycki	0	0,00%	0	0,00%	1	1,72%	0	0,00%	1	4,00%	0	0,00%	2
Braniewski	0	0,00%	2	4,08%	7	8,97%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	9
Działdowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	5	6,58%	0	0,00%	0	0,00%	5
Elbląg	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	2,33%	1	1,37%	0	0,00%	3
Elbląski	0	0,00%	0	0,00%	8	6,20%	14	8,75%	0	0,00%	2	15,38%	24
Ełcki	0	0,00%	0	0,00%	3	37,50%	1	2,04%	0	0,00%	1	2,33%	5
Giżycki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3	2,03%	0	0,00%	0	0,00%	3
Gołdapski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	4,76%	0	0,00%	2
Hawski	0	0,00%	0	0,00%	1	1,72%	6	6,19%	0	0,00%	0	0,00%	7
Kętrzyński	0	0,00%	1	3,23%	5	5,21%	1	0,40%	0	0,00%	0	0,00%	7
Lidzbarski	0	0,00%	0	0,00%	3	4,29%	1	0,75%	0	0,00%	0	0,00%	4
Mragowski	0	0,00%	0	0,00%	3	17,65%	10	6,10%	0	0,00%	0	0,00%	13
Nidzicki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	5,00%	0	0,00%	0	0,00%	2
Nowomiejski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Olecki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,96%	0	0,00%	0	0,00%	1
Olsztyn	0	0,00%	0	0,00%	2	9,52%	0	0,00%	1	0,49%	0	0,00%	3
Olsztyński	0	0,00%	0	0,00%	3	2,83%	16	3,04%	4	2,20%	0	0,00%	23
Ostródzki	0	0,00%	0	0,00%	5	6,25%	7	4,64%	1	0,84%	0	0,00%	13
Piski	0	0,00%	0	0,00%	1	7,14%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
Szczycieński	0	0,00%	0	0,00%	5	16,67%	17	10,76%	2	4,55%	0	0,00%	24
Węgorzewski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	1,23%	0	0,00%	0	0,00%	1
Województwo	0	0,00%	3	0,97%	47	5,40%	87	3,11%	12	0,96%	3	0,67%	152

nych z tym faktem (Reszel, budynek gospodarczy przy plebanii; Reszel, spichlerz ryglowy). Są również obiekty, które już w momencie wpisu były w złym stanie technicznym i albo zostały rozebrane w czasie wpisywania (Kosinowo, dwór), albo w ich miejsce wybudowano nowe budynki (Reszel, ul. Księcia Witolda 4/5). Dość często jest też spotykana sytuacja, w której kolejno niszczone obiekty wpisywane w zespołach, gdzie część zespołu jeszcze istnieje, część już nie (Gładysze, Ponary, Słobity, zespół pałacowy i parkowy) i nie dokonuje się procedury skreśleń poszczególnych elementów.

W grupie zabytków, które są wpisane do rejestru, a nie istnieją, są przede wszystkim pałace i dwory, budynki folwarczne, domy mieszkalne i budynki gospodarcze. Wśród obiektów podzielonych na grupy ze względu na stan własności, najczęściej zabytków, które są wpisane do rejestru zabytków, a nie istnieją należało do właścicieli prywatnych (52 obiekty).

**OBIEKTY NIEISTNIEJĄCE W PODZIALE WG FUNKCJI PIERWOTNEJ I POWIATÓW
(OBJĘTE WERYFIKACJĄ W LATACH 2009–2015)**

Powiat	Sakralne		Obronne		Użyteczności publicznej		Zamki		Rezydencjonalne		Zieleń	
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
Bartoszycki	0	0,00%	0	0,00%	2	0,94%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Braniewski	3	75,00%	0	0,00%	6	3,95%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Działdowski	2	22,22%	0	0,00%	3	3,06%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Elbląg	0	0,00%	0	0,00%	3	1,81%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Elbląski	13	29,55%	1	6,25%	10	3,98%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Ełcki	4	50,00%	0	0,00%	1	1,92%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Giżycki	2	40,00%	0	0,00%	1	0,64%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Gołdapski	0	0,00%	0	0,00%	2	2,53%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Iławski	4	17,39%	0	0,00%	3	1,90%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Kętrzyński	1	10,00%	1	11,11%	5	1,31%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Lidzbarski	1	50,00%	0	0,00%	3	1,28%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Mragowski	10	25,00%	0	0,00%	3	1,80%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Nidzicki	0	0,00%	0	0,00%	2	2,94%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Nowomiejski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Olecki	0	0,00%	0	0,00%	1	1,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Olsztyn	0	0,00%	0	0,00%	3	0,69%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Olsztyński	8	21,05%	1	50,00%	13	1,66%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Ostródzki	4	20,00%	1	33,33%	7	2,51%	0	0,00%	0	0,00%	1	1,89%
Piski	0	0,00%	0	0,00%	1	1,35%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Szczycki	18	13,85%	2	50,00%	4	4,65%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Węgorzewski	0	0,00%	0	0,00%	1	1,15%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Województwo	70	18,82%	6	9,23%	74	1,80%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,23%

**OBIEKTY NIEISTNIEJĄCE W PODZIALE WG MATERIAŁU/KONSTRUKCJI I POWIATÓW
(OBJĘTE WERYFIKACJĄ W LATACH 2009–2015)**

Powiat	Drewniane				Murowane				Ziemne	
	wieńcowa/inna		szkieletowe		cegłane		kamienne			
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
Bartoszycki	0	0,00%	0	0,00%	2	0,94%	0	0,00%	0	0,00%
Braniewski	3	75,00%	0	0,00%	6	3,95%	0	0,00%	0	0,00%
Działdowski	2	22,22%	0	0,00%	3	3,06%	0	0,00%	0	0,00%
Elbląg	0	0,00%	0	0,00%	3	1,81%	0	0,00%	0	0,00%
Elbląski	13	29,55%	1	6,25%	10	3,98%	0	0,00%	0	0,00%
Ełcki	4	50,00%	0	0,00%	1	1,92%	0	0,00%	0	0,00%
Giżycki	2	40,00%	0	0,00%	1	0,64%	0	0,00%	0	0,00%
Gołdapski	0	0,00%	0	0,00%	2	2,53%	0	0,00%	0	0,00%
Iławski	4	17,39%	0	0,00%	3	1,90%	0	0,00%	0	0,00%
Kętrzyński	1	10,00%	1	11,11%	5	1,31%	0	0,00%	0	0,00%
Lidzbarski	1	50,00%	0	0,00%	3	1,28%	0	0,00%	0	0,00%
Mragowski	10	25,00%	0	0,00%	3	1,80%	0	0,00%	0	0,00%
Nidzicki	0	0,00%	0	0,00%	2	2,94%	0	0,00%	0	0,00%
Nowomiejski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Olecki	0	0,00%	0	0,00%	1	1,00%	0	0,00%	0	0,00%
Olsztyn	0	0,00%	0	0,00%	3	0,69%	0	0,00%	0	0,00%
Olsztyński	8	21,05%	1	50,00%	13	1,66%	0	0,00%	0	0,00%
Ostródzki	4	20,00%	1	33,33%	7	2,51%	0	0,00%	0	0,00%
Piski	0	0,00%	0	0,00%	1	1,35%	0	0,00%	0	0,00%
Szczycki	18	13,85%	2	50,00%	4	4,65%	0	0,00%	0	0,00%
Węgorzewski	0	0,00%	0	0,00%	1	1,15%	0	0,00%	0	0,00%
Województwo	70	18,82%	6	9,23%	74	1,80%	0	0,00%	0	0,00%

Folwarczne		Gospodarcze		Mieszkalne		Przemysłowe		Cmentarze		Inne		Razem w powiecie	
liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
1	3,85%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	0,72%
3	8,57%	0	0,00%	4	12,90%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	9	4,41%
4	11,11%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	5	3,62%
0	0,00%	1	12,50%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3	1,49%
0	0,00%	2	9,52%	18	16,07%	1	3,85%	0	0,00%	1	6,25%	24	6,61%
0	0,00%	0	0,00%	4	18,18%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	5	3,23%
0	0,00%	0	0,00%	3	4,05%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3	1,33%
0	0,00%	2	14,29%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	1,47%
1	4,35%	0	0,00%	4	5,97%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	7	2,98%
0	0,00%	2	22,22%	1	0,61%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	7	1,45%
0	0,00%	1	14,29%	3	2,68%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	4	1,46%
2	16,67%	0	0,00%	9	7,38%	2	13,33%	0	0,00%	0	0,00%	13	4,78%
0	0,00%	0	0,00%	1	8,33%	1	8,33%	0	0,00%	0	0,00%	2	1,85%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
1	3,23%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,67%
0	0,00%	0	0,00%	3	0,93%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3	0,65%
7	10,61%	3	15,00%	10	2,85%	1	4,55%	0	0,00%	0	0,00%	23	2,48%
4	15,38%	1	7,69%	5	4,03%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	13	3,17%
0	0,00%	0	0,00%	1	2,33%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,67%
0	0,00%	4	36,36%	19	11,95%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	24	9,60%
1	3,70%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,70%
24	4,67%	16	7,92%	85	4,20%	5	2,35%	0	0,00%	1	0,72%	152	2,68%

Glinobitka		Ruda darniowa		Betonowe		Metalowe		Brak danych		Razem
liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	9
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	5
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	24
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	5
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	7
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	7
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	4
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	13
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	50,00%	23
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	12
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	24
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	7,14%	151

OBIEKTY SKREŚLONE Z REJESTRU ZABYTKÓW

W latach 2009–2015 z rejestru zabytków skreślono 53 obiekty. Skreślenia te dotyczyły głównie obiektów nieistniejących. Nieliczne dotyczyły części obiektu (część parku w Parlezie Wielkiej, część cmentarza w Nidzicy, część zespołu dworskiego w Pławtach Wielkich, część naziemna kamienicy w Reszlu, ul. Rynek 33). Jedno skreślenie (chałupa podcieniowa z Królewa) było związane z przeniesieniem obiektu do skansenu (Muzeum Budownictwa Ludowego w Olsztynku). Najliczniejszą grupą były obiekty mieszkalne (28 obiektów), dalej folwarczne (7), rezydencjonalne (5), przemysłowe (5), sakralne (4), zabytkowa zieleń i cmentarze (po 2).

OBIEKTY NIEZIDENTYFIKOWANE W TERENIE

Grupa zabytków niezidentyfikowanych liczy 53 obiekty. Jest to stosunkowo niewielka liczba i można byłoby przeprowadzić dokładniejsze i szersze badania pozwalające być może na zidentyfikowanie wszystkich lub choćby tylko części. Na terenie województwa najwięcej obiektów niezidentyfikowanych znajduje się w powiecie elbląskim (10). Po 2 niezidentyfikowane obiekty odnotowano w powiatach giżyckim i oleckim. Najwięcej niezidentyfikowanych obiektów to budynki mieszkalne (31) oraz folwarczne (11), pochodzące z XIX w. (31), murowane z cegły (29), drewniane o konstrukcji wieńcowej (19) oraz konstrukcji szkieletowej (3).

OBIEKTY TRANSLOKOWANE

Translokacje są z założenia trudnym problemem konserwatorskim i zawsze powinny być ostatecznością. Skala translokacji na terenie województwa nie jest wielka, 10 obiektów w stosunku do ponad 5700 zabytków wpisanych do rejestru to zaledwie ułamek procenta. Trzeba jednak zauważyć, że liczba translokacji na terenie województwa należy do najwyższych w skali kraju. Ponadto proces ten wydaje się nasilać (zwiększająca się liczba translokacji w ostatnich 15 latach) oraz dotyczy obiektów murowanych, co do niedawna nie było stosowane. Do najczęstszych przyczyn przenoszenia obiektów zabytkowych należy przede wszystkim brak możliwości (lub chęci) zagospodarowania obiektu w miejscu jego lokalizacji, często połączony ze złym stanem technicznym obiektu (Zydzrojowy Piecek, Sztynort, Elbląg budynek dawnej szkoły oraz oba kościoły i plebania). Mogą to być również translokacje związane z inwestycjami zewnętrznymi (schron w Witramowie, pawilon w parku Modrzewie w Elblągu, kapliczka w Dobrym Mieście).

Niepokojący jest fakt, że w przypadku konfliktu interesów lub, co gorsza, braku pomysłu na użytkowanie obiektu jedynym rozwiązaniem wydaje się translokacja, traktowana przez inwestora jako dobre rozwiązanie konserwatorskie.

Z procesem translokacji bądź przeniesienia do skansenu wiąże się problem utraty (lub nie) wartości zabytkowej miejsca pierwotnej lokalizacji obiektu. Miejsca po obiektach przeniesionych z reguły są niezabudowane i stanowią „dziurę” w zabudowie ulicy, tracąc jednocześnie swoje wartości zabytkowe (karczma ze Sztynortu przeniesiona do Gałkowa, chałupa z Lesin Wielkich przeniesiona do Żyzdrowego Piecka, dawna szkoła i dom mieszkalny w Elblągu). Czasami jednak, kiedy translokacja związana jest z inwestycją, problemem nie jest tylko miejsce po przeniesionym obiekcie, wówczas bowiem dochodzi do zasadniczych przeobrażeń krajobrazu (budowa drogi E-7 i schron w Witramowie). Są też miejsca, gdzie translokacja nie przyniosła takich negatywnych skutków, jak kapliczka w Dobrym Mieście przeniesiona również w sąsiedztwo mostu, na drugą stronę drogi, czy pawilon w parku Modrzewie przeniesiony o kilka metrów w stosunku do poprzedniej lokalizacji.

3.

ANALIZA STANU ZACHOWANIA ZABYTKÓW OBSZAROWYCH WPISANYCH DO REJESTRU

ANALIZA W ODNIESIENIU DO STANU ZACHOWANIA WARTOŚCI ZABYTKOWYCH STANOWIĄCYCH PODSTAWĘ WPISU OBIEKTÓW DO REJESTRU ZABYTKÓW

Harmonijny rozwój układów przestrzennych miast zaobserwowany w ciągu stuleci został w wielu przypadkach bezpowrotnie zakłócony działaniami II wojny światowej oraz późniejszą polityką przestrzenną. Niejednokrotnie wynikiem działania powojennych urbanistów była nie tylko szeroko pojęta odbudowa realizowana według nowych koncepcji, lecz również destrukcja ocalałej jeszcze zabytkowej zabudowy. Działania tego typu, mimo że obserwowane były w całym kraju, na terenie Warmii i Mazur zostały szczególnie wzmocnione z uwagi na uwarunkowania historyczne. Wyobcowanie i brak więzi oraz przywiązania do ziemi i kulturowej spuścizny wręcz zachęcały do niszczenia zastanego dziedzictwa. Współczesny obraz takich miast, jak Braniewo, Dobrze Miasto, Frombork, Gołdap, Iława, Miłomłyn, Młynary, Olecko i Ostróda, daleko odbiega od obrazu miasta historycznego, z czytelnym układem przestrzennym i wielowiekową zabudową. Należy jednak podkreślić, że ów proces destrukcji nie przebiegał w sposób równomierny w całym regionie, co pozwoliło na zachowanie w niektórych miastach znacznej części zabytkowej zabudowy. Taki stan można zaobserwować m.in. w Barczewie, Górowie Iławskim, Jezioranach, Lubawie, Mrągowie, Ornecie, Pasłęku, Pasyminie i Reszlu. W innych ośrodkach natomiast zachowały się cenne pojedyncze obiekty architektury bądź mniejsze kwartały historycznej zabudowy (m.in. Biskupiec, Elbląg, Ełk, Kętrzyn, Olsztyn, Szczytno, Węgorzewo).

Wartość naukową zachowała większość, bo 47 zabytków obszarowych w województwie (ok. 80% całego zasobu). Częściową wartość zachowało 11 zabytków obszarowych, przy

czym ocena ta wiąże się bardziej ze stratami w zabudowanie niż w rozplanowaniu. Zabytki te są reprezentatywne dla regionu, mają dobrze lub bardzo dobrze zachowany układ przestrzenny z czasów ich powstawania wraz z późniejszymi nawarstwieniami oraz zachowaną zabudowę. Są dobrym świadectwem urbanistyki średniowiecznej, nowożytniej, a także modernistycznej.

Wartość historyczną, związaną głównie ze stopniem zachowania oryginalnej substancji i charakteru historycznej koncepcji przestrzennej zachowało w pełni 12 zabytków obszarowych, przy czym 4 z nich to osiedla mieszkaniowe z początku XX w., objęte ochroną najpóźniej, co może wpływać na niewielki stopień przekształceń. Podobnie sytuacja wygląda w przypadku wpisu układu ruralistycznego – wsi Kadyny. Do najlepiej zachowanych układów urbanistycznych, o wysokim stopniu zachowania nieprzekształconej, autentycznej substancji i funkcji wewnątrz urbanistycznych należą Górowo Ҁaweckie, Kurzętnik, Nowe Miasto Lubawskie, Orneta, Pasym i Reszel. Pozostałe 47 obiektów zachowało wartości historyczne częściowo, przy czym stopień ich zachowania jest bardzo różny. Występują układy z dobrze zachowanym, pierwotnym rozplanowaniem, odzwierciedlające historyczny charakter koncepcji przestrzennej miasta, jednakże z częściowo zniszczoną zabudową (Barczewo, Jeziorany, Lubawa, Mikołajki, Mrągowo, Srokowo). Są też układy, gdzie charakter rozplanowania został częściowo zmieniony przez zmiany w układach komunikacyjnych, najczęściej poprzez wprowadzenie głównej, tranzytowej arterii przez historyczne centrum miasta (Dąbrówno, Lidzbark Welski, Morąg). Jest kilka przykładów, gdzie w obręb dawnego starego miasta wprowadzono ustandaryzowaną zabudowę blokową, opartą na swobodnym planie urbanistycznym, zachowując jednakże niektóre elementy historycznej kompozycji czy zabytkowe budowle (Biskupiec, Kętrzyn, Olecko, Pastęk). Są wreszcie układy, które zachowały swoje pierwotne rozplanowanie, jednak historyczna zabudowa nie istnieje, a centrum miasta to puste, w całości lub w części, niezabudowane parcele (Biszynek, Frombork, Miłakowo, Pieniężno, Zalewo).

Wartość artystyczną zachowały niemalże wszystkie zabytki obszarowe objęte ochroną konserwatorską. Około 1/3 z nich (20 obiektów) zachowało w pełni swoje wartości artystyczne, tj. historyczny charakter i zasady kompozycji (w większości są to średniowieczne układy urbanistyczne z prostokątnym rynkiem i regularną siatką ulic), rodzaj i stylistykę zabudowy (małomiasteczkowe, proste i skromne budynki mieszkalne, czasami z zabudową oficynową i spichlerzową, w niektórych przypadkach eklektyczna kamienica czynszowa). Do najbardziej typowych średniowiecznych układów należą w tej grupie Barczewo, Nidzica, Górowo Ҁaweckie, Orneta, Pasym, Reszel, Srokowo; wśród układów nowożytnych trzeba wymienić Mrągowo. Nietypowy układ z największym rynkiem w regionie zachowało Olecko. Pozostałe 37 zabytków obszarowych zachowało swoje wartości artystyczne w większym lub mniejszym stopniu. Podobnie jak w przypadku wartości historycznych najstarszym punktem jest zabudowa, często zniszczona w znacznym stopniu, jednak zarówno walory kompozycyjne, jak i krajobrazowe (zachowana znaczna część panoram miejskich z dominantami) nadal decydują o ich wartościach zabytkowych.

ANALIZA W ODNIESIENIU DO STANU ZACHOWANIA ELEMENTÓW KOMPOZYCYJNYCH

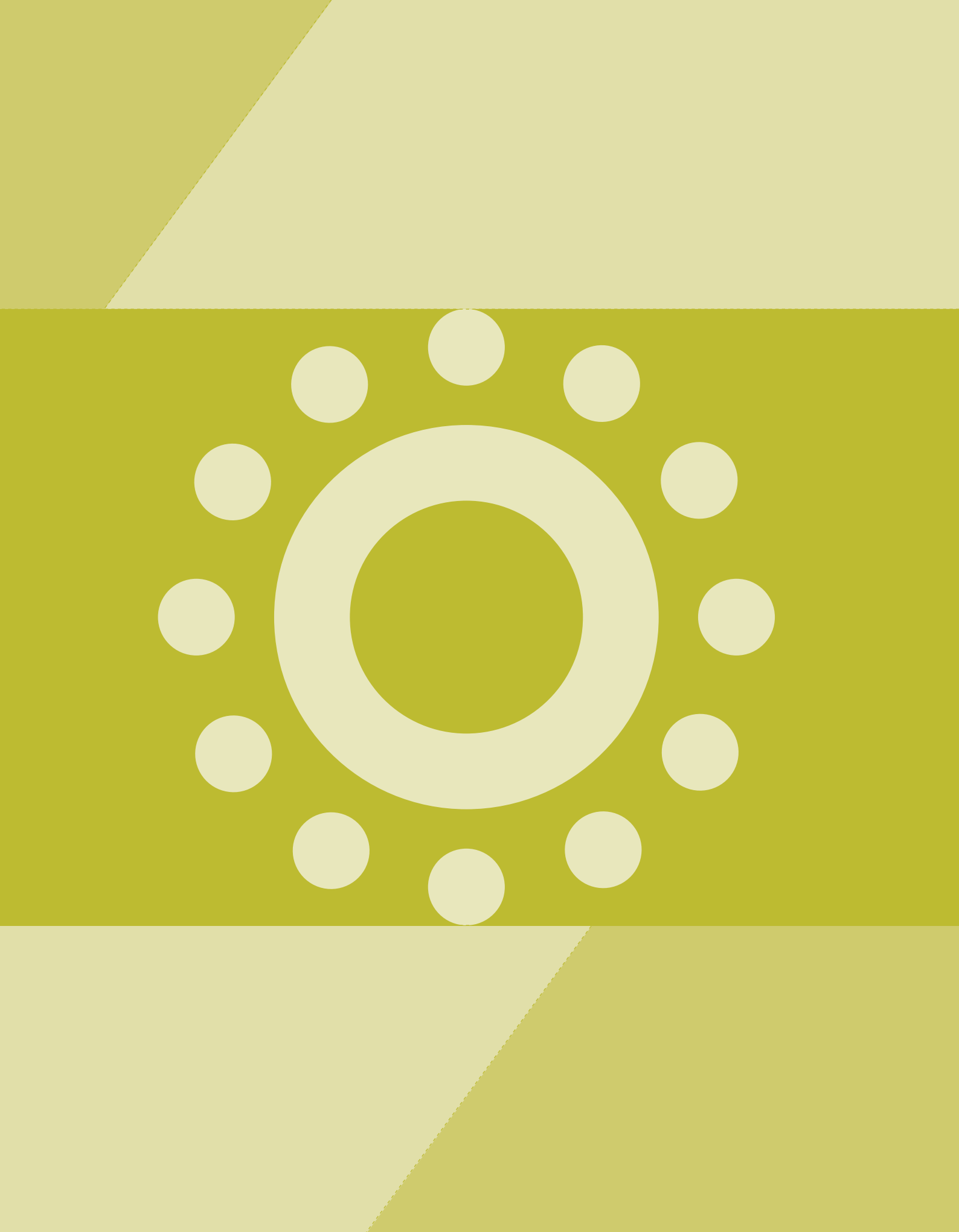
Wszystkie zabytki obszarowe objęte ochroną konserwatorską zachowały historyczne rozplanowanie z okresu powstania miasta. Ponad połowa (33 obiekty) zachowała je w stopniu wysokim, pozostałe (27) w większym lub mniejszym stopniu. Wśród obiektów o bardzo dobrym stopniu zachowania przeważają średniowieczne układy urbanistyczne z dobrze zachowanym ukształtowaniem terenu, widocznymi pozostałościami obwarowań i fos, wjazdami do miasta (mosty, bramy, pozostałości po bramach), dawnymi przedmieściami, kwartałami zabudowy i parcelacją. W tej grupie znajdują się również 4 zespoły osiedli mieszkaniowych o zachowanej kompozycji i wnętrzach urbanistycznych, a także 3 zespoły ruralistyczne o zachowanych układach i powiązaniach funkcjonalno-przestrzennych oraz otwarciach widokowych i powiązaniach z otaczającym krajobrazem. W pozostałych, częściowo przekształconych, głównie przez wprowadzanie nowych rozwiązań komunikacyjnych lub zacieranie podziałów historycznych (kwartały i parcele), nadal czytelny jest rysunek planu, fragmenty siatki ulic, układ drogowy, ukształtowanie terenu. Analogicznie sytuacja kształtuje się w odniesieniu do zachowania ekspozycji zabytkowego obszaru. Prawie połowa z nich zachowała te walory w stopniu bardzo wysokim. Przejawem tego stanu są dobrze zachowane panoramy, z dobrze widocznymi dominantami i bryłą zabudowy. W kilkunastu przypadkach ekspozycja jest częściowo zaburzona poprzez wprowadzenie elementów dysharmonizujących lub wręcz przesłaniających historyczną panoramę (Dobre Miasto – elewatory, Barczewo i Kętrzyn – wysokie, współczesne kominy i wieże). Czasami są to elementy występujące tylko z jednej strony Miasta (Dobre Miasto), czasami z kilku dróg dojazdowych (Barczewo, Kętrzyn). Część zabytków obszarowych nie wyróżnia się szczególną ekspozycją ani walorami widokowymi. We wpisach zabytków obszarowych strefy ochrony konserwatorskiej 15 obiektów ma zapis o wyznaczeniu otoczenia, w formie pierścienia o określonym promieniu. Różnie można interpretować zakres tej ochrony, w domyśle przyjmuje się, że jest to strefa buforowa dla danego obszaru, a nie otoczenie chronione samo w sobie. Sprawą sporną są również nieprecyzyjnie wyznaczone granice.

Najstabilniej zachowana jest historyczna zabudowa. Tylko na 9 obszarach zachowała się w stopniu bardzo dobrym. Ponownie 4 z nich to osiedla mieszkaniowe w Elblągu, 1 to zabudowa wsi Kadyny, pozostałe to 4 miasta: Górowo Iławeckie, Kurzętnik, Orneta i Reszel. Stan zachowania zabudowy na pozostałych obszarach jest bardzo zróżnicowany, zarówno pod względem liczebności, jak i stopnia zachowania autentycznej substancji. Do miast, gdzie zachował się jej znaczny odsetek, należą m.in. Barczewo, Jeziorany, Lubawa, Morąg, Mrągowo, Nowe Miasto Lubawskie, Srokowo). Pustką architektoniczną można nazwać miasta, gdzie do dzisiaj znaczna część historycznych parcel jest pusta. Są to m.in. Bisztynek, Dąbrówno, Kisielice, Miłakowo, Pieniężno, Susz i Zalewo. Wśród odbudowywanych ośrodków z nową, powojenną zabudową i zachowanymi w niewielkim stopniu historycznymi obiektami są m.in. Giżycko, Gołdap, Kętrzyn, Olecko, Orzysz i Pisz.

RODZAJE ZAGROŻEŃ I PRZYCZYNY UTRATY WARTOŚCI ZABYTEKÓW OBSZAROWYCH

Utrata wartości zabytkowych obszarów występuje najczęściej z dwóch powodów. Największe zagrożenia to niekontrolowane remonty i modernizacje zabudowy, powiązane z wprowadzaniem ahistorycznych form i materiałów oraz nowa zabudowa wprowadzona w miejsce historycznej (pustki, plomby, wyburzenia) o formach i gabarytach odbiegających od charakteru zabudowy wcześniejszej lub sąsiedniej (jeśli jest historyczna). Wprowadzenie nowych, dysharmonijnych, często agresywnych form, czy to poprzez remont i modernizację, czy nową inwestycję, prowadzi do zniszczenia wartości historycznych obiektów wyrażających się w materiale, technologii, wrażeniu estetycznym i wyrazie plastycznym. Mniejszym, choć znaczącym zagrożeniem jest adaptacja budynków do nowych funkcji, w wyniku której dochodzi do przeskalowania obiektów, wprowadzenia form dysharmonijnych, zacierania historycznego charakteru wnętrza urbanistycznego lub samego budynku. Również brak miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego prowadzi do dezorientacji i chaosu przestrzennego.

Wśród zabytków obszarowych regionu brak obiektów wpisanych na listę Pomników Historii lub Listę światowego dziedzictwa UNESCO. Niewątpliwie co najmniej 2 ośrodki miejskie i 1 układ ruralistyczny mają na tyle wysokie wartości ponadregionalne, że kwalifikowałyby się do takiego wpisu. Są to 2 układy urbanistyczne wraz z rozplanowaniem i zachowaną zabudową – miasta Górowo Iławeckie i Reszel oraz wieś Kadyny.

**CHARAKTERYSTYKA
STANU ZACHOWANIA
ZASOBU ZABYTKÓW
ARCHEOLOGICZNYCH
WPISANYCH DO REJESTRU**

V. CHARAKTERYSTYKA STANU ZACHOWANIA ZASOBU ZABYTKÓW ARCHEOLOGICZNYCH WPISANYCH DO REJESTRU

1.

OPIS ZABYTKÓW ARCHEOLOGICZNYCH NA TERENIE WOJEWÓDZTWA W ODNIESIENIU DO STANU ZACHOWANIA OBIEKTÓW

Z pewnością elementem sprzyjającym stanowi zachowania obiektów archeologicznych jest ich lokalizacja, szczególnie na terenach leśnych. Takie uwarunkowania występują m.in. na Wysoczyźnie Elbląskiej w powiecie elbląskim, w obrębie Jeziora Limajno w powiecie olsztyńskim, a także w pojedynczych przypadkach w powiatach giżyckim, ełckim, oleckim, jak też kętrzyńskim. Również lokalizacja na wyspie (7 stanowisk) ogranicza występowanie niekorzystnych zjawisk. Bez wątplenia elementem sprzyjającym stanowi zachowania jest fakt, że znaczny odsetek stanowisk ujętych w rejestrze ma własną formę terenową, z czego ponad 50% jest grodziskami.

Do zjawisk pozytywnych należy również fakt, że spośród stanowisk posiadających własną formę terenową 199 (ok. 70%) w dalszym ciągu ją zachowało, jedynie w przypadku 14 (4,9%) wskazane byłoby uzupełnienie ubytków. 194 stanowiska (prawie 70%) nie wymagają interwencji konserwatorskiej, przy czym w przypadku 67 (ok. 23%) obiektów wskazane było odstąpienie formy obiektu polegające głównie na odkrzewieniu i oddrzewieniu. Konieczność uczynienia rzeźby terenu została w przypadku części stanowisk zalecona pokontrolnie przez urząd konserwatorski. W tym miejscu nadmienić trzeba, że nie wszystkie stanowiska znajdujące się na terenach leśnych i porośnięte drzewami zostały uznane za zagrożone. Wszelkie niepokojące zjawiska wynikające z zagrożeń zarejestrowane w trakcie weryfikacji terenowej były na bieżąco zgłaszane służbom konserwatorskim.

**LICZBA I PROCENT STANOWISK ARCHEOLOGICZNYCH WPISANYCH DO REJESTRU ZABYTEKÓW
W POSZCZEGÓLNYCH POWIATACH W ODNIESIENIU DO WYBRANYCH ASPEKTÓW OCENY STANU
ZACHOWANIA ZABYTEKÓW (STAN NA 30.04.2016 R.)**

Powiat	Nie wymaga zabiegów konserwatorskich		Stanowisko zachowało właściwą mu formę terenową		Wymaga zabezpieczenia i uzupełnienia ubytków w rzeźbie		Wymaga oznakowania		Wymaga odślonięcia rzeźby (oddrzewienie, odkrzewienie)	
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
Bartoszycki	12	4,20%	16	5,59%	0	0,00%	17	5,94%	7	2,45%
Braniewski	7	2,45%	7	2,45%	1	0,35%	10	3,50%	6	2,10%
Działdowski	3	1,05%	5	1,75%	1	0,35%	7	2,45%	5	1,75%
Elbląg	1	0,35%	1	0,35%	0	0,00%	1	0,35%	1	0,35%
Elbląski	17	5,94%	19	6,64%	1	0,35%	26	9,09%	9	3,15%
Ełcki	5	1,75%	8	2,80%	0	0,00%	10	3,50%	5	1,75%
Giżycki	9	3,15%	7	2,45%	1	0,35%	12	4,20%	1	0,35%
Gołdapski	3	1,05%	2	0,70%	0	0,00%	3	1,05%	1	0,35%
Iławski	15	5,24%	17	5,94%	1	0,35%	23	8,04%	2	0,70%
Kętrzyński	25	8,74%	23	8,04%	2	0,70%	28	9,79%	15	5,24%
Lidzbarski	4	1,40%	4	1,40%	0	0,00%	5	1,75%	1	0,35%
Mragowski	6	2,10%	7	2,45%	1	0,35%	9	3,15%	5	1,75%
Nidzicki	22	7,69%	23	8,04%	1	0,35%	14	4,90%	0	0,00%
Nowomiejski	5	1,75%	5	1,75%	0	0,00%	5	1,75%	2	0,70%
Olecki	4	1,40%	4	1,40%	0	0,00%	4	1,40%	0	0,00%
Olsztyn	1	0,35%	1	0,35%	0	0,00%	1	0,35%	0	0,00%
Olsztyński	30	10,49%	27	9,44%	1	0,35%	23	8,04%	2	0,70%
Ostródzki	19	6,64%	17	5,94%	3	1,05%	17	5,94%	4	1,40%
Piski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Szczycieński	4	1,40%	4	1,40%	0	0,00%	4	1,40%	1	0,35%
Węgorzewski	2	0,70%	2	0,70%	1	0,35%	3	1,05%	0	0,00%
Razem w województwie	194	67,83%	199	69,58%	14	4,90%	222	77,62%	67	23,43%
Zabytki szczególnie cenne	36	12,58%	25	3%	1	0,35%	34	11,88%	6	2,09%

Ponieważ większość obiektów rejestrowych ma własną formę terenową, zazwyczaj dobrze czytelną w terenie, przedmiot wpisów nie budzi większych wątpliwości. Jednak jedno ze stanowisk wymaga całkowitej zmiany przedmiotu ochrony – Jęglownik C_079. Analiza archiwalnych materiałów kartograficznych pozwoliła ustalić, że jest to Szwedzki Szaniec powstały w 1629 r., mający na celu umocnienie Elbląga, tymczasem w decyzji figuruje jako grodzisko. W kilku przypadkach teren grodzisk został wtórnie wykorzystany jako miejsca – mających obecnie wartość zabytkową – cmentarzy rodowych, które również powinny zostać uwzględnione w przedmiocie ochrony (np. Barkweda C_110, Karwity C_109, Piaseczno C_200).

Zarówno analiza sytuacji terenowej, jak i dokumentacji archiwalnej ujawniła w kilku przypadkach fakt, że wpis do rejestru zabytków ograniczony został do tej części stanowiska, która posiada własną formę terenową. Dlatego w przypadku kilku grodzisk konieczne jest poszerzenie granic ochrony o osadę przyrodową (np. Domkowo C_014, Gorcezyce C_033, być może również Nielbark C_062). Analogiczna sytuacja zachodzi w przypadku grup kurhanów, które zostały zdefiniowane liczbowo, np. grupa 4 kurhanów (Rutkowice C_016) czy też grupa

Wymaga zmiany zagospodarowania terenu		Wymaga badań ratowniczych		Obserwacja utrudniona		Częściowo zniszczone		Całkowicie zniszczone		Sugerowane utworzenie parku kulturowego		Sugerowane uznanie za pomnik kultury	
liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
0	0,00%	8	2,80%	12	4,20%	4	1,40%	0	0,00%	0	0%	0	0,00%
0	0,00%	3	1,05%	6	2,10%	2	0,70%	0	0,00%	1	0%	0	0,00%
0	0,00%	1	0,35%	5	1,75%	3	1,05%	1	0,35%	1	0%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0%	0	0,00%
0	0,00%	5	1,75%	11	3,85%	7	2,45%	0	0,00%	7	2%	0	0,00%
0	0,00%	2	0,70%	6	2,10%	2	0,70%	0	0,00%	1	0%	0	0,00%
0	0,00%	5	1,75%	5	1,75%	3	1,05%	0	0,00%	4	1%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	2	0,70%	0	0,00%	0	0,00%	0	0%	0	0,00%
0	0,00%	3	1,05%	8	2,80%	3	1,05%	0	0,00%	2	1%	0	0,00%
0	0,00%	7	2,45%	15	5,24%	10	3,50%	0	0,00%	2	1%	0	0,00%
0	0,00%	1	0,35%	5	1,75%	1	0,35%	0	0,00%	0	0%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	4	1,40%	3	1,05%	0	0,00%	0	0%	0	0,00%
0	0,00%	2	0,70%	2	0,70%	6	2,10%	0	0,00%	7	2%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	1	0,35%	2	0,70%	0	0,00%	2	1%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	3	1,05%	0	0,00%	0	0,00%	0	0%	0	0,00%
0	0,00%	1	0,35%	0	0,00%	1	0,35%	0	0,00%	1	0%	0	0,00%
0	0,00%	5	1,75%	11	3,85%	12	4,20%	0	0,00%	1	0%	0	0,00%
0	0,00%	6	2,10%	0	0,00%	9	3,15%	0	0,00%	6	2%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0%	0	0,00%
0	0,00%	3	1,05%	3	1,05%	2	0,70%	0	0,00%	0	0%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0%	0	0,00%
0		52	18,18%	99	34,62%	70	24%	1	0,35%	36	13%	0	
0		3	1,05%	5	1,75%					36	12,58%	0	

5 kurhanów (Polkajny C_067), ochronie podlegają jedynie pojedyncze kopce, a nie cała powierzchnia cmentarzyska.

Mimo że aż 222 (77,6%) stanowiska są pozbawione właściwego oznakowania, należy do tego wskaźnika i zasadności stosowania bezwzględnego oznakowania stanowisk archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków podchodzić z dużą ostrożnością i rozważą, szczególnie w stosunku do obiektów takich jak cmentarzyska. Zdecydowana większość tych stanowisk znajduje się w miejscach odosobnionych, co sprzyjać może ich niekontrolowanej penetracji, szczególnie w celach rabunkowych. Wprowadzenie oznakowania utwierdza w przekonaniu, że mamy do czynienia z obiektem cennym, co może stanowić dodatkowe zagrożenie.

Część stanowisk w wyniku lokalnych inicjatyw ma odrębne oznakowanie (np. grodziska na terenie gminy Górowo Iławeckie, część kurhanów na terenie powiatu nidzickiego).

Z formalnego punktu widzenia, zgodnie z decyzjami, 206 stanowisk (ok. 72% zasobu) ma określone granice ochrony na formalnych załącznikach graficznych. W przypadku 43 stanowisk wystąpiły załączniki nieformalne, 27 stanowisk ma granice opisane jedynie za pomocą

LICZBA I PROCENT STANOWISK ARCHEOLOGICZNYCH WPISANYCH DO REJESTRU ZABYTKÓW W POSZCZEGÓLNYCH POWIATACH W PODZIALE NA KATEGORIE STANU ZACHOWANIA Z UWZGLĘDNIENIEM STANOWISK SZCZEGÓLNIIE CENNYCH (STAN NA 30.04.2016 R.)

Powiat	Stan zachowania										Razem
	niezakwalifikowane do grup weryfikacyjnych		zagrożone				utrata wartości i niezasadny wpis istniejących obiektów do rejestru zabytków		nieistniejące		
			ogółem		w tym: częściowo utraciły wartości zabytkowe, ale wpis pozostaje zasadny						
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	
Bartoszycki	14	4,90%	6	2,10%	4	1,40%	3	1,05%	0	0,00%	23
Braniewski	7	2,45%	2	0,70%	2	0,70%	1	0,35%	0	0,00%	10
Działdowski	4	1,40%	2	0,70%	1	0,35%	0	0,00%	1	0,35%	7
Elbląg	1	0,35%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
Elbląski	9	3,15%	17	5,94%	9	3,15%	4	1,40%	0	0,00%	30
Ełcki	7	2,45%	5	1,75%	2	0,70%	0	0,00%	0	0,00%	12
Giżycki	6	2,10%	7	2,45%	2	0,70%	0	0,00%	0	0,00%	13
Gołdapski	2	0,70%	1	0,35%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3
Iławski	14	4,90%	9	3,15%	3	1,05%	0	0,00%	0	0,00%	23
Kętrzyński	10	3,50%	19	6,64%	11	3,85%	4	1,40%	0	0,00%	33
Lidzbarski	3	1,05%	4	1,40%	1	0,35%	0	0,00%	0	0,00%	7
Mragowski	6	2,10%	4	1,40%	1	0,35%	1	0,35%	0	0,00%	11
Nidzicki	12	4,20%	13	4,55%	2	0,70%	0	0,00%	0	0,00%	25
Nowomiejski	4	1,40%	2	0,70%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	6
Olecki	0	0,00%	4	1,40%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	4
Olsztyn	1	0,35%	1	0,35%	1	0,35%	0	0,00%	0	0,00%	2
Olsztyński	22	7,69%	14	4,90%	6	2,10%	2	0,70%	0	0,00%	38
Ostródzki	13	4,55%	14	4,90%	8	2,80%	1	0,35%	0	0,00%	28
Piski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Szczycieński	2	0,70%	5	1,75%	4	1,40%	0	0,00%	0	0,00%	7
Węgorzewski	2	0,70%	1	0,35%	1	0,35%	0	0,00%	0	0,00%	3
Razem w województwie	139	48,60%	130	45,45%	58	20,28%	16	5,59%	1	0,35%	286
Zabytki szczególnie cenne	18	6,29%	18	6,29%	17	5,94%					36

numerów działek, natomiast 10 stanowisk nie ma określonych granic ochrony (3 w powiecie nowomiejskim, 2 w elbląskim i po 1 w bartoszyckim, działdowskim, oleckim i olsztyńskim). Mimo że znaczny odsetek stanowisk ma określone formalnie granice ochrony, to w przypadku wielu decyzji, szczególnie tych najstarszych, zostały one zdefiniowane nieprecyzyjnie (36 stanowisk), a część danych ewidencyjnych (głównie numery działek, podziały ewidencyjne, sieć ciągów komunikacyjnych) się zdezaktualizowała.

W przypadku 267 (93,36%) stanowisk udało się zidentyfikować miejsce wskazane w decyzji. Część stanowisk była niedostępna w trakcie weryfikacji z różnych powodów: prowadzenie wycinki drzew, wysokie zasiewy, ogrodzenia i zabudowa uniemożliwiająca dostęp, lokalizacja na wyspie itp.

**LICZBA I PROCENT STANOWISK ARCHEOLOGICZNYCH WPISANYCH DO REJESTRU ZABYTKÓW
W PODZIALE NA ICH FUNKCJĘ PIERWOTNĄ W ODNIESIENIU DO POSZCZEGÓLNYCH KATEGORII STANU
(STAN NA 30.04.2016 R.).**

Funkcja pierwotna	Stan zachowania										Razem	Zachowana forma terenowa zabytku		
	niezakwalifikowane do grup weryfikacyjnych		zagrożone				utrata wartości i niezasadny wpis istniejących obiektów do rejestru zabytków		nieistniejące					
			ogółem		w tym: częściowo utraciły wartości zabytkowe, ale wpis pozostaje zasadny									
liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	liczba	procent		
Obronna	grodzisko	91	31,82%	65	22,73%	15	5,24%	8	2,80%	0	0,00%	164	151	52,80%
	fortyfikacje	1	0,35%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	1	0,35%
	fortalicja	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0	0,00%
Obrzędowa	depozyt (funkcja obrzędowa)	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0	0,00%
	kościół, kaplica, świątynia	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0	0,00%
	zespół klasztorny, eremicki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0	0,00%
	krąg kamienny	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0	0,00%
	menhir	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0	0,00%
	miejsce kultu, miejsce ofiarne	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0	0,00%
	inne obrzędowe		0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,35%	0	0,00%	1	0	0,00%
Osadnicza/mieszkalna	dwór	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0	0,00%
	folwark	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0	0,00%
	jaskinia	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0	0,00%
	jurydyka	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0	0,00%
	miasto	0	0,00%	29	10,14%	29	10,14%	0	0,00%	0	0,00%	29	0	0,00%
	obozowisko		0,00%	2	0,70%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	0	0,00%
	osada, wieś	13	4,55%	10	3,50%	3	1,05%	3	1,05%	0	0,00%	26	0	0,00%
	pałac	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0	0,00%
	relikty architektury	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0	0,00%
	schronisko skalne	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0	0,00%
	ślad osadniczy	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0	0,00%
	zamek	0	0,00%	1	0,35%	1	0,35%	1	0,35%	0	0,00%	2	0	0,00%
inne osadnicze	1	0,35%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	2	0,70%	
Grób	kurhanowy	15	5,24%	13	4,55%	3	1,05%	1	0,35%	1	0,35%	30	30	10,49%
	megaksylon	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0	0,00%
	megalit	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0	0,00%
	w obstawie kamiennej i/lub brukiem	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0	0,00%
	z kamieniami nagrobnymi	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0	0,00%
	jamowy	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0	0,00%
	popielnicowy	0	0,00%	1	0,35%	1	0,35%	0	0,00%	0	0,00%	1	0	0,00%
	inny grób	1	0,35%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	1	0,35%
	kurhanowe	4	1,40%	2	0,70%	2	0,70%	0	0,00%	0	0,00%	6	6	2,10%
	megalityczne	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0	0,00%
Cmentarzysko	z grobami skrzynkowymi	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0	0,00%
	z grobami w obstawach kamiennych i/lub brukami	2	0,70%		0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	1	0,35%
	z grobami z kamieniami nagrobnymi	0	0,00%		0,00%	0	0,00%	1	0,35%	0	0,00%	1	1	0,35%
	z grobami jamowymi	0	0,00%	2	0,70%	2	0,70%	0	0,00%	0	0,00%	2	0	0,00%
	z grobami popielnicowymi	0	0,00%	1	0,35%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0	0,00%
	inne cmentarzysko	1	0,35%	2	0,70%	2	0,70%	0	0,00%	0	0,00%	3	0	0,00%
Gospodarcza	infrastruktura	1	0,35%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	1	0,35%
	miejsce eksploatacji surowca	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0	0,00%
	miejsce produkcji	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0	0,00%
	inna gospodarcza	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0	0,00%
Kompleks osadniczy	1	0,35%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0	0,00%	
Kopiec	4	1,40%	1	0,35%	0	0,00%	1	0,35%	0	0,00%	5	4	1,40%	
Pole bitwy	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0	0,00%	
Skarb	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0	0,00%	
Wały	4	1,40%	1	0,35%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	5	5	1,75%	
Inne	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0	0,00%	
Wielofazowe o różnej funkcji	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0	0,00%	
Razem w województwie	139	48,60%	130	45,45%	58	20,28%	16	5,59%	1	0,35%	286	203	70,98%	
Zachowana forma terenowa zabytku	115	40,21%	83	29,02%	16	5,59%	5	1,75%		0,00%	100%			

Weryfikacja terenowa pozwoliła ustalić, że 271 stanowisk (94,76%) ma lokalizację zgodną z decyzją, 6 (2,1%) ma lokalizację określoną w decyzji niepoprawnie, natomiast w przypadku 9 stanowisk (3,15%) lokalizacja okazała się niemożliwa do ustalenia. W przypadku 12 stanowisk stwierdzono nieuzasadniony wpis do rejestru zabytków już w momencie sporządzania decyzji (znaczące zniszczenia, opieranie się na niewystarczających przesłankach itp.). Weryfikacja terenowa pozwoliła również ustalić, że 158 stanowisk (55,24%) ma granice oznaczone w sposób właściwy, 45 (15,73%) ma granice nieokreślone, natomiast 36 (12,59%) ma określone nieprecyzyjnie. W przypadku 21 stanowisk (7,34%) granice zostały określone, ale ich poprawność była w trakcie weryfikacji terenowej niemożliwa do zweryfikowania. W przypadku 19 stanowisk (6,64%) stwierdzono konieczność zawężenia bądź poszerzenia granic (częściowa utrata wartości zabytkowych, lub poszerzenie np. grodziska o osadę podgrodową.

W przypadku 99 obiektów obserwacja była utrudniona, a nawet niemożliwa z różnych powodów. Wśród przyczyn należy wymienić lokalizację na wyspie (7 stanowisk), brak dostępu spowodowany zabudową, ogrodzeniem, pracami leśnymi w czasie weryfikacji (ok. 11), zasiewy uniemożliwiające bezpośredni dostęp (4), jednak najczęstszą przyczyną było gęste zakrzewienie i zarośnięcie w sposób niekontrolowany, co w znaczny sposób ograniczało dokonanie oceny.

2.

ANALIZA STANU ZACHOWANIA ZABYTEKÓW ARCHEOLOGICZNYCH WPISANYCH DO REJESTRU, TENDENCJE I KIERUNKI ZMIAN STANU ZACHOWANIA ZASOBU

A.

OBIEKTY O RÓŻNYM STANIE ZACHOWANIA, NIEZALICZONE DO GRUP WYODRĘBNIONYCH Z ZASOBU W TRAKCIE PROWADZONEJ WERYFIKACJI REJESTRU ZABYTEKÓW

Dokonując oceny stanu zachowania stanowisk archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków, wyodrębniono następujące kategorie: zabytki zachowane w stanie dobrym – kategoria stanowisk archeologicznych o zasadnym wpisie do rejestru, niepodlegających znaczącym zagrożeniom, najprawdopodobniej zachowanych w całości oraz niewymagających zabiegów konserwatorskich. Takich stanowisk na terenie województwa jest 139 (48,6%). Wśród nich znajduje się 18 obiektów zakwalifikowanych do stanowisk szczególnie cennych.

Mając na względzie stosunkowo nierównomierne nasycenie zabytkami rejestrowymi na terenie poszczególnych powiatów, a także zróżnicowaną powierzchnię poszczególnych powiatów, można w sposób bardzo ogólnikowy stwierdzić, że obszar województwa jest pod względem rozmieszczenia tej grupy obiektów mniej więcej analogiczny do rozmieszczenia wszystkich zabytków archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków, może z wyjątkiem powiatów elbląskiego i kętrzyńskiego, gdzie proporcje te są wyraźnie zaburzone w stosunku do całkowitej liczby stanowisk rejestrowych na terenie tych obszarów województwa.

Najwięcej stanowisk zaliczonych do tej kategorii znajduje się na terenie powiatu olsztyńskiego (22 z 38; ponad 50% ogólnej liczby wpisanej do rejestru w powiecie). Stosunkowo korzystny udział zabytków w stanie dobrym występuje również na terenie powiatów bartoszyckiego (14 z 23), iławskiego (również 14 z 23), ostródzkiego (13 z 28), braniewskiego (7 z 10) i ełckiego (7 z 12). Relatywnie najmniej stanowisk w stanie dobrym ocenionych zostało w powiatach elbląskim (9 z 30), szczycieńskim (2 z 7) i kętrzyńskim (10 z 33).

Na odzwierciedlenie takiego stanu trudno znaleźć jednoznacznie zdefiniowane przyczyny. Częściowo wynika on ze stosunku w poszczególnych powiatach stanowisk płaskich do tych z własną formą terenową. Z pewnością zwarta i czytelna forma przestrzenna bardziej sprzyja stanowi zachowania stanowiska. Istotnym czynnikiem jest również lokalizacja i powierzchnia. Ponadto za stanowiska w stanie dobrym uznane zostały obiekty, gdzie praktycznie nie stwierdzono śladów zagrożeń, co również wprowadza pewien relatywizm w ocenie, gdyż nie każdy rodzaj, a przede wszystkim stopień zagrożenia ma jednakową wagę.

B.

OBIEKTY ZALICZONE DO GRUP W TRAKCIE PROWADZONEJ WERYFIKACJI REJESTRU ZABYTEKÓW

OBIEKTY SZCZEGÓLNIIE ZAGROŻONE, KTÓRE NIE UTRACIŁY WARTOŚCI ZABYTEKOWYCH

Zabytków zagrożonych, czyli stanowisk, które wprawdzie zachowały wartości zabytkowe, jednak są zagrożone częściową utratą, wyodrębniono 130 (45,45%). W tej kategorii znalazły się również te obiekty, które wprawdzie częściowo utraciły wartości zabytkowe, jednak ich wpis do rejestru jest w dalszym ciągu zasadny. Takich stanowisk wyodrębniono 58 (20,28%).

Za zabytki zagrożone uznane zostały stanowiska archeologiczne wyodrębnione w oparciu o diagnozę zagrożeń stwierdzonych podczas weryfikacji terenowej oraz na podstawie analizy dokumentacji konserwatorskiej. Należy podkreślić, że skala i wpływ zagrożeń na stan zachowania poszczególnych obiektów są zróżnicowane, co ma swoje przełożenie na zachowanie wartości zabytkowych. Największy ich ubytek ma miejsce w przypadku obiektów, gdzie nie jest możliwe wyłączenie gruntu z użytkowania. Przykładem takich obiektów są nawarstwienia kulturowe 29 starych miast, gdzie w wyniku inwestycji następuje systema-

tyczna utrata wartości zabytkowych. Analogicznie przedstawia się sytuacja w przypadku obiektów zabytkowych znajdujących się na terenie prywatnych posesji, pól uprawnych i łąk. W takim przypadku szczególnie narażone na utratę wartości zabytkowych są stanowiska płaskie. Część obiektów ujętych w rejestrze została wpisana już jako stanowiska częściowo zniszczone, co zostało fragmentarycznie odnotowane w decyzjach. W przypadku kilku grodzisk wystąpiło zjawisko utraty wartości zabytkowych w czasach historycznych, kiedy obiekty te zostały wykorzystane na miejsca cmentarzy rodowych. W ten sposób mimo częściowej utraty wartości jako obiekty wczesnośredniowieczne lub średniowieczne pojawiła się wartość wynikająca z wtórnej formy użytkowania, która nie zawsze znalazła odzwierciedlenie w przedmiocie i uzasadnieniu decyzji. Jeśli chodzi o obiekty uznane za szczególnie cenne – ich szczególna wartość nie jest jednostkowa, ale wynika z całego kontekstu terytorialno-kulturowego (np. zespół pruskich i krzyżackich grodzisk znajdujących się w rejonie Ostródy, Olsztynka i Lubawy; zespół grodzisk pruskich w rejonie Weklic, zespół kurhanów na terenie powiatu nidzickiego).

Najwięcej obiektów zagrożonych znajduje się na terenie powiatów kętrzyńskiego (19; 6,64% ogólnego zasobu), elbląskiego (17; 5,94%), następnie olsztyńskiego i ostródzkiego (po 14; 4,9%), nidzickiego (13; 4,55%), iławskiego (9; 3,15%), giżyckiego (7; 2,45%), bartoszyckiego (6; 2,1%), szczycieńskiego i etckiego (po 5; 1,75%), lidzbarskiego, mrągowskiego i oleckiego (po 4; 1,4%), w pozostałych – po 1 lub 2.

Należy jednak pamiętać, że liczby te przekładają się proporcjonalnie na liczbę zabytków zarejestrowanych w poszczególnych powiatach, tzn. tam, gdzie stanowisk jest więcej, tak i relatywnie skala zagrożeń jest większa. Wyjątkiem od tej reguły są powiaty olecki, gdzie wszystkie stanowiska wpisane do rejestru zabytków zostały uznane za zagrożone, i szczycieński, gdzie spośród ogólnej liczby 7 obiektów zabytkowych w przypadku 5 stwierdzono zagrożenia.

Powyższe proporcje znajdują również swoje potwierdzenie w odniesieniu do udziału procentowego zabytków zagrożonych, które częściowo utraciły swoje wartości zabytkowe. Najwięcej takich zabytków jest w powiatach kętrzyńskim (11), następnie elbląskim (9), ostródzkim (8), olsztyńskim (6), bartoszyckim i szczycieńskim (po 4), iławskim (3), w braniewskim, etckim, giżyckim i nidzickim (po 2), w pozostałych powiatach – po 1.

Wśród obiektów szczególnie cennych 17 zostało uznanych za zabytki, które z różnych powodów utraciły część swoich wartości zabytkowych (np. z powodu konieczności przeprowadzenia badań ratowniczych).

Weryfikacja terenowa pozwoliła na wyodrębnienia następujących kategorii zagrożeń: rozorywanie, gospodarka leśna, działanie sił natury, inwestycje, wydobywanie kruszyw, rabunek, inne. Do ostatniej kategorii należy zaliczyć takie działania, jak zaśmiecanie obiektów zabytkowych, wykorzystywanie ich powierzchni w celach rekreacyjnych (palenie ognisk, biwakowanie itp.), zabudowa terenów wokół stanowisk uniemożliwiająca dostęp do nich, zaorywanie i zasiewanie dróg i ścieżek umożliwiających dostęp, grodzenie terenu stanowiska jako wyłącznej własności prywatnej bez możliwości dostępu itp.

Zdecydowanie największy odsetek wśród zagrożeń stanowią inwestycje (43; 15% spośród całkowitej liczby stanowisk ujętych w rejestrze; 32,5% wśród całkowitej liczby stanowisk za-

grożonych); następną kategorią są zagrożenia zdefiniowane jako inne (33). Kolejna to działanie sił natury (21), następnie rozorywanie (15), gospodarka leśna i wydobywanie kruszyw (8) oraz rabunek (9).

OBIEKTY, KTÓRE UTRACIŁY LUB NIGDY NIE POSIADAŁY WARTOŚCI ZABYTEKOWYCH

W przypadku województwa warmińsko-mazurskiego do kategorii zabytków, które w wyniku znacznego zniszczenia najprawdopodobniej utraciły wartości zabytkowe w zakresie uzasadniającym pozostawienie ich w dalszym ciągu w rejestrze, jak również które nigdy nie posiadały wartości zabytkowych uzasadniających wpisanie ich do rejestru zabytków archeologicznych, zaliczone zostały również te zabytki, które wprawdzie posiadają wartości zabytkowe kwalifikujące je do zachowania w rejestrze zabytków, ale nie są zabytkami archeologicznymi i wymagają przeniesienia do rejestru A lub B. W sumie w tej kategorii zabytków znalazło się 16 obiektów (5,59%).

Zniszczenia, które spowodowały utratę wartości zabytkowych wynikały z wykonanych przy obiektach prac oraz wprowadzenia na teren stanowisk nowej formy użytkowania, stanowiącej zagrożenie. W przypadku stanowisk już częściowo zniszczonych w momencie wpisu do rejestru zabytków – procent utraty wartości zabytkowych nie jest dokładnie znany. Wszystkie obiekty o utraconej wartości zabytkowej są stanowiskami, które należałoby zaliczyć do obiektów o własnej formie terenowej. Niestety, obecnie forma ta jest zniekształcona i nieczytelna lub też zachowana jedynie szczątkowo. Ponadto w dalszym ciągu teren tych stanowisk narażony jest na zagrożenia.

Analizując kategorie zabytków, które albo utraciły wartości zabytkowe, albo ich wpis został uznany za niezasadny, można wśród wpisów do rejestru zabytków województwa warmińsko-mazurskiego wyróżnić następujące grupy:

- wpis niezasadny z przyczyn formalnych – stanowisko zostało wpisane dwukrotnie do rejestru zabytków i funkcjonuje pod dwoma różnymi numerami w księdze C – Suchacz_C_098 i C_130,
- stanowiska wpisane do rejestru zabytków archeologicznych księgi C, które powinny znajdować się w księdze A (Garbno_C_210 – cmentarzysko średniowieczne i nowożytne przykościelne oraz relikty kościoła średniowiecznego) lub w księdze B (Bartoszyce_C_006 – 2 figury kamienne stojące na skwerze w mieście, które nie są stanowiskiem archeologicznym),
- wątpliwa zasadność wpisu – stanowiska, które już na etapie sporządzania decyzji nie miały wystarczających przesłanek spełniających warunki o wpisie do rejestru zabytków; ich obecność nie została potwierdzona późniejszymi badaniami, mają charakter jedynie obiektów domniemanych, podważenie zasadności w wyniku badań archiwalnych (np. Galiny_C_222, Wiatrowiec_C_233, Baranówka_C_149, Myślecin_C_143, Tolkmicko_C_106, Pogonowo_C_054, Nadrowo_C_201, Ligi_C_138),

- utracone wartości zabytkowe – stanowiska, które w wyniku przeprowadzonych w ich obrębie działań utraciły wartości zabytkowe (Kadyny_C_092, Zyndaki_C_021, Barczewko_C_002, Garbno_C_213).

Pod względem rozmieszczenia tej kategorii stanowisk na terenie województwa warmińsko-mazurskiego sytuacja przedstawia się następująco: po 3 takie obiekty znajdują się na terenie powiatów bartoszyckiego, elbląskiego i kętrzyńskiego, po 2 w powiatach olsztyńskim i ostródzkim i po 1 w powiatach mrągowskim i braniewskim.

OBIEKTY NIEISTNIEJĄCE

Zabytki nieistniejące – stanowiska archeologiczne, które najprawdopodobniej utraciły wartości zabytkowe i zostały w całości zniszczone, chociaż ich pierwotne wpisanie do rejestru zabytków było zasadne – na terenie województwa to 1 obiekt (0,35%). Przedmiotowe stanowisko to kurhan zlokalizowany w 1969 r. na polu uprawnym. Badania archiwalne pozwoliły ustalić, że jeszcze w 1992 r., w momencie badań Archeologicznego Zdjęcia Polski, obiekt był czytelny w terenie. Obecnie teren ten jest własnością prywatną i w dalszym ciągu jest użytkowany jako pole uprawne. Można jedynie ogólnie stwierdzić, że obiekt przestał istnieć pomiędzy 1992 r. (data na karcie Archeologicznego Zdjęcia Polski) a 2012 r. (data weryfikacji terenowej). Bez weryfikacyjnych badań sondażowych brak możliwości stwierdzenia, czy pod powierzchnią gruntu zachowały się jeszcze jakiegokolwiek ślady kurhanu.

Weryfikacja terenowa i analiza dostępnej dokumentacji pozwoliły uznać 70 (24,4%) stanowisk za częściowo zniszczone, przy czym część z nich już jako częściowo zniszczona została wpisana do rejestru zabytków, natomiast 1 obiekt (kurhan) za zniszczony całkowicie.

OBIEKTY SKREŚLONE Z REJESTRU ZABYTEKÓW

W trakcie prowadzonej weryfikacji na terenie województwa nie stwierdzono obiektów archeologicznych skreślonych z rejestru zabytków.

OBIEKTY NIEZIDENTYFIKOWANE W TERENIE

W trakcie prowadzonej weryfikacji na terenie województwa nie stwierdzono obiektów archeologicznych niezidentyfikowanych w terenie.

PODSUMOWANIE I WNIOSKI

VI.

PODSUMOWANIE I WNIOSKI

Do rejestru zabytków województwa warmińsko-mazurskiego wpisanych jest 5926 obiektów nieruchomych, co stanowi 8,36% zasobu krajowego. Za Pomniki Historii uznane zostały Kanał Elbląski, Pole Bitwy Grunwaldzkiej, zespół katedralny we Fromborku – razem 3 wpisy i 21 obiektów. Brak obiektów wpisanych na Listę światowego dziedzictwa UNESCO.

Zasób województwa stanowią zabytki archeologiczne, liczna grupa zespołów krajobrazowo-architektonicznych, w tym układy urbanistyczne i ruralistyczne, zespoły budowlane, obiekty architektury i zieleni oraz dziedzictwo przemysłu i techniki. Są to zarówno obiekty o wyjątkowych, indywidualnych cechach architektoniczno-artystycznych, jak i zabytki o formach typowych, powtarzalnych, tworzących większe zespoły zabudowy, stanowiących jednak integralny element krajobrazu kulturowego.

Charakterystycznymi grupami zabytków na terenie województwa warmińsko-mazurskiego są dobrze zachowane gotyckie zamki (zamek biskupów warmińskich w Lidzbarku Warmińskim, zamek kapituły warmińskiej w Olsztynie, zamek krzyżacki w Barcianach, dawny zamek krzyżacki wraz z majdanem w Beżławkach, od XVI w. kościół i cmentarz) oraz fary i kościoły wiejskie (m.in. Dobrze Miasto, Elbląg, Jeziorany, Łabędnik, Mołtajny, Morąg, Olsztyn, Orneta, Pasym, Reszel, Sątoczno, Sątopy, Unikowo, Wozławki), średniowieczne warownie (wzgórze katedralne we Fromborku z katedrą, kanoniami i systemem obronnym, inkastelowany kościół św. Jerzego w Kętrzynie) i obwarowania miejskie (m.in. Lubawa, Pasłęk). Obiekty z tego okresu (połowa XIII–XV w.) stanowią wysoki odsetek w skali całego kraju (7,87%), co świadczy o zaawansowanym rozwoju cywilizacyjnym i wysokim poziomie budowlanym na tych terenach w okresie średniowiecza. Drugim charakterystycznym dla całego regionu zespołem, wyróżniającym się pod względem architektonicznym i artystycznym, jest grupa kościołów neogotyckich z przełomu XIX i XX w. (Biesowo, Ełk, Kętrzyn Kobyłty, Olsztyn kościół NSPJ). Grupą charakterystyczną dla Warmii są barokowe sanktuaria pielgrzymkowe zakładane na podobnym schemacie przestrzennym, z 2 sztandarowymi przykładami w Świętej Lipce i Stoczku Klasztornym. Dla terenów protestanckich charakterystyczne są kościoły powstające w kręgu szkoły Karla Friedricha Schinkla (m.in. Dobrze Miasto, Lidzbark Warmiński, Mikołajki, Wielbark) oraz grupa kościołów z początku XX w. nawiązująca do średniowiecznej architektury obronnej miast hanzeatyckich (Kociotek Szlachecki, Spychowo, Wejsuny). Do wyjątków należą świątynie modernistyczne, jedną z ciekawszych i wybitniejszych realizacji jest kościół wybudowany w dawnym zespole zakładu leczniczo-opiekuńczego Bethesda w Węgorzewie. Wśród nielicznych zachowanych obiektów dziedzictwa żydowskiego należy wymienić przede wszystkim synagogę w Barczewie oraz żydowski dom oczyszczeń (Bet Tahara) przy cmentarzu żydowskim w Olsztynie. W północnej i zachodniej części województwa znajdują się najbardziej reprezentacyjne,

wielkoobszarowe założenia rezydencjonalne z barokowymi pałacami, głównie z XVIII w. oraz krajobrazowymi parkami (Drogosze, Galiny, Kwitajny, Nakomiady, Sztynort) z XIX w., często ze śladami kompozycji barokowych z wcześniejszych okresów. W zachodniej części województwa zachowała się liczna grupa obiektów stanowiących świadectwo kultury mennonickiej (cmentarze mennonickie, chałupy podcieniowe). Należy podkreślić, że wyjątkowo cenny w regionie jest krajobraz kulturowy, łączący wysokie walory przyrodnicze (urozmaiconą rzeźbą terenu, jeziora, rzeki, lasy) z równie cennym i w znacznej części zachowanym pejzażem historycznym (panoramy, sylwety wsi i miasteczek, otwarcia widokowe, historyczne zagospodarowanie terenów, układ przestrzenny wsi i zabudowa). Jego wyróżnikiem jest sieć alei przydrożnych, zachowana wzdłuż większości dróg.

Grupą zdecydowanie dominującą wśród zabytków obszarowych są układy urbanistyczne o proveniencji średniowiecznej. Wśród 57 układów 45 zabytków pochodzi z czasów średniowiecza, 7 to układy nowożytne, pozostałe powstały w XIX i XX w. Te ostatnie to 4 osiedla z Elbląga, zespół XIX-wiecznej zabudowy miasta Ełk oraz zespół zabudowy przy dawnym trakcie miejskim w Ornecie. Wyraźna dominacja grupy obiektów średniowiecznych wiąże się z polityczno-gospodarczą historią regionu, na co wskazywano we wstępie i co należy powtórzyć. Systematyczna i dobrze zorganizowana kolonizacja ziem pruskich przez Krzyżaków opierała się na stworzeniu trwałej i dobrze przemyślanej sieci osadniczej, w której miasta były centrami administracyjno-gospodarczymi. Do najlepiej zachowanych układów urbanistycznych regionu należą 4 miasta (Górowo Hławeckie, Kurzętnik, Orneta i Reszel), 4 osiedla mieszkaniowe w Elblągu oraz 1 układ ruralistyczny – układ i zabudowa wsi Kadyny. We wszystkich w bardzo wysokim procencie zachowała się historyczna zabudowa, posiadają oryginalne rozplanowanie oraz bardzo dobrą ekspozycję. Jako bardzo wysokie oceniono w nich wartości historyczne, artystyczne i naukowe. Stan zachowania pozostałych układów urbanistycznych jest bardzo zróżnicowany. Najlepiej zachowane jest ich rozplanowanie, choć i tu znajdują się wyjątki (Hława), najslabiej historyczna zabudowa. Większość zachowała oryginalne rozplanowanie, w tym bardzo dobrze czytelne w ponad połowie zabytków obszarowych. Tylko w 9 zabytkach obszarowych dobrze lub nawet bardzo dobrze zachowana jest historyczna zabudowa, w pozostałych jej stan zachowania jest bardzo różny – od zachowanego w znacznym stopniu (Barczewo, Lubawa, Mrągowo, Srokowo) do obszarów z zabudową historyczną zachowaną w stopniu nieznacznym (Bisztynek, Dąbrówno, Kisielice, Miłakowo, Pieniężno, Susz, Zalewo). Taki stan przekłada się na wartości zabytkowe obiektów, bowiem najwięcej zachowanych to wartości naukowe, najmniej to artystyczne. Przyczyną dostatecznego lub złego stanu zachowania są przede wszystkim niekontrolowane remonty i modernizacje zabudowy, powiązane z wprowadzaniem ahistorycznych form i materiałów oraz wprowadzanie w miejsce historycznej nowej zabudowy o formach i gabarytach odbiegających od charakteru historycznego.

Wśród pozostałych obiektów znaczna grupa zabytków jest zagrożonych, przy czym wskazane 348 obiektów z terenu całego województwa to tylko najbardziej zagrożone, silnie zdegradowane i najczęściej nieużytkowane lub znajdujące się w katastrofalnym stanie technicznym obiekty. Podobnie kształtuje się sytuacja w przypadku zabytków o utraconych wartościach.

Zakwalifikowane do tej grupy obiekty całkowicie utraciły wartości zabytkowe, kwalifikując się do skreślenia z rejestru zabytków. Wśród tych grup do najbardziej zagrożonych należą dawne cmentarze ewangelickie, zespoły rezydencjonalno-parkowo-folwarczne oraz obiekty o funkcji mieszkalnej, głównie drewniane chałupy konstrukcji wieńcowej. Do najmniej zagrożonych obiektów statystycznie należą zamki i obiekty obronne.

Wśród obiektów o różnym stanie zachowania znajduje się liczna grupa zabytków, w których widać postępującą degradację, znaczne zniszczenia zabytkowej substancji, brak właściwego użytkownika. Do tej grupy należą zarówno zaniedbane budowle, jak i niepielęgnowana zielen. Jest tu również bardzo liczna grupa obiektów mieszkalnych, modernizowanych i przebudowywanych niezgodnie ze standardami konserwatorskimi. Są to głównie skromne i proste budynki mieszkalne, tworzące urbanistyczną tkankę małych miast, które po dociepleniu ścian styropianem, wymianie stolarki otworowej i pokrycia dachu, praktycznie przestają być rozpoznawane jako zabytki.

Jednym z największych zagrożeń i najpoważniejszą przyczyną zniszczeń zabytków jest zaniechanie użytkowania obiektów. Niektóre z nich wiele lat stoją opuszczone, pozbawione elementarnego zabezpieczenia i podstawowych napraw. Doprowadza to do katastrofy budowlanej lub ruiny. Drugim zagrożeniem jest brak wiedzy na temat wartości zabytkowych obiektów oraz na temat prawidłowo prowadzonych remontów i prac konserwatorskich. Problemem są również przedsięwzięcia o dużej skali, wymagające znacznych nakładów finansowych. Dotyczy to szczególnie dużych założeń krajobrazowych, zespołów dworko-parkowych, które należą do najbardziej zagrożonych obiektów w regionie.

W odniesieniu do zabytków nieruchomości w pierwszej kolejności należy dążyć do skreślenia z rejestru zabytków obiektów nieistniejących (152) oraz przeprowadzenia postępowań w sprawie skreślenia obiektów, które umieszczono na liście zabytków o utraconych wartościach (42). Należy również na podstawie szerszej zakrojonych badań rozpoznać grupę obiektów niezidentyfikowanych (53). Obiekty wytypowane jako zagrożone (348) w pierwszej kolejności powinny być poddane kontroli, powinno się też podjąć próbę opracowania planu naprawczego. Przykład plebanii w Reszlu wyraźnie wskazuje, że nawet silnie zrujnowany zabytek, przy odpowiednim zaangażowaniu właściciela, ale również władz konserwatorskich i samorządowych, zrozumieniu i poszanowaniu wartości zabytkowej obiektu, a także odpowiednim finansowaniu można wyremontować zgodnie z zasadami sztuki konserwatorskiej. Drugim kierunkiem działania powinno być dążenie do obejmowania ochroną konserwatorską cennych, a do tej pory niewpisanych do rejestru zabytków. Szczególną uwagę powinno się zwrócić na unikatowy w skali krajowej krajobraz kulturowy regionu, historyczne układy ruralistyczne oraz charakterystyczne dla regionu zagrody, murowane domy wiejskie, budynki gospodarcze, budynki użyteczności publicznej, elementy wiejskiej infrastruktury oraz komponowaną zielen wsi. Są to obiekty o ciekawych i starannie opracowanych formach, często zachowane w oryginalnym stanie, najczęściej murowane, rzadziej drewniane lub konstrukcji mieszanej. Biorąc pod uwagę, że jedną z przyczyn niszczenia zabytków jest niewiedza na temat ich wartości, czasem unikatowości oraz właściwych metod konserwacji, należy też prowadzić lub umożliwić prowadzenie innym podmiotom działań edukacyjnych w tym zakresie.

Stan zachowania 286 zabytków archeologicznych wpisanych do rejestru w województwie warmińsko-mazurskim jest zróżnicowany. 139 obiektów (ok. 49% ogólnego) zostało uznanych za stanowiska dobrze zachowane, natomiast 130 (ok. 46%) za obiekty zagrożone. Taki stan jest wynikiem dwóch czynników: różnego rodzaju zagrożeń oddziałujących na stanowiska od chwili wpisania ich do rejestru zabytków oraz faktu, że pewien odsetek obiektów został wpisany do rejestru już jako stanowiska częściowo zniszczone. 36 stanowisk zostało zdefiniowanych jako szczególnie cenne. 16 obiektów utraciło swoje wartości zabytkowe bądź też zasadność ich wpisu do rejestru zabytków z różnych powodów budzi poważne wątpliwości. 1 stanowisko zostało wstępnie uznane za nieistniejące.

W kilku przypadkach, co zawarte zostało w treści uzasadnień do decyzji lub z dokumentacji zawartej w teczkach obiektów, dość jednoznacznie wynika, że wpis do rejestru zabytków miał na celu zatrzymanie procesu niszczenia zabytku.

Dodatkową wartością niektórych zabytków archeologicznych jest funkcjonowanie w zespole z zabytkami nieruchomymi. Tu przykładem jest wczesnośredniowieczne grodzisko w Suszu C_052 współistniejące ze średniowiecznym założeniem urbanistycznym wpisanym do rejestru A, ale również kilka grodzisk, na których w XIX w. zostały założone cmentarze rodowe.

Z pewnością specyfiką regionu jeżeli chodzi o przedmiot wpisów do księgi C są nawarstwienia kulturowe 29 historycznych założeń urbanistycznych, znajdujących się na terenie dawnego województwa olsztyńskiego. Tu, dla ujednoczenia wpisów do rejestru zabytków województwa warmińsko-mazurskiego, wydaje się konieczne uzupełnienie o nawarstwienia tych historycznych jednostek urbanistycznych, które weszły w skład województwa po ostatniej reformie administracyjnej.

Bez wątplenia do stanowisk archeologicznych stanowiących unikatowy pod wieloma względami relikw osadniczo-kulturowy właściwy pradziejom tego regionu należą osady nawodne budowane przez ludność kultury kurhanów zachodniobałtyjskich. Do tej pory w rejestrze zabytków obecnego województwa warmińsko-mazurskiego znalazły się jedynie 2 tego typu obiekty. Z pewnością specyfika ich lokalizacji w znacznym stopniu ogranicza możliwości oceny ich stanu zachowania pod kątem wartości zabytkowych. Mimo to należałoby rozważyć możliwość poszerzenia rejestru zabytków archeologicznych o kolejne tego typu stanowiska.

Relatywnie pozytywnym zjawiskiem jest również fakt, że tylko 1 stanowisko archeologiczne wpisane do rejestru zabytków przestało istnieć.

Również fakt, że znaczny odsetek obiektów wpisanych do rejestru zabytków ma własną formę terenową, którą przeważnie stanowią grodziska, i jest położony na terenach leśnych, wpływa pozytywnie na stan zachowania i ogranicza negatywne zjawiska wynikające z czynnika ludzkiego.

Z racji występowania różnego rodzaju zagrożeń lub konieczności wyjaśnienia zasadności wpisu do rejestru zabytków, 52 stanowiska wymagają badań ratowniczych. W grupie tej znajduje się 29 założeń urbanistycznych mających wpisane zabytkowe nawarstwienia. W przypadku tych stanowisk badania ratownicze mają charakter systematyczny wynikający z prowadzonych inwestycji naruszających zabytkowe struktury ziemne.

W przypadku 36 stanowisk powiatów: braniewskiego, działdowskiego, elbląskiego, etckiego, giżyckiego, iławskiego, kętrzyńskiego, nidzickiego, nowomiejskiego, olsztyńskiego, Olsztyna, ostródzkiego i węgorzewskiego zachodzą przesłanki do utworzenia parków kulturowych.

Osobną kategorią wartości stanowisk archeologicznych jest funkcjonowanie części obiektów w otaczającym krajobrazie, gdzie często stanowią dominanty; bądź też w sąsiedztwie lub na terenie historycznych wsi, tworząc ciekawy element układu przestrzennego.

NARODOWY INSTYTUT
DZIEDZICTWA
NATIONAL HERITAGE BOARD OF POLAND

Ministerstwo
Kultury
i Dziedzictwa
Narodowego.